ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

кн. 2

За головним редагуванням
акад. АНДРІЯ ЛОБОДИ та ВІКТОРА ПЕТРОВА

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ВІСНИК

кн. 2

За головним редагуванням
акад. АНДРІЯ ЛОБОДИ та ВІКТОРА ПЕТРОВА

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1926

572+398](061 (47.711).

Дозволяється випустити в світ.
Невідмінний Секретар Академії, акад. *Аг. Кримський.*

Київський Окрліт № 232. 1926.
Друковано 1500 примірників. Зам. 4846.

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ ЗБИРАТИ ФОЛЬКЛОРНІ МАТЕРІЯЛИ [1]).

Нас дуже цікавить тепер методологія фольклорних студій. Усі, хто працює на полі фольклористики, повинні завсіди дбати за як-найдоцільніші способи роботи, повинні повсякчас простувати до найпотрібніших завдань найпрактичнішими шляхами.

Адже сама справа вимагає поставити і так чи инакше розвязати питання, котрому з двох способів збирати фольклорні матеріяли, екскурсійному чи стаціонарному, треба віддати відносну перевагу за сучасного стану фольклористики.

Ще року 1921-го на „Всероссийской конференции научных обществ по изучению местного края", скликаній з ініціятиви так званого „Академического Центра" в Москві, відомий фольклорист проф. Ю. М. Соколов у своїй доповіді: „Материалы по народной словесности в общем масштабе краеведных работ", зазначаючи необхідність і фольклорних станцій, підкреслив, що за нашого часу особливо корисний екскурсійний спосіб збирати фольклорні матеріяли цілими групами збирачів з груповим записом: „Собирательский и исследовательский опыт последних лет (казав проф. Соколов) показал, что при организации фольклорных экспедиций из культурных центров наиболее пригодна коллективная запись, одновременное наблюдение многих лиц. Только коллективною записью в короткое время можно всесторонне схватить весь интересующий материал без нарушения строгих требований современной науки" [2]). У другій своїй доповіді, зачитаній в Етнографічній Комісії Української Академії Наук 2 вересня 1924 року, проф. Соколов дав і докладний опис того типу фольклорних екскурсій, що утворився в Москві останніми роками [3]).

[1]) В основі цієї статті лежить доповідь, що її прочитав я 2 вересня року 1924 в Етнографічній Комісії Української Академії Наук з приводу доповіди там-таки й тоді-ж-таки московського професора Ю. М. Соколова на тему: „До методології збирання фольклорного матеріялу". До первісного тексту я вніс за пропозицією редакції кілька змін та додатків, найбільше щоб наблизити зміст статті до інтересів фольклорних робітників на місцях.

[2]) „Вопросы краеведения. Сборник докладов, сделанных на Всероссийской Конференции научных обществ по изучению местного края в Москве в декабре 1921 года, созванной Академическим Центром". Под редакцией Вл. Вл. Богданова. Нижполиграф, 1923, стор. 110.

[3]) Як повідомив проф. Ю. М. Соколов, у доповіді 2 вересня року 1924, екскурсійний спосіб збирати фольклорні матеріяли в його власній практиці відбувався в

Не заперечую всю цінність екскурсійного способу збирати фольклорні матеріяли, коли мати на увазі власне наукові експедиції спеціялістів на місця (про це казатиму далі). Знов-же визнаю екскурсії за доцільні з погляду навчально-педагогічного, коли вони складаються з студентів або инших фольклористів, що допіру починають працювати у своїй спеціяльності [1]). Тільки-ж мушу висловити думку, що екскурсії такого типу, що його описує проф. Соколов, мають обмежену наукову вагу, як при звичайному збиранні сирових фольклорних матеріялів, так і особливо при спробах збирання поглибленого, дослідницького.

Записи при екскурсійному збиранні передусім не можуть бути якісно високоцінні й цілком правдиві вже через те, що їх роблять протягом обмеженого часу, поспішаючись, за неспокійних, а, головне, неприродніх умов. Навіть одному збирачеві, своїй людині, як відомо, нелегко знайти спромогу спостерегати фольклорні явища в їх натуральному, ненапруженому перед чужим оком стані, в їх правдивому й природньому оточенні. Найцінніші фольклористичні спостереження здобуваються тоді, коли особа спостерегачева як-найменшу звертає на себе увагу. Для екскурсії, що тільки на деякий час приїхала на село, дуже важко утворити сприятливі умови для спостережень. Особливо це важко для великих екскурсій, що складаються з осіб на селі зовсім невідомих і сторонніх. Впливаючи на об'єкт своїх спостережень, екскурсія вивчає селянський фольклор не в цілком нормальних умовах. Навіть пісні, що особливостями своєї усталеної форми, здавалося-б, забезпечені від підроблення їх під смак і попит екскурсантів (певне, як цей смак і попит уявляють собі селяни), — при способі їх запису, так-би мовити, анкетному, дають часто инший тон, темп і навіть текст, ніж тоді, коли їх обережно й можливо непомітно записують поодинокі призвичаєні люди. Характерні нюанси доводилося спостерегати в колядках, щедрівках і

основних рисах так. Гурток фольклористів (найчастіше студентів) приїздить до того чи иншого села й за заздалегідь розробленим планом швидко, иноді в кілька годин, опрацьовує його фольклор. Щоб усунути звичайну недовіру в селян до сторонніх людей, екскурсанти влаштовують літературні ранки, лекції на місцеві етнографічні теми й концерти з пісень, здебільшого тутешніх. Отже, матеріял, узятий з села й оброблений у місті, знову повертається на село. Запис потім провадять окремі групи або-ж і ввесь гурток одразу. Наукова цінність групового запису фольклорних матеріялів, як гадає професор, така. На що не звернув-би був уваги один збирач, записують инші, бо важко одному-двом збирачам устежити за оповідачем, за нюансами його вимови й руху, за тим, як реагує на оповідання авдиторія і т. инш. Повернувшися до міста, екскурсія робить звідомлення у вигляді доповідей, виставок і концертів (пор. „Вопросы краеведения", стор. 110—111).

[1]) Необхідно, на мою думку, виразно розрізняти дві мети екскурсійного збирання фольклору: педагогічну й суто наукову. З боку педагогічно-навчального екскурсійний спосіб безумовно корисний для фольклористів, що починають. Одні з екскурсантів на практиці краще засвоять собі основні правила збирати фольклорні матеріяли, инші докладніше розберуться в своїх здібностях і симпатіях до окремих родів фольклору й т. ин. Групову фольклорну роботу з метою пропедевтичною треба рекомендувати й нашому українському студентству (надто в ІНО й Педтехнікумах), а також учительству, що працює або бажає працювати на полі фольклористики.

голосіннях, записуючи їх різними способами, за різних настроїв і обставин. Також і прозаїчна народня творчість підлягає аналогічним змінам (узагальненню, модернізації, то-що). Одне діло чути й записати казку зимовим вечором в оточенні своїх людей і зовсім инше—записувати, коли її привселюдно оповідається перед цілою компанією з чужих людей. Нехай-би як уважно стежили члени екскурсії за кожним словом і рухом своєї „жертви" та присутніх тут слухачів із селян, з цього буде не дуже багато користи. Досконало переведені, ці записи все-ж-таки не дадуть цілком правдивої і певної картини. Уникати анктетизму в будь-якій його формі (не запитання ставити, а слухати мову так, як вона природньо мовиться),—це стало за правило навіть для діялектологів, коли вони збирають особливості народньої мови, а вона-ж узагалі менше підлягає впливові психологічних факторів.

Окрім того, що учасники екскурсії записують народні твори в неприродній, штучній обстанові, — для них, як для осіб чужих на селі, сливе неприступна та найцінніша й найцікавіша частина в народньому репертуарові, що складається з більш-менш інтимних його розділів, як то: заговорів, голосінь, релігійних легенд, сороміцьких родів фольклору, тих переказів і анекдот, котрі опозиційним змістом своїм суперечать пануючому моральному й політичному status quo й т. ин. До того-ж сучасне село не одностайне, воно розбилося і за поколіннями (старша й молодша генерація, свого роду „батьки й діти", що антагонізм поміж ними саме тепер особливо гостро відчувається), і за класовими угрупуваннями („куркулі"—„незаможні"), і за основами світогляду (передові й різко протилежні їм відсталі елементи)[1]). Коли екскурсія, приїхавши на село, звязалася-б з однією групою,—одхиляються инші й займають скептичні позиції. Старі люди, котрі поважають себе, якщо й оповідатимуть на прохання екскурсії, то здебільшого так, щоб це було як-найдалі від молоди або якоїсь иншої групи селян. Знов-же й навпаки, коли члени екскурсії виявили-б тенденцію цікавитися більше молоддю, то старим людям вже неохота брати тут будь-яку участь[2]).

Всіх цих хиб, властивих екскурсійному способові, можна уникнути, стаціонарно збираючи фольклорні матеріяли[3]). Стаціонарне збирання

[1]) Соціяльна диференціяція сучасного села—факт визначений. Раніш записи відносили до всього „народу", і це був великий недогляд. Записуючи матеріяли, треба зважати не тільки на вік, місце походження, письменність чи неписьменність оповідачеву, а й на те, до котрого з селянських угрупувань він належить. Цю вимогу треба підкреслити в програмах до збирання фольклору.

[2]) Концерти та лекції, як спосіб притягти селян до участи в справі збирання фольклору, вважати можна за доцільний найбільше що-до молоди та передової частини села.

[3]) Ідея стаціонарно вивчати місцеві явища взагалі не нова. Її давно вже визнано в науках природничих. Що-до етнографії, то вже року 1885 акад. А. Пипін оповідаючи про свою розмову близько 1860 року з відомим вченим етнографом Мангардтом, пропонував перевести в життя і в Росії його думку про необхідність утворити в певних пунктах етнографічні дослідчі станції (А. Н. Пыпинъ. „О задачахъ русской этнографіи". „Вѣстникъ Европы", 1885 р., кн. 5, стор. 175).

розраховано на те, що на місцях довший час перебуватимуть досвідчені фольклористи, знов-же й на те, що до наукової роботи притягнено буде найкращі місцеві сили. Все неприступне для екскурсії, це „розкрита книга" для місцевого робітника. Отже таким чином справа вимагає найбільше організації в певних пунктах фольклорних дослідчих станцій, постійних фольклористичних гуртків та мережі вихованих путящих дослідників-кореспондентів.

За це промовляє й сучасний стан фольклористики, що все далі відходить і відходитиме від простого збирання, нехай як старанно переведеного; все більш потрібує він збирання дослідницького, за методами інтенсивними, себ-то збирання, що його розраховано не так на кількість, як на якість, не так на швидкість, як на міцність, не так на широчінь охоплення, як на глибочінь, не так на колекціонування більш-менш випадково зібраних окремих текстів, як на довгочасні та систематичні стаціонарні спостереження.

Роз'єднання збирання з дослідженням, опису з тлумаченням, фіксації з інтерпретацією можна вважати за характерне для попереднього стану фольклористики. Але, неприпустиме в науках про природу, воно тим більше не витримує критики в науках про людину взагалі, і в фольклористиці зокрема. Важко зазначити будь-яку иншу науку, де це роз'єднання так шкідливо відбивалося-б на її розвиткові. В фольклористиці вчений особливо залежить од свого матеріялу, такого чутливого й змінливого, від знання та підготовки збирачів, від удосконалення й серйозної постановки самих способів збирати фольклорні матеріяли.

Почавшися, можна сказати, з кінця, з широких кабінетних узагальнень на підставі випадкового, неповного й непевного матеріялу, наукова фольклористика потім увесь час ішла лінією поступінного обмеження методів одного одним, звуження та заглиблення їх у конкретну дійсність. Тепер давні синтетичні методи вже замкнули логічне коло свого розвитку і тісно підвели до студіювання живого фольклору: 1) в його органічних комплексах; 2) в його динаміці, а не тільки статиці; 3) у всебічній аналізі його конкретних явищ і процесів.

Обміркую докладніше ці твердження, не вважаючи їх за якусь програму фольклористики взагалі (що розуміється, значно ширша). Спинюся на тих кількох пунктах що в них, на мій погляд, найбільш бажано й необхідно сполучати збирання фольклору з його уважним студіюванням на місцях, і що вони, здається мені, особливо яскраво свідчать про неминучу перевагу в наш і майбутній час стаціонарного збирання фольклорних матеріялів.

Конкретно-органічне вивчення фольклору в тому його вигляді, в якому він існує в реальній дійсності, стоїть тепер на меті фольклористики, як науки позитивної. Збирання матеріялів мусить як-найбільше пристосуватися до цієї вимоги і стати органічно-цілинно-комплексним 1) що-до цілинности й природньої об'єднаности поміж собою самих зібраних матеріялів і 2) що-до правдивої й органічної їх звязаности з ха-

рактеристикою побуту, звичаїв і всього життя людности, серед якої збирання провадиться.

Заслужений український академик Володимир Гнатюк нещодавно в своєму змістовному підручникові, в справі записів матеріялів з української народньої словесности зазначав: „при питанню про те, що належить записувати, найліпше держатися засади — все, що попаде під руки" [1]), і „не журитися сортуванням матеріялу: задачею пересічного записувача є лише записувати все вірно й докладно, а все инше зроблять редактори видань" [2]).

Певне, що треба записувати все, але-ж з другого боку вірно й те, що для наукової цінности зібраних матеріялів не байдуже, як їх збирали: чи цілком випадково, при нагодах, причому записи мають зовсім різний, перемішаний характер, зміст і походження, чи, навпаки, записи робили за певним планом, вичерпуючи ввесь матеріял у межах окремих, наперед окреслених ширших або вужчих завдань. Від цього значною мірою залежить і те, чи ці матеріяли придатні будуть найбільше на те, щоб збільшувати фольклористичні архіви, чи, може, одразу-ж становитимуть певний внесок до науки.

Давно вже виставлено було побажання збирати фольклорний матеріял за репертуарами. Справді, через репертуарне збирання матеріял не розривається на штучні шматки, а, навпаки, заховується в природній звязаності його складових частин. Репертуари, як відомо, збираються і вужчі, і ширші: окремої людини, родини, кутка, села, району. Але цілком вичерпати репертуар навіть одної людини, не то що села або району, — річ не легка й не швидка. При доброму виконанні — це завдання на місяці, коли не на роки. Тим більше не легко це робити екскурсіям, що мають у своєму розпорядженні обмежену кількість часу і, як сказано вище, й не здібні охопити всі різноманітні частини фольклорного репертуару.

А через це, при екскурсійному способі збирати фольклор, а також збирачам, котрі не мають спромоги цілком віддатися цій справі, краще було-б обмежуватися тільки на певних частинах репертуарів, найбільш приступних їм для збирання, з тим, щоб ці частини було об'єднано в якусь органічну цілість.

Фольклорний матеріял можна-б збирати, скажімо, за окремими родами або відділами народньої усної творчости (як вони виявляються в тих або инших конкретних репертуарах). Тут можна спинитися передовсім на збиранні тих родів фольклорного матеріялу, що швидко зникають (наприклад, історичних пісень, а з другого боку — т. зв. „частушок"). Далі, можна поставити перед собою завдання з'ясувати, що знає той чи инший оповідач, те чи инше село з родів усної творчости менше досліджених. Так, приміром, народню прозу вичерпано взагалі менше

[1]) Володимир Гнатюк. „Українська народня словесність. (В справі записів українського етнографічного матеріялу)". Відень, 1917, стор. 22.

[2]) Ibid., стор. 45.

як поезію, легенди менше, ніж казки, голосіння менше як весільні пісні. Порівнюючи мало виявлено: весняні пісні (троїцькі, семіцькі, то-що), сороміцькі пісні та инші роди подібного фолькльору, народньо-сектантську поезію, місцеві легенди й оповідання, гадання, сни, народні прокляття, лайки, фолькльор побажань, фолькльор пародій, то-що.

Можна, далі, ставити на меті вичерпувати фолькльорні репертуари певних соціяльних або инших груп людности, напр.: фолькльор робітниче-фабричний, фолькльор інтелігентський та міщанський; фолькльор злодіїв, розбишак і безпритульних, фолькльор в'язниць, фолькльор військовий, фолькльор дитячий, фолькльор психічно-дефективних (психо-невротиків) і т. и. Дуже корисно збирати за окремими точно окресленими темами. Так, напр., доводилося мені вичерпувати окремі ширші або вужчі репертуари за темами: „Війна 1914 — 1918 рр. в українському фолькльорі", „Революція 1917 р. в українському фолькльорі", „Епідемія чудес і легенд на Україні в 1923 — 4 рр." і т. ин.

Особливо корисно було-б систематично та уважно збирати тексти і варіянти на окремі сюжети або мотиви. Варт особливу увагу звертати на записування варіянтів однієї й тієї самої, скажімо, казки, коли її оповідають з одмінами, однієї й тієї самої пісні, коли її співають із зміненим текстом, і т. ин. Десяток добрих варіянтів одного сюжету, що їх зібрано в даній країні, — це вже певне досягнення, часто видніше й значніше, ніж стільки-ж випадкових, поодиноких, здебільшого раніш уже відомих текстів [1]). Про вагу збирання варіянтів у народніх творах нещодавно прекрасно сказав акад. М. Грушевський в одній із останніх своїх публікацій [2]). Дозволю собі навести кілька його слів: „важний не факт існування обряду, чи переказу, чи пісні, а те, як вони виглядали колись, як оповідали свою тему, в якій формі. Не раз така подробиця оповідання, деталь форми раптом відкриває перед нами цілу складну широко розгалужену, не знать як давніми обставинами витворену чи передану систему... Коли варіянти мають нераз... самостійну вартість, або тільки зібрані разом у великім числі дають можність реконструкції напівзабутого, знищеного, до крайности схематизованого архетипа, то явна річ, що тут ніяким чином не можна вдоволитися тим, що, от, мовляв, такий чи иньший фолькльорний документ — уже вхоплений у своїм типовім вигляді, тому можна про варіянти його й не дбати".

Комплексний підхід до фолькльору потрібує також і иншого: виявляти певне правдиве оточення, природню традиційну обстановку навколо фіксованих фолькльорних явищ. Варто не тільки самі тексти народніх словесних творів збирати, але й давати до них докладні коментарі, себ-то тут-таки, одразу, на місці з'ясовувати найближчі звязки записаних творів (та їхніх комплексів) з життям і творчістю, що їх оточують.

[1]) Пор. М. Азадовский. „Беседы собирателя. О собирании и записывании памятников устного творчества применительно к Сибири". Иркутск, 1924, стор. 22.

[2]) Ак. М. Грушевський. „Береження і дослідження побутового і фолькльорного матеріялу, як відповідальне державне завдання". — „Україна", 1925, кн. 5, стор. 10.

Отже пояснювати тексти можна в кілька концентрів: 1) у тіснішій сфері самого фольклору та його репертуарів; 2) по-за сферою фольклору, але в межах етнографії взагалі (у звязку з побутом, звичаями й обрядами) і, нарешті, 3) у звязку з усім життям та його станом у межах певної ширшої чи вужчої території.

Так, напр., варто довідуватися, чи не переносить оповідач із текста в текст окремих улюблених ним виразів, формул і епізодів, чи не вкладає чого в текст з власних своїх спостережень, досвіду, поглядів, тенденцій, місцевих натяків, власних своїх або чужих фантазій; чи не викидає оповідач давніх хронологічних і топографічних означень, замінюючи їх на свої місцеві; як ставиться сам оповідач до окремих частин його репертуару, чи не вносять чого від себе в оповідання слухачі; коли, при якій роботі чи нагоді, з яким настроєм тих чи инших усних творів люди вживають, якими рухами тіла і взагалі чинностями їх супроводять, яка популярність окремих пієс серед молоди й старих або-ж серед різних инших груп людности, яке їм надається пристосування й тлумачення (наприклад, при прислів'ях подавати їх розуміння, що иноді бувають несподівані, при загадках — одгадки і т. ин.), чи не помічається в оповіданні впливу школи або книжки і якої саме, подавати біографії та автобіографії оповідачів і самого записувача й т. ин. Записуючи, приміром, обрядову пісню, треба не тільки текст подати, але й описати обряд, що з ним цю пісню звязано. До запису обжинкової, скажімо, пісні треба подати опис звичаїв, повір'їв, обрядів, звязаних з жнивами і т. ин. [1]). Матеріяли з такими коментарами значно підвищуються в своїй науковій вартості. В давніх фольклорних збірниках продукти народньої творчости звичайно збиралися в голій одірваності від ґрунту й оточення, і це дуже перешкоджає тепер науково їх опрацьовувати [2]).

За необхідний принцип наукового вивчення взагалі поточних явищ, що підлягають змінам та розвиткові, фольклорних зокрема, треба вважати динамічне їх розуміння. У фольклористиці не можна тепер обмежитися констатуванням тільки статичних елементів і теоретично-спекулятивними їх комбінаціями. Коли за давніх часів такий напрямок і мав рацію, то тепер, продовжуючи його, ми гальмували-б дальший розвиток фольклористики, як науки. Одна з найважніших сьогочасних вимог — це спостерегати не тільки статику, але й динаміку фольклорних явищ,

---

[1]) Ця вимога, розуміється, не нова. Вже Куліш у „Запискахъ о Южной Руси" (тт. I—II, Спб. 1856—1857) виставив тезу, що „при записываньи произведеній народной словесности, необходимо принимать въ соображеніе обстоятельства самого разсказщика, или пѣвца, и всю его обстановку" (т. II, стор. 1), і сам почасти й перевів це в життя у тих-таки „Запискахъ". Тепер ця вимога здебільшого входить уже в програми й порадники до збирання пам'яток народньої усної творчости.

[2]) Про це, а також узагалі про те, що найголовнішу перешкоду в сьогочасних етнографічних студіях становить „слабке уґрунтування й знання самих фактів побуту у всій їх цілокупності" (розбивка моя) див., між иншим, у ст. К. Копержинського: „Питання про наукову постановку справи вивчення побуту та її практичне значіння". „Червоний Шлях", 1925, № 5, стор. 104—105.

не тільки факти, але й процеси, не тільки, так-би мовити, анатомію, але й фізіологію живого фолькльору. Збирати матеріяли й студіювати їх у цьому напрямкові особливо варто й корисно за наших часів, коли під міцним впливом великих сучасних подій прискоривсь темп життя, і процесуальні моменти зробилися помітніші і для спостережень зручніші.

Щоб уявити динаміку фольклору та більш-менш точно її зафіксувати, дуже корисно проводити один і той самий твір за певними періодами часу (яких, розуміється, потрібує справа) через повторні записи, як через низку свого роду моментальних знімків. Здавалося-б, на перший погляд, нема чого повторювати вже раз зробленого записа. Але-ж фольклорні явища не стоять нерухомо, а живуть, змінюються й розвиваються в звязку із зміною та розвитком самого життя. Отже повторювати протягом певного часу записи одного й того-ж самого оповідання чи пісні, себ-то збирати варіянти не тільки вширш, але й удовж, не тільки, так-би мовити, в горизонтальному, але й у вертикальному напрямкові, необхідно, вивчаючи процеси й розвиток народньої творчости. Такі повторні записи дали, наприклад, мені можливість провести спостереження над відповідними змінами в народньо-словесному репертуарі одного села та окремих його мешканців підчас війни та перших років революції. Змінялися та пристосовувалися навіть такі спеціяльні і нібито „об'єктивні" роди фольклору, як голосіння, колядки, казки. Голосіння, наприклад, що доти відбувалися звичайно при похоронах небіжчиків підчас війни в тому селі, що його фольклор я спеціяльно тоді постерегав (Черепівка на Путивельщині), були поширеною формою виявлення взагалі жіночої туги, розпачу й прикрости через надзвичайно важке й сумне життя покинутих удів, старих матірок та малих дітей і поступінно, ще задовго до революції, набували революційного, проти-царського й проти-панського характеру. Вже тепер (року 1925-го) в тому-ж самому селі, почасти у тих самих осіб, я спостеріг, що з зовнішнім заспокоєнням життя цей жанр досі, так-би мовити, не демобілізувався, а набув тільки иншого напрямку. В звязку з сучасним розкладом селянської сім'ї, гострою боротьбою поміж старшим та молодшим поколінням, дуже поширеними тепер на селі розводами, то-що, жінки й тепер иноді тими самими способами, в тих самих традиційних формах голосять, як і раніш, підчас війни, але не так по синах або чоловіках, як частенько через них. Коли, наприклад, тоді жінки заклинали, щоб кулі синів та чоловіків минали, то тепер у голосіннях иноді запитують, чому вони їх не минали. Коли раніш до відсутніх синів та чоловіків прикладалися ніжні назви: „сонечко ясне", „голубе сизий", то-що, то тепер траплялося чути в голосіннях і такі протилежні вирази, як: „звір він неситий"..., „да це-ж не мій син, це лютий пес" і т. под. Казка, скажімо, про двох братів багатого й бідного (типу т. зв. „Шемякиного Суду"), що її я записав кілька разів од одної особи протягом сімох років, дала два характерні варіянти, в яких бідний брат падає з дзвіниці, куди по дорозі

до суду зносив хреста, то на „череваня"-монаха, то (в другому значно пізнішому записові) — на представника сільської адміністрації. Тут, як і в инших аналогічних випадках, такі варіянти можна зрозуміти тільки в звязку з тенденціями, що панують у даний момент, а тенденції — в звязку з усім життям даної місцевости.

Постійно, без перерви фіксувати динаміку пристосування до нового життя старих, особливо-ж мандрівних сюжетів — цікаве завдання для збирача й одночасно дослідника фольклору. З цього боку дуже корисно записувати й студіювати легенди. Так, напр., легенда про різні розмови святих у порожньому будинкові з загадковим світлом, що й давніш у перехідні епохи (вже на початку XVII ст.) відновлялася, або легенда про те, як дитина підчас хрестин обертається в різні речі: сокиру, мотузку, квітку, то-що і тим прорікає майбутнє, також і инші популярні мандрівні легенди відбили в десятках послідовних варіянтів, як у свого роду міньятюрі, цілу історію життя й настроїв селянської людности на Україні за війни та революції.

Збирання сучасних легенд ще й тим корисне, що постійному та методичному спостережникові воно дає щасливі випадки вивчати й фіксувати процеси також і більш-менш самостійного перетворення, навіть виникання легенд. Тут завдання збирачеве не може обмежитись тільки тим, щоб записати легенду в закінченому, найповнішому її вигляді. Збирач мусить простувати до того, щоб низкою повторних записів зафіксувати різні стадії в розвиткові легенди, починаючи, коли це можна, від самого її зародження.

За сприятливих умов кількох попередніх років на Україні таких матеріялів можна було-б поназбирати чимало. Так, у роках 1923—4 епідемія чудес, а в звязку з ними й легенд на всій Україні, особливо Правобережній, утворила дуже сприятливий для цього ґрунт. Тепер хвиля чудес і легенд на Україні значно зменшилася, але все-ж і досі можна знаходити в достатній кількості подібні матеріяли. Їх корисно було-б фіксувати, як сказано, в кількох хронологічно-послідовних варіянтах, а одночасно й пояснювати за такою приблизно схемою: 1) виявити психологічну атмосферу й оточення, в яких складається легенда, 2) оскільки можливо, виявити дійсний привід для її утворення або відновлення, 3) виявити звязок легенди з чудами й снами; 4) на підставі місцевих умов зрозуміти тенденцію легенди, що може вказувати також і на найближчу соціяльну групу, де легенду утворено; 5) взяти на увагу сюжетні елементи легенди, що їх звичайно запозичено з мандрівного фольклорного запасу; нарешті, 6) простежити за шляхом, способами, часом та за місцем розповсюдження легенди[1]). Але важлива

[1]) Як на зразок роботи про легенди, де одночасно дається і збірник нових матеріялів і їх дослід, що сам собою з них виходить, якось указував ак. М. Сумцов на відому працю про українські легенди П. В. Іванова, що друкувалася в „Этнограф. Обозрѣнія" за 1890 і 1891 рр. Приклад цей, на думку ак. Сумцова, тим більше повчальний, що тут обійшлося без бібліотек та книжних підсобників, що не завсіди приступні місцевим діячам. (Рец. ак. Сумцова на збірник Шапкарьова, Этногр. Обозр., кн. XXI, стор. 205).

увага: треба дуже пильно берегтися від небезпеки, щоб спостережникам, надто тим, що мало досвідчені в аналізі легенд, не піти далі від того, на що уповноважують тільки факти, щоб самим не привнести часом до досліду будь-якої тенденції і не утворити непомітно для себе — легенд про легенди.

У вивченні динаміки народньої усної творчости є ще один бік справи, на який досі мало звертали уваги. Це — народні імпровізації, що дають иноді початок новим народнім творам, наприклад, оповіданням типу новель або анекдот. Шляхом частого повторення оповідання-імпровізації поступінно набувають характерної для народніх творів організованости, що забезпечує їм незабутність і популярність. Наведу приклади з своїх спостережень.

Коли з революцією панство відійшло в царину минулого, селяни, опинившися в безпечному віддаленні від цього лиха, дуже ним зацікавилися. Цій цікавості задовольняли, крім давніх анекдот про панів, у яких хитрий селянин завсіди обдурює дурного пана, також і фактичні оповідання про кріпацтво живих ще його свідків. Підо впливом такого попиту дід 80 років Микита Гордовий (в с. Черепівці, на Путивельщині) спочатку давав досить правдиві автобіографічного характеру оповідання з свого кріпацького життя (1 стадія), але що частіше він їх повторював за постійними вимогами кутка, то все більше його оповідання набували характеру реалістично-гумористичних новель, без усякої поки-що домішки чудесного елементу (2 стадія). Нарешті, торік я чув ці оповідання ще в новітній їхній стадії, з епізодами казкового характеру. Так, напр., „сучка Норма“, що раніш була звичайною собі в пана Серебряка собакою, тепер вже розуміє по-людському й доводить пану, хто з його кріпаків робить, а хто лінується. Отже, поруч поміченого в инших оповідачів процесу розкладання казки в побутове оповідання, тут бачимо й зворотний процес. Другий випадок. Єгор Сіренко, ще молода порівнюючи людина (років з 32), зараз-таки як утік з німецького полону, досить реально оповідав справді цікаву історію про те, як він перебував за кордоном і як відтіль кілька разів тікав. Його оповідання зацікавило й село. Повторене безліч разів, в результаті непомітних змін і доповнень, в останньому переказі воно дає вже цілий, досить добре організований, авантурний роман, що дуже нагадує собою повісті Петровської доби з пригодами різних Олександрів та Василів Каріотських. Тут маємо вже новий жанр для села й нові мотиви, з наївним індивідуалізмом центрального героя, з авантуризмом основної сюжетної будови, з любовними інтригами героя та численних німецьких „генеральських дочок“, з географічними й побутовими інформаціями про доти цілком у селі незнану й загадкову Европу, її культуру, її техніку, її „чудеса“, взагалі, з життям, що його село сприймало, як казку, в протилежність казці діда Микити, що сприймалася, як життя. Нова психологія, новий обрій, новий попит шукає собі й на селі нових літературних форм. Ці надзвичайно важливі перехідні моменти вимагають од фольклористів постійних і уважних

спостережень засобами, які було-б пристосовано до фіксації процесів, себ-то засобами спостережень стаціонарних. До речи цікаво додати, що як „історія" діда Микити, так і „географія" кума Єгора утворювалися ввесь час у тісному співробітництві їхніх „авдиторій".

Зусилля фольклористів у збиранні й досліджені матеріялів, точніше в дослідницькому їх збиранні, мають енергійніше піти і ще в одному напрямкові, що за дотеперішньої переваги екстенсивного збирання сливе не підлягає систематичному обслідуванню. Я маю на увазі вплив книги й писаної літератури на фольклор і ті зміни в ньому, до яких цей вплив спричиняється. Варто докладно й систематично виявляти, які літературні твори найпопулярнішими з'являються тепер у народньому середовищі, яким послідовним змінам при переказах вони сами підлягають, яким змінам під їх впливом підлягають народні твори, які елементи письменства (художнього й нехудожнього) найорганічніше ввійшли в склад фольклору, коли, за яким посередництвом, якими шляхами і т. под. Ці питання мають науково-теоретичну й практичну вагу. В цих дослідах зручно користуватися також і способом, що його можна-б наблизити до експериментального, коли дослідник не тільки пасивно спостерегає, але в міру потреби і викликає певні явища в різноманітних заздалегідь взятих на увагу умовах. Недалекий той час, коли експериментальні досліди живої творчости мас знайдуть собі загальне визнання й удосконалення. Зручність їх у цьому випадкові полягає в тому, що найважніші моменти досліду: 1) джерело, 2) середовище з оточенням, 3) час, коли почало впливати те або инше стороннє явище, одразу-ж спостережникові відомі, і лишається тільки стежити, якими шляхами, в яких напрямках і формах ідуть процеси засвоєння. Періодично-повторні записи і тут найпридатніші. Спроби такого способу, правда, досить примітивно переведеного, давали мені цікаві спостереження над впливом штучної художньої літератури на творчу фантазію людей старого віку. Копійчані видання певних творів, що їх не скупо було розвіяно в потрібних місцях, свою справу робили. Крім механічних переказів, являлись і більш-менш оригінальні, з значними стилістичними змінами і з цікавими місцево-побутовими пристосуваннями. Байки Крилова і Глібова, наприклад, давали коротенькі прозаїчні казочки з контамінаціями поміж собою і з казок. Окремої і пильної уваги українських фольклористів потрібує з цього боку питання про вплив поезії Т. Шевченка на народню творчість. Українські фольклористи мають звернути увагу на ті безумовно цікаві й численні процеси народньої усної творчости, до яких спричиняється і спричиниться велика популярність у народі творів Шевченкових.

В фольклористичних дослідах найближчого майбутнього почесне, коли не центральне місце займе аналіза з точними методами, що їх наближатиметься до природознавчих, аналіза не так голих, побіжно зібраних текстів, як наочних фактів живого фольклору. Фактів позної ваги і цілком надійного змісту. Тому безпосередні стаціонарні

спостереження мусять стати за основу фольклористики, за голо... принцип, що проникатиме всі методи й висновки у цій науковій галузі.

Так, скажімо, вивчення фольклору з боку його **форми**, вивчення його поетики й стилю, тим корисніше могло-б бути, чим більше наближалося-б до самого ґрунту, до студіювання з боку формального справжніх, **живих** фольклорних явищ і процесів, бо елементи форми та ті фактори, що від них вони залежать, знаходяться в фольклорі не в механ... суміжності, а в органічній звязаності й обумовлености з иншими елементами та факторами. Далі, вивчення явищ і процесів живого сучасного фольклору в напрямкові **перспективному** дало-б можливість конкретно розуміти аналогічні явища й процеси усної творчости в давно минулих епохах. Фольклор взагалі не належить тільки даному моменту. Фольклор однієї навіть людини – це органічний конгломерат нас... од різних епох. Фольклор двох різних людей свідчить часом про дві різні епохи. Нарешті, в широкому обсягові нашого народу можливості історично-перспективного поглиблення величезно розширюються. „Одновременное сосуществование (наведемо слова Ю. М. Соколова) на огр... пространстве России поэтического творчества в самых разнообразных стадиях развития дает возможность производить такие полные наблюдения над народной словесностью, каких лишена Западная Европа. Н... европейские ученые обращаются к русским материалам для своих общих построений“ [1]. З фольклору сучасного таким чином є найкращий ... до уявління про його давноминулі стадії. Через перспективне вивчення сучасного фольклору може здобути **конкретне** освітлення давноминулих явищ і процесів також і історія давньої словесности, фіксованої в пам'ятках письменства.

Тільки стаціонарні досліди могли-б посунути, скажімо далі, і ... надзвичайно важливу справу, як вивчення **психології** народньої словесної творчости. Останніми часами ця справа набула ґрунту для майбутнього свого широкого розвинення на наукових підставах. Досл... психології народніх мас і психоаналізи зобов'язують і представників фольклористики переглянути та по-новому поставити деякі питання в тій мірі, в якій взагалі всі значні наукові здобутки завсіди вводять ... методологічні корективи й вимоги в суміжних науках. Завдовольнити ці вимоги можна, знов-таки повторюю, тільки через широко поставлене дослідження фольклору на місцях, при відповідній увазі до способу стаціонарного.

Принципово завдовільний, стаціонарний спосіб при переведенні його в життя має деякі практичні труднощі, що полягають: 1) в не... можливості одразу організувати потрібну кількість фольклорно-дослідчих станцій, од чого страждає, так-би мовити, горизонтальний (топографічний) момент фольклорних дослідів та 2) в тому браку, що є, потрібних наукових сил для постійної роботи на місцях. Адже-ж практичні ...

---

[1]) Ю. М. Соколов, op. cit., 109.

чення проти принципових узагалі не є заперечення. Зазначені трудноші не є органічна хиба стаціонарного підходу. Починається справа вже тактики й практики: щоб було знайдено засоби та матеріяльні ресурси для того, щоб справді серйозно поставити наукове вивчення фольклору.

Брак фольклорних станцій може бути почасти компенсований: 1) влучністю планового розміщення в найпотрібніших місцях тих фольклорних станцій, що вже існують, 2) сіткою наукових кореспондентів та фольклористичних гуртків, що їх було-б розсіяно як-найгустіше, 3) періодичними фольклористичними науковими експедиціями в ті місця, що їх прискорене й всебічне вивчення висувається плановою роботою дослідчого центра.

Спосіб наукових експедицій мусить доповнювати спосіб стаціонарний. Не можна навіть і уявити собі роботу центру й дослідчих станцій без експедицій. Але-ж, як вже в початку сказано, експедиції не треба змішувати з екскурсіями навчального типу. Різниця полягає і в суто наукових завданнях експедицій (без домішки педагогічно-семінарних або культосвітніх моментів)[1]), в цілком компетентному складі усіх їхніх членів, бажано вже готових спеціялістів по близько-суміжних галузях, і нарешті, в розмірно невеликій кількості співучасників експедицій, що, надаючи експедиціям характеру гнучкого й движкого апарату, не позбавило-б їх можливости провадити довгочасніші і поглибленіші досліди на місцях, коли це було-б треба по ходу роботи.

Експедиції, взагалі, тим корисніші могли-б бути, чим більше вони мали-б відтінку т. ск. стаціонарности. Цього-б можна досягати, наприклад, повторюючи експедиції в одних і тих самих місцях, щоб поглибити й перевірити минулі досліди і спостерегти динаміку народньої творчости. Загально відомо, які величезні здобутки та методологічні вдосконалення внесла повторна експедиція Гільфердинга по слідах збирача билин Рибнікова. Ми з великою цікавістю чекаємо здійснення так званого „Олонецького проєкту" Московських фольклористів — проїхати новою експедицією по слідах Рибнікова й Гільфердинга. Бажано, щоб цей проєкт було переведено в життя як мога швидше, бо вже по-над півстоліття справа цього чекає. Подібні спостереження треба перевести й на Україні маршрутами найкращих давніших експедицій та окремих дослідників. Україна має і свій т. мов. „Олонецький край" — Покуття, де можна-б сподіватися на нові багаті здобутки після Кольберга. Порівняння того, що є тепер, з тим, що було раніш, могло-б навести на цікаві міркування про напрямки, якими взагалі йде еволюція народньої усної творчости.

Хоч і важкі умови були за попереднього часу, хоч і мало сприяли вони розвиткові дослідчої роботи, особливо на Україні, все-ж тут уже перейшли на стаціонарні способи у вивченні етнографії й фольклору. Кілька дослідчих станцій утворив Кабінет Антропології та

[1]) Пор. op. cit., III.

Етнології. Студіюючи етнографію взагалі, ці станції віддають увагу й фольклору. Етнографічна Комісія Української Академії Наук обгортається величезною мережею фольклористичних гуртків і постійних кореспондентів-співробітників на місцях. Охоплюючи цією мережею кореспондентів усеньку територію України й виходячи навіть по-за межі УСРР (Гомельщина, Кубань), Етнографічна Комісія в дальшій своїй організаційній роботі має на думці перетворити низку пунктів у спеціяльні фольклорно-дослідчі станції.

Притягнення до фольклорної роботи місцевих робітників, що взагалі охоче вступають у звязок з науковим центром, використання низового активу для дослідчої роботи, його науковий інструктаж, видання спеціяльного часопису, що сам по собі вже є могутнім чинником посування справи вперед та її організації [1], — все це заходами Української Академії Наук робиться в УСРР конкретним фактом, а не тільки побажанням, як було до останнього часу. Варто тільки цю роботу поглиблювати, підводячи під неї суто науковий ґрунт. Розуміється, не можна цілком покладатися при стаціонарних дослідах на місцевих співробітників, що, хоча й близько стоять до фольклорного матеріялу, але иноді далеко — від сучасних наукових вимог фольклористики. Тому особливу увагу необхідно звернути на справу виховання кваліфікованих фольклористів. Справа ця тимчасом стоїть на Україні дуже не гаразд. Уратувати це становище можна, тільки заснувавши на Україні відповідні спеціяльні катедри, інститути, а разом і довгочасні курси для місцевих робітників.

Нарешті, треба підкреслити, що умовою успіху науково-дослідчої роботи в царині фольклористики є к о л е к т и в н и й її характер. Цей принцип бажано в фольклористиці проводити при сполученні не так записів, як дослідів. Фольклор — тільки частина того реального цілого, що являє собою життя, один момент серед багатьох: соціяльних, економічних, господарських та инших. Питання, що виникають у різних напрямках при поглибленому вивчанні фольклору на місцях, остільки складні та важкі, що їх не можна розвязати силами самих тільки фольклористів. Тому надзвичайно важно було-б усіма способами об'єднувати: 1) роботу самих фольклористів поміж собою, 2) роботу фольклористів та етнографів взагалі, 3) роботу тих і других з роботою инших фахівців: істориків, економістів, психологів і т. д. Дуже корисне — співробітництво фольклористів і лінгвістів-діялектологів. Бажано в одних пунктах сполучати й самі дослідчі станції з різних суміжних галузів знання.

Для вивчення фольклору багато обіцяла краєзнавча кампанія останніх років, але-ж вона, треба визнати, реальних наслідків поки-що

[1]) В інтересах об'єднання праці бажано було-б, щоб наші етнографічні періодичні органи поновили давній звичай — мати окремий відділ запитів і відповідів на зразок, наприклад, того, як це було, скажемо, в „Mélusine" або в „Wisla". Тут запитання одного дослідника находили-б собі готову відповідь у поясніннях другого. Це дуже сприяло-б об'єднанню центральних сил з місцевими і полегшувало-б окремі етнографічні розвідки.

не дала. До цього чималою мірою спричинився брак стаціонарної системи. Але-ж лінію взято дуже вчасну й корисну що-до тісного сполучення різних наукових сил коло вивчення краю. Справді, тільки тоді ми матимемо певне уявлення взагалі про наше життя, тільки тоді кожна наука набуде правдивого й всебічного освітлення цікавих для неї місцевих явищ і процесів, коли в в е с ь ц и к л суміжних наук дружно простуватиме до єдиної мети в цілосному об'єднанні найкращих своїх сил коло спільної краєзнавчої роботи.

Павло Попов.

ЕТНОГРАФІЯ Й АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ.

(Справи Полтавського Совісного Суду про чари й лікування).

Серед завдань сучасної етнографії є двоє особливо цікавих: з одного боку—піймати й занотувати ті скороплинні продукти сьогоднішньої народньої творчости, що в вигляді коротеньких пісеньок, оповідань, то-що, наче метелики в один день народжуються і вмирають, а з другого—так само поспішатись занотовувати риси минулого, того, що вмирає перед нашима очима, зникає вже безповоротно. Незабаром уже той час, коли продукти давньої усної творчости, давні звичаї, то-що стануть приступні вже не в реальності, а тільки в записах, в етнографічних збірниках.

Одначе, по-за останніми, є ще одне джерело, що могло-б дати чималий матеріял для етнографа, який цікавиться минулим, та тільки чомусь до того джерела мало хто звертається. Ми кажемо про наші архіви, що їх оце за останніх років почали вратовувати та сконцентровувати по історичних архівах, які є мало не в кожному колишньому губерніяльному місті. Архіви ці містять в собі чимало матеріялу, надто судові, одначе, в нашій літературі чи не єдиною спробою широко використати архівний матеріял з цього боку залишається й досі розвідка В. Антоновича „Колдовство“, надрукована в „Трудахъ“ П. Чубинського, коли не вважати на дрібні нотатки. розкидані по „Кіевской Старинѣ“.

Щоб ілюструвати вагу архівного матеріялу для етнографії, я спинюся на справах Полтавського Совісного Суду, що торкаються чар та лікування. Маючи на увазі використати їх згодом усі, я тепер скажу тільки про деякі.

Як відомо, в компетенцію Совісних Судів, серед инших справ, увіходили й справи про забобони, що й робить архіви цих Судів цікавими з даного погляду. На жаль, архів Полтавського Совісного Суду (1803—1858), що належить нині до Полтавського Історичного Архіву, зберігся не ввесь, а справ про чари та лікування в ньому схоронилося тільки 19. Мало не половина їх розповідає про те, як чарами можна вплинути на життя людини і заподіяти смерть, викликати хоробу, чи, навпаки, вратувати від хороби, дати людині довге, спокійне життя.

От, для прикладу, справа 1814 року: „Дѣло по увѣдомленію Кобеляцкаго повѣтоваго суда о крестьянахъ Бакаенковой и Головченковой съ товарищи за отраву и прочее“. Тут бачимо замах коли не на життя, то на здоров'я !, певно, на соціяльному ґрунті. Справу розпочала помі-

щиця Кобел. пов. Пригарина. Вона донесла Судові, що „по разнымъ подозрѣніямъ уголовнаго преступленія“ вона зробила трус у своїх кріпачок: Головченкової—60 років, її внуки Погребнівни—19 років і Паламаренкової—16 р. У Головченкової знайшли „въ 15 узелкахъ кости, разные корешки, неизвѣстные составы и порошки“, а в Погребнівни—„нѣкоторыя кости, ладанъ, зубъ и подобное камушкамъ“. Дівчата, „по нѣкоторымъ усовѣщеваніямъ“ призналися, що Головченкова з другою кріпачкою—Бакаєнковою зробили з тих кісток, „по словамъ дѣвокъ—человѣческихъ“, порошок і дали Паламаренковій, що була в панів за покоївку, щоб напоїла панів. Вона й дала пані в воді, а панові в наливці, давала й дітям, і вони „чувствуютъ себя нездоровыми“. Після пані подав заяву її чоловік, де розказує, що покоївка Пизиченкова, запідозрена „въ разсужденіи поновленія болѣзни“ панів, призналася, що напувала „бѣлыми порошками“ панів, їхніх дітей, ключницю, декого з двораків; насипала порошків у чоботи пані, від чого „здѣлался въ ногахъ ея потъ и при тоскѣ боль въ грудяхъ“; до рядна, що висіло над ліжком пановим „завязала въ большой узелъ запекшейся кусокъ какой-то крови съ многими узлами“ (як свідчила одна кріпачка, кров була свиняча); „насыпала подъ кроватью его изъ кладбища земли съ такимъ намѣреніемъ, что отъ того перестанетъ быть согласная у него съ женою жизнь, будетъ всегдашняя ссора и безсонница“. Слідство ствердило обидві заяви. Паламаренкова посвідчила, що Бакаєнкова навчала її напувати панів порошками: „будутъ больны и сохнутимутъ“; що вона частину того порошку „вмѣшала въ утиральной Пригариной порошокъ“ і, за наукою Бакаєнкової, „гвоздикъ зашила въ господскую подушку“. Инші обвинувачені зрекалися всього, хоч Головченкова й призналася, що лікує й ворожить, що порошки, знайдені в неї,—для бджіл, для лікування корови, для лікування французької хороби. Було притягнено й брата Головченкової—кріпака Садового—63 років, що продав їй порошок. Виявилось, що він лікує французьку хоробу й гостець й для того має меркурій, мишак, хину. Зректися підсудним не пощастило. Не тільки те довело їхню вину, що вони плуталися на допитах, то признаючися, то зрекаючись, а й те, що про них сказали селяни при „поголовномъ обыскѣ“ (допиті сусідів). Про них говорили, що з їх — злодії, п'яниці, розпусниці; таке говорив навіть чоловік Бакаєнкової, що з ним жінка жила погано й до шлюбу прижила з иншим дитину. Повітовий Земський Суд присудив Погребівну, Бакаєнкову й Головченкову покарати батогами й заслати на Сибір, Садового—за лікування отруйними надіб'ями—бити батогами, а Паламаренкову й Пизиченкову, як неповнолітніх, передати до Совісного Суду. Тому-ж-таки Судові передали й обвинувачення Головченкової за шептання. Совісний Суд звільнив їх усіх, за вказівками маніфесту 30-го серпня 1814 року.

В справі 1815 року „Дѣло по увѣдомленію Кобеляцкаго Повѣтоваго Суда о крестьянкахъ подполковника Петренка Марфѣ Полонской и Ефросиніи Собецкой за колдовство и чародѣйство“ зустрічаємо чари, що мають на меті вигоїти хорого. Справа почалася з заяви до Суду Кобе-

ляцького поміщика Петренка, що його кріпачки Полонська й Собецька „занимаются противъ вѣры и закона суевѣріемъ, въ колдовствѣ и чародѣяніи заключающемся и со вредомъ человѣчества сопряженнымъ", а до того ще „являютъ себя въ предерзостныхъ противу меня поступкахъ, по которымъ въ общежитіи терпимы быть не могутъ". Не пояснюючи, які саме ці „поступки", пан покликується на укази 13. XII 1760 р. й 17. XI. 1799 р., що надавали права панам „отсылать крестьянъ на поселеніе", і просить Суд це й зробити з обома бабами. На слідстві виявивсь отакий факт. В одиієї молодиці заслаб на сухоти малий син. І от Полонська з Собецькою „пред всходомъ солнца, взявши чорную курку, отрубили ей голову и выбросили на дворъ и курицу въ водѣ чистой ис колодца сварили и вынявши ее с воды, отъдали собакѣ которая ее и съѣла и отъ того теперъ сохнетъ и становится очень худою, а воду выливши въ ночовкы и во оныхъ того еѣ сына скупали и воду тогда вылили под плетень". Совісний Суд виправдав обох підсудних, тільки-ж, щоб вволити панську волю, „Малороссійское Полтав. Губ. Правленіе" наказало заслати обох воріжок у Тобольську губерню.

Подібних справ у цьому архіві вісім. Друга група говорить про чари, яких ужито на те, щоб угадати злодія. Ось приклади.

Року 1824 розбиралася справа, цікава до того деякими побутовими подробицями,—„Дѣло по увѣдомленію Кобеляцкаго Повѣтоваго Суда о козачкѣ Марьи Бурдихѣ за ворожбу". В церкві с. Красногорки Костянтиноград. пов. пропали атласні ризи. Не знати чого, піп два роки не шукав їх, а потім напав на паламаря й так застрахав його (а тому було тільки 15 років), що той сказав, наче-б то давав ризи дякові. Піп до того ще поїхав до воріжки, і та „по звѣздоческому ее знанію" відгадала, що ризи взяв паламар, і вони тепер у дяка. В дяка зробили безрезультатний трус і, хоч він дуже лаявсь, одвезли до благочинного, а той його відпустив. Справу розглядало Духовне Правління: паламаря за обмову невинного дяка присуджено два тижні дзвонити в Полтавському соборі; дяка виправдано, але переведено до иншої парафії, щоб не залишати вкупі з цим попом; попа за те, що не дбав за церковне добро і звертавсь до воріжки, присудили на 6 місяців у манастир і звеліли своїм коштом покупити ризи; а воріжку передали до Совісного Суду. Суд, виявивши, що вона не вперше обмовлює невинних людей, вгадуючи злодіїв, „къ удаленію ея впредь отъ таковыхъ противныхъ Закону Божію и гражданскому дѣйствій и къ воздержанію отъ напраснаго оклеветанія невинныхъ людей", присудив її до тюрми на 3 місяці.

Подібну справу розглядувано року 1836: „Дѣло о колдовствѣ солдатской жены Ульяны Балакшеевой". Казачка, що в неї вкрадено полотно, звернулася до воріжки, про яку знали, що „можетъ отгадывать на хлѣбѣ, дрѣбку солѣ, углѣ з дровъ и цеглинѣ голкою и ниткою съ выговоромъ божественной молитвы" (свідчення самої воріжки, на жаль без подробиць). Так само й ця воріжка за обмову невинного попала під суд, і її присудили до в'язниці (термін у справі не зберігся).

Справ цієї групи, про вгадування злодіїв, залишилося теж 8. По-за цими маємо ще 3 справи, що з них дві говорять про кріпацьке життя, звязані з тіканням від пана.

Така справа року 1807: „Дѣло по увѣдомленію Переяславскаго Повѣтового Земского Суда о подсудимыхъ помѣщичьихъ крестьянахъ майорши Гриневичевой Маринѣ Беребенчихѣ да майора и кавалера Искры Федосіи Приходьковой, Любови Еврашковой и Михаилѣ Еврашкѣ, первѣе двѣ за согласное намѣреніе учинить колдовство, а Еврашковы за знаніе про то“. Від майора Іскри втекли двоє кріпаків: Ігнатенко й Приходько, але потім, не знати чому, повернулися. Треба було йти до пана, та Приходько боявся, „что за побѣгъ его Искра будетъ желѣзомъ жечь“. Тоді теща його — Любов Єврашко послала свого сина Михайла по бабу Беребенчиху; до речи, в Михайла була хора дитина, а відомо було, що баба „въ дѣтскихъ болѣзняхъ пособляетъ“. Бабу привезли, вона пошептала дитині, а тоді її покликали до Приходьків. „Матѣнко, ратуй насъ“, — удалися до неї втікачі. „Нехай васъ Богъ ратуетъ“, одповіла баба. Беребенчиху почастувано горілкою, і вона порадила: „надобно взять воды, текущей на супроты въ горщичокъ и въ кинуть въ оную гребешокъ и замокъ и тогда поставить на гробѣ умершаго маіора Захарія Искры и пѣску съ-подъ церковной подвалины, обошедши церковъ округи три раза, которою водою мится, а гребешкомъ чесать волоса, пѣскомъ же тогда подсипать подъ ноги господина ихъ Искры... пѣскомъ сипать тогда, когда будутъ пану кланяться ему подъ ноги, дабы онъ по нему ходилъ“. Так свідчила на суді жінка Приходькова. На жаль, дальша доля втікачів із справи невідома. Суд присудив Беребенчиху „за колдовство къ церковному покаянію“, а з Приходьчихи та її брата Михайла взяли підписку, щоб до чарівниць не зверталися.

Справа 1808 року: „Дѣло по рапорту Переясловского Повѣтового Суда о подсудимой крестьянкѣ намѣстника Козловского Параскевіи Заволочихѣ и солдатской женѣ Евдокіи Федьковой, преданныхъ суду за отравъ якобы ними онаго Козловского, отъ чего онъ и умре“, — говорить про чари на повернення любови, а разом дає й цікавий малюнок кріпацького побуту. Злощасна героїня цієї справи кріпачка попа-намісника Козловського — Заволочиха. Цей піп, удовець, узяв її до свого двору дівчиною-сиротою, зґвалтував і примусив її з собою жити. Коли-ж вона завагітніла, він сам перевінчав її з своїм кріпаком, але не пускав її і жив із нею. Нарешті, вона йому обридла; тоді він почав її бити й проганяти від себе, а до себе закликав инших. Щоб вернути собі панську ласку, Заволочиха, за порадою „солдатской жены“ Федькової, давала попові різні дання, але це не помагало. Через три роки Козловський помер, жаліючись усім, що Заволочиха його отруїла. Поховавши Козловського, брат його подав заяву до Переяславського Суду, що його отруєно. Заволочиху й Федькову було заарештовано, але Суд виявив їхню невинність і передав справу, як забобони, до Совісного Суду. Заволочиха не крилася. Вона розказала суддям про своє життя, і як потім, „дабы

онъ Козловскій пересталъ ей причинять побои, начала она сыскивать къ данію ему, Козловскому, какого-нибудь зѣлья". За порадою Федькової, вона взяла з могили на кладовищі землі, „при чемъ сказывала сіи слова, что какъ ему Козловскому хлѣбъ милой да любой, то чтобы она Заволочиха была ему така любима и мила"; а потім дала цієї землі Козловському в борщі. Инші свідки передавали з уст Заволочихи, що вона давала Козловському пити в вишнівці свої menstrualia, „обътирала свое тѣло утиральнымъ рушникомъ", тим, що Козловський вранці втирався, нарешті „варила желѣзніи ключи въ молоцѣ и давала то молоко ему Козловскому мимо вѣдома его пить". Совісний Суд, вбачаючи в усій цій справі „одно суевѣріе по простотѣ ихъ глупостію исполненное", вважаючи, що вони вже просиділи в тюрмі по 4 місяці, випустив обох, узявши тільки підписку, що вони такого не тільки не робитимуть більше, ба навіть нікому й не розказуватимуть.

Із розказаних справ видно, для чого вживали чарування. Мало не в усіх справах, на жаль тільки не завсіди докладно, розповідається й про засоби чарування та лікування. Тут ми зустрічаємо найрізномачітніші речі: землю, воду, пісок, цеглу, металі, чорну курку, гадюку, ящірку, вербу, хлібні зерна і т. д., і т. д. Зустрічаємо наведені буквально шептання на переполох і бишиху, на жаль уже відомі в літературі. Для прикладу, спинимося на розказаній справі 1814 р. про спробу струїти панів. Вона дає чимало матеріялу, на жаль не раз-у-раз ясного. В головної обвинуваченої — баби Головченкової було знайдено багато. За вимогою генерал-губернатора, кн. Лобанова-Ростовського, знайдене одіслали в Полтаву; там аптекар і штаб-лікар „испытывалъ химическимъ образомъ": і послав назад у 29 пакунках із таким описом: „1 сушеная кровь, слюда, ладанъ, сѣмя отъ рожи, волчій зубъ и неизвѣстное дерево; 2. неизвѣстный корень смѣшанъ съ костью; 3. неизвѣстный корень; 4. неизвѣстный же корень; 5. заячья лапа съ пѣщанымъ камнемъ; 6. бѣлила для внутренного употребленія вредны и ядовиты; 7. ладанъ и артусъ; 8. корень лейбургсъ; 9. сушеная рыба; 10. сушеный хлѣбъ бѣлой, 11. кровлаикъ (!) ладанъ, чортовъ палецъ, рожъ и волчей бобъ; 12. кости полуокаменѣлые, кровавинъ и пѣщаный камень; 13. рыбьи кости, древесные корки и дерево неизвѣстное, черепокъ зеленой лазурь, черный перецъ, рожъ, волчій бобъ и арбузное сѣмя; 14. грибы, но неизвѣстно какому принадлежатъ роду; 15. сушеная икра и кости; 16. целибуха ядовита, мушкатной орѣшокъ и хлѣбъ; 17. перецъ чорной; 18. просфира; 19. зубъ съ неизвѣстными вещьми; 20. рыбья кость, перецъ и еще какая-то неизвѣстная вещь; 21. ладанъ; 22. сушеная вишня; 23. майскій жукъ; 24. смѣсь неизвѣстная; 25. тяжелой шпатъ; 26. сабуръ мѣшаной, зубъ, рыбья шкура и слюда; 27. сушеная икра; 28. уточій носъ и 29 мѣлъ съ небольшимъ количествомъ сѣры горячей". Головченкова, пояснюючи, каже, що частина переліченого йшла на ліки людям, а частину вона держала для бджіл. „Называемая семибратняя кровъ на подобіе камня" вживалася нею в воді з мушкатним оріхом і сабуром для себе й сина

„въ лѣкарство отъ натуры“ (!); заячу лапу вона держала від чиряків; алебайстер, а не білила, вона терла для себе, як слабувала на ногтоїд, і це помогло; присипала вона ним і корові рану на нозі, але не помогло, а одужала корова, як вона засипала рану меркурієм — камінцем. Із дальших її пояснінь виявляється, що за тих часів у слободі Поповій на Кобеляччині багато людей слабувало на пранці. І Головченкова з чоловіком хоріли теж, почуваючи „опухлость десенъ, сыпъ на губахъ и стѣсненіе грудей“. Головченкова покупила камінець меркурій, білого кольору, „въ мѣру зерна бобового“ і лікувалися вона так: „растерши, всыпала въ полкварту водки и настоявши бравъ она и мужъ въ ротъ, немного подержавъ и ополоскавъ въ ротѣ, выплевывали прочь, а самую малѣйшую часть особо бравъ въ ротъ проглачивали, чѣмъ и излѣчились чрезъ нѣсколько недѣль“. Про ліки на пранці розказував ще один свідок у цій справі, брат Головченкової, що хорів, заразившись од жінки. Йому порадила одна баба „употреблять меркурію и цинобру такимъ образомъ, чтобы стерши и растворивши въ водкѣ, мазать въ ротѣ, а въ случаѣ и выпить... употреблять въ питье дикофтъ изъ корней ревеня и хины составляемый“. Як баба померла, він знайшов якогось шляхтича, що дав йому „два гнота на подобіе свѣтильни воскомъ намазанные и синеватой мази... оною намазывать тѣ гноты и полагать оные въ носъ“. Що то за мазь — хорий не знав. Инші речі, знайдені в Головченкової, вона тримала для бджіл. Вона пояснює, що „кости рыбьи, стерши въ мѣстѣ съ артусомъ, просфирою, чорнымъ перцемъ, сварить въ ситѣ медовой и тѣмъ закармливать пчелу“. А щоб чужі бджоли не налітали в пасіку, треба „стерши икру, кости и кишки щучьи и порошокъ сей на разрѣзанный лукъ посыпавши, онымъ натирать около очка улья пчелинаго“.

Справи дають матеріял і до характеристики підсудних. Всіх ворожбитів та лікарів перед нами 25. Це переважно кріпаки (15), жінки (20), люди старшого віку (16 осіб від 50 років і вище). Їхні автобіографії та автохарактеристики на суді наївні, відкривають їхню темність, злидні, дитячу самовпевненість. Вдова 70-ти років, що ворожила на довгий вік, наївно говорить про себе: „съ самыхъ малыхъ лѣтъ я занимаюсь ворожбою, въ которой и объясняю прибѣгающимъ ко мнѣ настоящее ихъ положеніе и что случится съ ними на будущее время“. 50-літній козак, що взявся знайти злодіїв, які пограбували церкву, упевнений, що злодіїв „открываю по знахарству, Богомъ мнѣ данному“. Иноді в справах зазначається, від кого навчилися підсудні свого таємничого знання. Це мало не виключно родичі старшого покоління: баба, батько, мати, свекруха. На жаль, не так виразно говорять справи про клієнтуру наших героїв А втім видно, що ця клієнтура була дуже широка: тут були селяни, козаки, міщани, але були й пани, навіть духівництво. Про популярність ворожбитів і лікарів та про віру в їхню силу здебільшого говорять і повальні обиски, хоч тут иноді, правда — не часто, трапляється й скептичне до них відношення.

Наведені приклади взято тільки з одного архіву, і то невеликого. Проте здається, і їх досить, щоб показати, який цікавий матеріял з галузи етнографії можна знайти по наших архівних сховищах. Тепер давні архіви концентруються по історичних архівах колишніх губерніяльних міст, і це полегшує відшукування. Найперше треба звертати увагу на архіви судові. В першу половину XIX ст. справи про забобони відокремлювалися й входили в компетенцію Совісних Судів, тому архіви цих останніх заслуговують на особливу увагу. Тільки-ж подібні справи трапляються й серед инших судових архівів. Етнографічний матеріял трапляється й у діловодстві инших, не судових, інституцій. Судові справи мають ту перевагу, що точно зазначають час і місце дії; дають багато матеріялу до характеристики героя, як за його власними словами, так і за думкою свідків, що дає можливість зробити критичну аналізу, навіть подають думку цілого кутка про вчинки та характер обвинуваченого. Це надає їм ваги досить точного наукового матеріялу, що його до того можна перевірити ще й сучасними записами етнографічних матеріялів.

Минуле зникає. Пережитки перейдених етапів ще подекуди животіють, та вже доживають свого віку, кожного дня втрачаючи свій зміст і своє колишнє значіння і що далі, то швидше вмираючи. Тим більшої ваги набирає студіювання архівного матеріялу, бо, поруч давніх етнографічних збірників, вони скоро зостануться мабуть чи не єдиним матеріялом, що характеризує колишній світогляд українського народу.

Володимир Щепотьєв.

ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ДЕЯКІ УКРАЇНСЬКІ ВЕСІЛЬНІ ОБРЯДИ.

Весільні звичаї розподіляються, як відомо, на дві головні категорії: 1) звичаї, що відбивають на собі послідовну зміну різних моментів в історії шлюбу, та 2) пережитки первісної магії. Оцю статтю присвячено аналізі деяких українських весільних звичаїв останньої категорії.

Магічні елементи в весільному ритуалі, своєю чергою, розподіляються на три групи: а) карпогонічні обряди, себ-то такі, що мають завданням забезпечити молодим діти та плідність, б) апотропеїчні дії, себ-то такі, що одвертають злих духів, погане око й инш., і в) катартичні, себ-то ті акти, що очищують.

До першої групи належать обряди симпатичної чи контагіозної магії. Їх дуже багато, й вони, згідно з народніми забобонами, викликають плідність молодих, урожай хлібу, овочів, худоби, то-що. Такий, прим., звичай танків, стрибання з діжею та ин. (Д. К. Зеленинъ, Описаніе рукописей ученаго архива Р. Г. О., вып. III, Пгр. 1916, ст. 1076 [Подільська губ.], Н. Ф. Сумцовъ, О свадебныхъ обрядахъ, Харк. 1881, ст. 162 дл.). Сучасна етнологія вбачає у ритуальному стрибанні, підкидуванні предметів вгору й т. под. один з магічних актів, що сприяє піднесенню продукційних сил природи (Frazer, The Golden Bough I, third edition, London 1913, p. 137 foll; E. Fehrle, Waffentänze, Badische Heimat 1914, № 2, стор. 161—180; Е. В. Аничковъ, Весенняя обрядовая пѣсня I, 248). Обрядові танки взагалі мають магічне значіння — вони забезпечують плідність, мають значіння оберегу (див. про ритуальний танок Jane E. Harrison, Themis, Cambridge 1912, 1 foll, 21 foll, 75 foll, R. Cirilli, Les prêtres danseurs de Rome, Paris 1913; Kees, Opfertanz d. ägypt. Königs 1912, K. Latte, De saltationibus Graecorum, Religionsgesch. Versuche u. Vorarbeiten XIII, Giessen 1913, 27 ff., J. Poerner, De Curetibus et Corybantibus, Halle 1913; W. Ridgeway, The Dramas and dramatic Dances of non — european Races, Cambr. 1915; Beth, Magie u. Religion 1915, 49 ff; Frazer, The Golden Bough I³, 1913). В Волинській губ. дружка обводить молодих декілька раз навкруги по середині хати (Зеленинъ I, 314). Обхід, бігання навкруги теж має подвійне магічне значіння: профілактичне й сприяє плідності (Е. Аничковъ I, 266 дл.; Б. Л. Богаевскій, Земледѣльческая религія Аѳинъ Пг. 1916, 178 дл., Axel Olrik, Zeitschr. des Vereins für Volkskunde 1910, 58 ff.; Eitrem, Opferritus und Voropfer. Kristiania 1915, 6 ff, 43 ff).

До тієї самої категорії належить удар нареченої нагаєм (Сумцов, 96), що викликає, як вірить народ, плідність шлюбу (пор. Mannhardt, Wald und Feldkulte I, Berlin 1904, 251—303, Sobotka, Rostlinstvo v národnim podání slovanském, Praha 1879 135; Fowler, The Religious Experience of the Roman People, London 1911, 34, 106, 478 foll.; Wissowa, Religion und Kultus der Römer, München 1912, 209 ff., 559 ff., Ant. Thomsen, Orthia, en religionshistorisk undersögelse, Köbenhavn 1902; M. Nilsson, Griech. Feste, 1906, 191 ff.). Не дурно в німецькому фольклорі таке ритуальне хльостання зветься „Schlag mit Lebensrute". Давні дослідники не вірно добачали тут символ сонячних променів або-ж рештки умикання (див., прим., Сумцов, 95).

Низку цікавих українських звичаїв того-ж магічного характеру зазначено в одному рукописі, що зберегається в архіві Р. Г. Т-ва (Зеленинъ, III, 1076 дл.); я зупинюся тут тільки на деяких. Жених бере глечика з водою й вівсом, п'є з нього й кидає назад через голову. Я з'ясовую цей звичай первісною уявою, згідно з якою духи звичайно знаходяться за спиною ліворуч людини (Eitrem, Festskrift til Prof. Alf Torp paa hans 60 Aars fódselsdag 27/IX 1913, Kristiania 1913, 80 д.; його-таки Opferritus und Voropfer 1915, 293 ff., 316). В певні моменти гільце рвуть на частини й розхоплюють весільні гості (Зеленинъ, III, 1079), в чому я добачаю напівзабутий акт символічного єднання з рослинним духом, що його втілено в гільці. Мало не в усіх народів трапляється звичай розривати опудало або-ж дерево, що являє собою якусь мітичну істоту (Кострубонько, Купало, Ярило й т. д., див. мою статтю: „Заметки по русской мифологии" в Изв. 2 Отд. Росс. Акад. Наук XXIII, 1918, кн. I). Це розривання на шматки гільця знаменує собою, як мені здається, засвоєння частини життьової сили, відображення духа, що його періодично вбивають, причастя його плоти й крови. Той самий рукопис повідомляє, що весільний вінок молода віддає своїй матері, яка зашиває його, як амулет, в подушку молодих (Зеленинъ III, 1079). Я рівняю цей ужиток з новогрецьким звичаєм підвішувати весільні вінки до ліжка з тим, щоб бути прикрашеними ними після смерти (Köchling, De coronarum vi atque usu. Giessen 1914, 69, прим. 2; Lawson, Modern Greek Folklore 1910, 558). Взагалі, вінок має значіння катартичне (Кагаровъ. Культъ фетишей, растеній и животныхъ Пг. 1913, стор. 189).

До карпогонічних (за моєю термінологією) обрядів належать такі елементи „весільної драми", як ритуальне купання нареченої (Сумцовъ 100 дл., 104), осипання молодих горіхами, хмелем, зерном (Сумцовъ, 97 дл., Зеленинъ III, 1077), куштування гуся, півня й курки (Сумцовъ, 116 дл.; пор. Зеленинъ I, 71, 164, III, 1035, 1079 та ин.). Про деякі з них я писав раніш (Изв. Рос. Акад. Наук 1917, ст. 645—652). Гусь у багатьох народів уважається за еротичного птаха, символ кохання й плідности, м'ясо його викликає хіть (Кагаровъ, Культъ фетишей, растеній и животныхъ, 282, прим. 8). В посипанні зерном, горіхами й т. д. більшість дослідників бачить благальну офіру душам предків (Samter, Fa-

milienfeste 1 ff., почасти і в Geburt, Hochzeit, Tod 172 ff.; Eitrem 262). Проте, правильніш й тут добачати акт символічної магії, що забезпечує молодим плідність і багатство. На грані між карпогонічними і апотропеїчними обрядами стоїть звичай в урочистій процесії виносити окривавлену сорочку молодої (Сумцовъ 196, Зеленинъ III, 1081). Див. про це в моїй замітці, Изв. Рос. Акад. Наук, 1917, 650.

Звернімось тепер до другої групи магічних звичаїв у весільній драмі, групи апотропеїчних, себ-то звичаїв, що одвертають лихі сили актів. Більшість цих звичаїв витолковують звичайно, як рештки первісного умикання нареченої, в супроводі збройної боротьби. В дійсності, в основі всього цього ритуального циклу лежить бажання захистити молодих од усяких чар, зглазу, лихих духів, що намагаються за народньою уявою саме в ці важливі для людини моменти (народження, шлюб, смерть) пошкодити людям. Справжня мета цієї обрядовости часто дуже рельєфно виявляється в народній свідомості (Г. Чурсинъ, Очерки по этнологии Кавказа, Тифлисъ, 1913, 123 дл.). Особливо яскраво довів такий профілактичний характер родинної обрядовости Samter. Не зупиняючись на питанні про значіння стрілянини, озброєного оберегання жениха й нареченої, покривання голови нареченої, переодягання, вінчання з деревом (про що я вже казав у другому місці, див. Изв. Рос. Акад. Наук, 1917, стор. 645, 652), я торкнусь тут тільки тих обрядових актів, що їх витолковувати мені не доводилося в друкові.

В багатьох місцевостях забороняється проголошувати ім'я жениха (Сумцовъ 102). Це табу має на меті, сховавши од лихих демонів справжнє ім'я, захистити осіб, котрі беруть шлюб, од небезпеки. Мовчання молодої (Сумцовъ 203) з'ясовується, як я гадаю, упевненістю, що нечиста сила саме в цей тривожний час намагається ввійти в тіло нареченої. Дзвоники (Сумцовъ 96) — могутній філактерій, що одвертає лихі сили, зглаз та чари. На Борнео дзвоники привішуються з апотропеїчними цілями до одягу нареченої (Scheftelowitz, Das Schlingen- und Netzmotiv im Glauben und Brauch der Völker, Giessen 1912, 55). Про зазначену функцію дзвоника в народніх забобонах див Abt, Die Apologie des Apuleus von Madaura und die antike Zauberei 190, прим. 2; A. Jirku, Die Dämonen und ihre Abwehr im A. T. Leipz. 1915, 85 f.; S. Seligmann. Der böse Blick II, 1900, 274 дл.; Кагаровъ, Культъ фетишей й т. д., 83, прим. 2; тут і инша література.

Третю групу весільних звичаїв магічного характеру складають т. зв. катартичні, себ-то акти, як напр., вогнище, що через нього мусять переїхати молоді (Зеленинъ, I 315 — Волынск. губ.), вінки, то-що.

Проф. Євген Кагаров.

Prof. Dr. Eugen Kagarow.

Ueber die Bedeutung von einigen ukrainischen Hochzeitsgebräuchen.

Die Hochzeitsgebräuche zerfallen in 3. Gruppen: 1) karpogonische, 2) apotropäische u, 3) kathartische Handlungen. Zur ersten Gruppe gehören rituelle Tänze, Umgang, Schlag mit der Peitsche, Wurf über den Kopf, das Zerreissen einer „Hilze“ u. a., zur zweiten — Verbot des Aussprechens des Namens vom Bräutigam, das Schweigen der Neuvermählten, die Schellen u s. w., zur dritten — das Feuer, das Wasser, der Kranz und andere Abwehrmittel.

З НОВОГО ПОБУТУ.

Умови поліської природи, ліси й болота, сприяли тому, що на Поліссі [1]), більш, ніж в де инших місцях України, збереглися найдавніші й найпримітивніші господарчі форми, погляди й вірування. Не кажучи про те, що на полях нерідко знаходять кам'яне знаряддя (молотки, долота, ножі) та предмети кераміки кам'яного віку (прясельця, череп'я), що в багатьох місцях стрівають жужель (залишки колишніх рудень) [2]), але тут найбільше кидається в-вічі своя поліська особливість — дерево, дерево й дерево. Тут на нього ніколи не бідували. Будівлі, огорожа, хліборобське знаряддя, хатнє приладдя — скрізь дерево й скрізь незграбне. Спинишся біля стовпа, що в огорожі, і дивуєшся: скільки-то людей поралося коло нього, щоб установити, закопати... Хочеться сказати, що тут найдавніший і найдовший з усіх віків — дерев'яний вік. Це Деревлянщина!

Мало не кожна хата має лямпу. Але разом з тим мало не в кожній хаті висить на стелі пòсвіт [3]). Людність більше любить свої „светила" з лучиною, ніж лямпу. Вона так мотивує це: — „При лямпі добре тільки зернята длубати, святкуючи, а працювати погано. Светило і тепло дає

---

[1]) Теперішня Коростенська округа, найглухіші місця в окрузі то — Словечанський та Олевський райони.

[2]) Старий коваль Медвецький з с. Гнатполя, Овруцького району, пригадує й розповідає, як він з батьком виплавляв з руди залізо, як робив не лемеші до плугу, а сошники до старих незграбних сох. У нього це зберегається в хліві старе ковадло, на якому він кував з десяток років і яке йому був зробив колись батько. Це простий грубий залізний кавалок, вбитий у продовбану в пні дірку. Зветься „кòванка". Цей пень з кòванкою (півкругляк) плоским боком кладеться на товсту стоячу колоду.

Тепер орють плугами, але часто трапляються сохи, хоч вони вже вийшли з ужитку. Волочать (боронять) дерев'яними боронами з залізними зубами, але можна ще натрапити цілком дерев'яну борону, без жадного цвяха, без жадного кавалка заліза (і зуби дерев'яні). Дід Микитьон з с. Гнатполя пам'ятає ще, як його сусіда навіть дерев'яної борони не мав, а зрубував березину, обрубував гілляки так, що лишалися „зуби", запрягав до неї волів і так волочив. Копають залізними заступами, але легко натрапити дерев'яного, тяжкого і незручного тільки з наконечником залізним. Накидають гній залізними вилами, але скрізь ще є т. зв. мачі — дерев'яні лопати вузькі і довгі і т. д. Таким чином, поруч нового, технічно-удосконаленішого ще живе мало не все старе. (Власні спостереження).

[3]) Посвіт — круглий комин з радовини, або із сплетених дубців, привішений до стелі, з причепленою знизу залізною решіткою, на якій горить лучина. Він має різні назви по різних селах — „посьвіе'т", „свети'ло", „лушни'к", „по'свіетка", „грамофон" (пожартівливому) та инш.

і світу багато. Чи прясти, чи кросна ткати.., присунувся до светила і робиш, як по дню“ [1]).

Поняття „українець“ у поліщука цілком своєрідне. Україна, на його погляд, це – Київщина, Полтавщина, пі денна Волинь, а то ще загальніш — степ. Селянин Іван Кислюк із с. Гнатполя казав з цього приводу так:

— „А хіба наші ґрунта можна назвати Україною? То Україна, де степ широкий, поле; вийдеш з села і на сто верст видко все. Отò Україна! А у нас — то ліс, то камінь, то лоза, то дребеза — це не Україна, а Полісся, поліщуки“.

Щоб викликати дощ, поліщуки вживають тих самих засобів, що їх уживають всі народи, котрі не вийшли з умов первісного натурального господарства. „Як допече, що нема дощу, то дві бабі запрагаюця в плуг, а една поганяє, а друга бере, сіє свячений мак за їмі. Це там, де висохла вода в ріцці. Падают в ту воду, качаюца в йой, пообмащуюца... Потом поберут в'ïдра, то деякі є криниці, то повиливают водою їдно другого. Раз якісь дядько з Лугін, здаеця, їхав з дитиною, то його гет обілляли. Йому нічого, а дитину чуть не втопили. То гет порозбігалися. Хотів бити“. (С. Кожухівка, Ушомирськ. р., Короcт. окр., від Демищукової).

В селі Могильному, Ушомирськ. р., Корост. окр., щоб викликати дощ, уживають таких заходів: 1) сколочують воду в живій криниці, щоб каламутна була; 2) несуть відрами воду з річки і ллють на могилу утопленика [2]); 3) йдуть до того, що городив до Рáдовиці [3]), вириваюгь весь забор (огорожу) і колки — геть-усе... Цікаву виписку подаємо з стінної газети села Христинівки, Народицьк. р., Корост. окр., де занотовано своєрідний звичай: „Весною у 1925 році не було довго дощу. Самі найстарші з христиновських баб поскликали найкращих та наймолодших дівчат, запрягли їх у плуг і ну орати на вулиці величезного хреста, бо коли виоруть, то піде дощ. Потомились, аж попотіли дівчата, поки виорали того хреста, а дощу не було. Тільки через два тижні пішов“.

Але життя прогресує; побут революціонізується; все старе, непотрібне, незґрабне нищиться і на його місце приходять нові форми, новий побут, нове життя. Не без боротьби прищеплюються нові побутові форми й поволі одходять у непам'ять давні поки-що, правда, міцні традиції. До революції в поліському селі мало відчувався антагонізм між окремими соціяльними верствами; відносини між окремими групами людности не

[1]) С. Гнатпіль, від Микитьонихи.

[2]) „Років 4 тому ще так робили в Могильні. То вже й священик кричав на людей, що нічого не поможеться. Що-ж тут топленик винний?“ казав дід Тодос Жмаченко з с. Могильного. Од нього записано всі наведені (ч. 1, 2 і 3) звичаї з с. Могильного.

[3]) Радовиця — вівторок зараз після провід (того-ж тижня). До благовіщення взагалі не можна чіпати землі („бог не одпечатував ще“), а городити не можна до Радовиці, бо „загородить дощ“.

мали характеру різких суперечностей. Тепер-же, коли зворушене революцією життя поділило суспільство на два табори й викликало боротьбу нового з старим, глибоке соціяльне розшарування села обумовило загостреність не тільки класово-господарчих, але й побутових та інтелектуальних взаємовідносин. В побутовому житті села останніми роками накреслилися явища, що лишають враження яскравих контрастів і різких протилежностей. З одного боку — намагання одстояти, затримати старе, а з другого — втілення в народні селянські маси нових поглядів, звичаїв, переконань.

Той побутовий матеріял, що ми його подаємо далі, свідчить про цю загостреність побутових взаємовідносин у сучасному селі, про глибоку боротьбу, що відбувається на селі. Подані нариси, що освітлюють окремі моменти в процесі революціонізації побуту, звязано з головною дійовою особою цих нарисів, од якої ці записи в-осени минулого 1925-го року й було зроблено. Це — Ївга Гл—ка з с. Кожухівки на Коростенщині, 32-х років. Вона змалку служила в наймах, тинялась по людях, робила з чоловіком на півдесятині землі, поралась і бідувала. Та прийшла революція, захопила її, втягла в свій рух і зробила з неписьменної Гл—кої активну передову селянку.

КОРОТЕНЬКА АВТОБІОГРАФІЯ Ї. ГЛ—КОЇ.

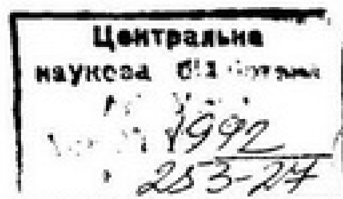
На селі мене звуть Євганя Гл—ка. Вже мені 32 роки. Уродилась в Кожуховці, а з десяти років пошла на службу—батьки були бідни. В десять літ служила в Овручі; там німець був, булошну держав, то там дитя нянчила. Там год була. Посля того товар пасла помнещикам в Клочках (там єсць Віговський Віктор Ксаверович) за Кожуховкою. Літом товар пасла, а зимою посуду мила, хату замітала, покої прибирала. Посля того з батьком ходила на бураки за Житомир до Терещенків (там Котельня єсць)—дві літі. Посля того поїхали в Суріцький край—на переселеніє тоді виїжжали. Побули через літо на том участку. Там Кідріцев є город, тепер Ново-Николаївськ, коло Владівостока. Батько мій од посту були там аж до осені глибокої. Потом батьки додому поїхали—через літо побули, а на зиму нема чого їсти. То додому не було грошей на все семейство, то вони нас удвоїх с сестрою оставили. Служила я в касіра на залізной дорозі нянькою, а сестра була в полковніка, тоже за няньку й за вборщицю. Прослужили сьем місяців. Вже больше не могли бути, бо нам видали документа по дешевому таріхту, те й то стояло 14½ рублів. Ми вже поплакали перед начальником переселенським, поки видав нам документи і ми приїхали додому. Посля того я вже знов пошла служить собі в Коросцінь до Лозинського (мирового посередніка). Служила човроку за наймичку. Пусля перейшла на вугольний склад до Головачова і стуль (звідти) замож пошла тоже за рабочого. І вже більш не служила. Побули тут у Коростені штири годи, а в тринадцятом году купили хату там, де ми сидимо, і пув десятини землі. В п'ятнадцятом році забрали чоловіка на позіцію.

В двадцять першом році (чи 22-м) вибирали делегаток у нас. Вибрали мене делігаткой. На Паску була в нас бумажка, шоб ділігатки йшли на конференцію, то нас селяни не пустили. А то на Труйцю на третій день требували. То я делігаток з церкви забрала і повела їх. Там об'ясняли, шо товариш Ленін був больной і вже виздоровів і газети читає... Посля того я черес три дні йшла селом в неділю; то там була толпа таких дядьков, шо стали з мене наємешку строїт. Іван Коржук—мой дядько—сказав:

— Ти сяка да така! Шо ти понімаєш?

Обругав мене поганими словами.

В четвер я вигнала корови і через його землю (через траву) пройшли мої корови, то вон приб'їг да начав палкою бить мене—два рази по голові, а третій раз за голову

да в живот ногою і пхнув через канаву. Я лежала без памняті. Заболіла тоді і дитину скинула. А муой чоловік нічого й не сказав никому. Тільки через два дні предсідатіль завіз у больніцу.

Як біографія Гл—кої, так і ті побутові оповідання, що від неї записано, не є індивідуальна історія Гл—ої. Це типові випадки, що трапляються тепер скрізь і завсіди. Оповідання Гл—кої, приміром, про те, як їй довелося організовувати ясла в с. Кожухівці, повторює події, що їх можна було-б записати в кожному селі України: спочатку селяни відмовляються віддавати дітей до ясел, бо певні, що дітей попишуть у партію; згодом через деякий час, призвичаївшись до нового явища, придивившись, побачивши, оскільки це зручно в скрутну літню добу не почувати себе звязаними малими дітьми, всі сунуться з дітьми. „І середняки кажуть: -- Ми тож продналог платим, приймайте наших дітей!“ Оповідання Гл—кої, як вона витримала боротьбу з чоловіком і не хрестила, а звіздила дитину, це не тільки цікавий приклад етнографічного запису на одну з тем сучасного соціяльного фольклору, але також новий матеріял для мітологічних дослідів про нехрещену дитину. Уява нехрещеної дитини в селянському світогляді—уява певної магічної категорії, й ми дозволимо собі звернути увагу збирачів фольклору на цю галузь фольклористики: рецепція давніх вірувань в умовах нового соціяльного побуту.

ЯК ЗЬВІЗДИЛИ ДИТИНУ.

Чолов'ек хтів до попа нести. Як ше не вродилось, то казав:

— Я баби не покличу; як покличу, то хрестить буду.

А я кажу:

— Як ти не будеш баби кликати, давай мені коні да вези в больницю[1]).

Їхали свої люди в больніцу і взяли мене. А там, в больніці, родила. Потом пришла з больніці, через місяць подала заявленіе в женотдел в Округ, шоб охрестили. Ну, вдома, як я прийшла з больніци, начала спорити з чоловіком. Вон хоче хрестить, а я--ні. Пошла в женотдел і питаю:

— Шо робит?

Вона сказала:

— Напишіт заявленіе, то ми охрестим без попа.

То через две неділі виїхали. Приїхала заведуюча Хмадета, Жог, Предсетавітіль з округ паркома прийшов, консомольці; шехи з Юго-Западної, з Коростень-Подольської в Кожуховку прийшли з красним знамням да й охрестили. На дворі пуд школою. Багато людей, настоящий сход був. Поставили стола, винесли на дворе красноє знамеціе. Коло стени стул (стіл) стояв Дитина перш у мене була, потом взяв Жог (голова сельради). Казав, шо

— От у вас, хрищений батько приходить наїстись да напитися, да подарка взять, а ми хочемо виросьціть, шоб вона була у нас юною піонеркою.

І так єдне другому передавали на руки і поздоровляли. Потом приподнесли консомольський значок. Надавали подарків. Як ше брали на руки, то красним платком огорнули. Посля передали мене дитя і давали подарки: мило, матерія, одіяльце, конвертик дитя обвертать, казали, що дитині це в помоч, шоб вона росла, шоб лекше матері було воспитувать.

---

[1]) Тут чоловік додав від себе: — Ет, про мене. Я не брався хрестить. Для мене мало важно.

Там баби старие стояли та плакали по-пуд забором, шо шкода їм було вельми так. Казали:

— Як це так? Це-ж воно вже пропаде. Яке воно нещасне. То треба, щоб вона поступила в це нещасте та ше й дитя перевела.

Як зьвіздили, то сьпівали раньше терна́ціонал.

* * *

Сам-же В—к, шо тепер председательом, то казав:

— Вона сама свою душу анцихристу продала та ше й дитя продала.

* * *

Ше як вона вродилась, то дали справку, то я сказала, шоб записали Лєна, а як зьвездили, то назвали Ленініна. А тепер називають Лєна, Леніна, Олеся й Оленка—веяк.

* * *

Казали, шо за те, що не христила в попа, то лякає коло хати б'єли баран. Переймає людей да лякає на дорозі вночі. Потом друге: шо колише хтось вночі колиску— дитя мені колише хтось.

Трете—шо на потилиці гочи і ззаду голова; а ше казали: дьві голові, і спереду очи і ззаду—таке вродилось.

НА ЦЕРКОВНОМУ СХОДІ.

Недавно був церковний сход. Так у нас самообложенія назначали по три пуди на церкву. А ми не дали. На легістрацію дам, а того — ні. Так ше як я входила в положеніє, то вони сказали:

— Як ві такіє, то ми тоб'є не будемо ни дитяти хрестить, ни ховать.

То я їм вже тодье сказала, шо я до них не прийду.

Казали на сході:

— Вона вмре. Хіба вона буде жить?! Або вмре, або їє хтось уб'є. А те дитя нещасне. Нашиє дьети не будут його до гурту приймать.

ДИТЯЧІ ЯСЛА.

На женськуму з'єзьді 8-го марта я була делегаткой і почула — заведуща Охмадета [1]) говорила, шо будут ясла одкриваця на селі, то туди дьетей будут брать, шо ослободят матер од польових робот. Я спросила — на чиїє средества будут, чи на селянські, чи на государственні? Вона сказала, шо на государственні. Як я попросила, шоб у нас були ясла, так як ми блиэько города, постраждали од войни, то другі женщини говорили мне:

— Шо це ти видумняєш? Ми-ж будем пропащи; це вони відумают комуну. Це вони перш детей заберут, а потом і нас будут кормит с котла.

Я сказала:

— Як буде кумуна, то буде в нас, а ви, як не хочте, то в вас не буде.

Пришла в село і росказала — об'явила всем женщинам, шо в нас будут такі ясла одкриват, шо будут годоват детей і гледіт будут і вмиват, чістиє будут там, і одьеват будут.

Як я росказала, шо так і так буде, буде добре, то согласилися зразу, казали:

— Ну, це-ж добре.

Потом сказала мені заведуща Охмадета, шоб я посписувала з учителницою всіх членов комнезама, скілько в них детей, скілько їм роков — от п'яти до году.

Потом приїхала ета сама Охмадета подивица, чи селянки согласни і скілько написано на списку детей. То селянкі стали свариця — та хоче, а та не хоче, боятця вроді. Ну, все такі ми їх ще як-небудь вговорили, зогласились як-небудь. То було кріку, але мало.

[1]) Охорона материнства й дитинства.

Потом, на другій раз, приїхала докторша з Охмадета і женотдел — утрох, і зобрали общий сход і вже наче (инакше) повернули селяни, вже сказали, шо нам не треба ясел, — роздумалися. Хто то їм сказав, шо це будут яйця от курей забирати і ділігатки будуть корови доїть, сало по коморах брати будут і наших детей не будут прімат, а будут жідовських з Іскоросьці [1]). Начали скандали. Кулацькі женщини нарівались несколько раз шоб біть тих, шо з округа приїхали, а председатель і миліція не допускали (це торуок так було). Мужчини подмувляли їх, шоб били.

Тиє делегати поїхали на окончені́в сходу. То віходит ш школи наша комсомолка (бо в школі був сход) і вони стали йє бит, ту консомолку, штовхат.

— Шо ти, — кажут, — комуну хоч нам устроїт?!

Потом побачила вучителька, шо вони йє б'ют да вискочила соби боронит йє.

Та як начали вони її. Покінули ту да цю начали за коси сірпат. Потом я побачила, шо учительку б'ют да й собі віскочила ш школи. Так вони начали кричат:

— Давай ту ше сюди!..

Я тоди входила в положеніє; до вони кажут:

— Давайте ше ту сюди, то ми єї черево роздавим да в річку намочим.

То я начала кричат, гукат председателя, шо

— Нащо ві мене покінули? Проведіт мене.

Предсідатіль пров'їв і так воно кончилось.

* * *

Потом заведуща Охмадета сказала, що не буде ясе́л, не нужно таким вредним людям в селі. Я начала просить:

— Коли ми не встроїм ясель, то вони будут казат:

— Таки по нашому вийшло. Були-б устроїли комуну, а так вігнали.

І встроїли. Значала записалось тилько п'ятеро детей, а потом, як побачили, що добре дітям, то всі стали сунутися з дітьми. І середнякі кажут:

— Ми тоже проднaлог платим, тримайте і наших детей.

А як було закритіє ясель, до плакали, просили, шоб на сто детей открили ясла.

А в цьому році, як очинялися ясла, до чи його дитяти не хотіли примати, до плакали, шоб хоч по єдному с хати приняли.

А тепер ясла ни к чорту ни годяця, перисонал паршивий. Больш средства одпустили, а безхозяйственна заведующа — жинка жельзнодорожника — большд вона седит, як в яслах; чи вона нездужає, чи так і звикла?

ЧОЛОВІК Б'Є ЖІНКУ ЗА ТЕ, ЩО НА ЖІНОЧИХ ЗБОРАХ БУЛА.

У нас є ділігатка Палажка — инграмотна. Треба було женський сход провести у диревні Жабчѐ. До вона прийшла до мене, і ще одна женщина, і пошли разом с Кожуховською сельрадою. То засядання сельради було і женський сход. Сход пройшов нічого. Женщини довольні остались. Мужчини тільки недовольні були, казали, що при совецькі власьці то вже ви тепер старші за нас стали...

До я їм роз'яснила все, та й добре.

Ми йшли додому. До ця делегатка дуже боялася свого чолов'їка, шо буде бит. Все-таки пошла додому. Її чоловік кає:

— Де ти шлялася!?

Вона каже:

— Де? На сході була.

Так ун каже:

— Ось я тобі покажу сход.

---

[1]) Назва „Коростень" для багатьох селян сливе невідома. Вони звуть його Іскоростю. „Куди їдеш?" — „На базар, у Ікорець", себ-то в Коростень. Іскорость — село за річкою, біля Коростеня".

То вон схопівся с постелі, схопів с стола дошку і кінув на йє доску с столу. Потом — ослоном. Попьрекідав усе, де що есць у хаті. Потом схопив ножа і кинувся до йє з ножем. До вона за свою девочку сховалася. Девочка начала кричать дуже. Вона віскочила по-за дівчиною с хати і дьеучіна з єю. Так вон за їмі погнавсь. То дівчіну догнав, схопів за-коси і втягнув у хату, а жонка втекла до учительки, кає:

— Йдіт, ратуйте, бо вже повбиває.

Учителька пошла с своїм чоловіком і там вже приспокоїли.

Ше як прийшов учитель з учителькою, до почали сваритися дуже. Вона каже:

— Ти служив Мікольці шесть лет за чоботи да за мундір, а я буду служить народу за землю, що дали крисцьянам.

Тепер І. Гл—ка — передова жінка на селі. Неписьменна (недавно, правда, вона почала вчитися в школі лікнепу), вона бере участь у роботі багатьох організацій та установ. Вона кандидат у члени партії, член охматдиту, ревізійної комісії, редакційної колегії КНС, член райКВД, делегатка. Бере участь у різних пленумах, нарадах, зборах.

Никанор Дмитрук.

З СТУДІЙ НАД СУЧАСНИМИ ПІСНЯМИ.

(До історії походження й розвитку одніеї пісні р. 1923-го).

Влітку 1923 р. в Харкові поширилась пісня з приспівом „чум-ча̀ра-чу-рара̀", що став назвою пісні. В-осени вона особливо увійшла в моду, всюди: на вулицях, на базарах, казармах та Б. П. С'ах [1]) її з захопленням співали або насвистували школярі, комсомольці, студенти, вуличні торговці, то-що.

Найбільше-ж кохавсь у цій пісні Благбаз [2]), як дорослі так і дітвора, безпритульні хлопчаки, торговці дрібним крамом, чистильники чобіт та инші. Одного разу мені довелося записати цю пісню від безпритульного хлопця років десятьох, що виконував її пританцьовуючи й додаючи виразних жестів.

Хлопець користувався успіхом і завсіди збирав круг себе авдиторію, що висловлювала завдоволення з його співу. Найбільше-ж враження справляв приспів „ку-ку", що чергувався з „чум-ча̀ра-чу-рара̀" й вимовлявся з особливим задерикувато-лукавим жестом.

„Чум-ча̀ра-чу-рара̀", як пісня, не являє собою чогось цільного що-до змісту, — це збірка окремих уривків, спаяних між собою єдністю мелодії та приспівом суто механічно, як це часто можна спостерегати при виконанні сучасних коротких пісень, що співаються, нанизуючись одна за одною.

Найбільш стала частина цієї пісні, що трапляється в багатьох варіянтах [3]), розповідає про крадіжку коней та прохання конокрада, звернене до матери, батька й нарешті жінки, визволити його з в'язниці. Решта не має ніякого звязку з цією частиною пісні й являє собою цілком випадкові уривки.

Ось варіянти сталої частини пісні:

1
До'брий ве'чір, ді'вки, вам'! [4])
Я вже с ки'чі спалі'товал [5]).
чу'м-ча'ра-чу'-рара' ку-ку' [6])

2
Я' вже с ки'чі спалітова'л,
Вчора жі'нку похова'л.

---

[1]) Будинок пролетарського студентства.

[2]) Благовіщенський базар, нині комунальний ринок у Харкові.

[3]) Власні записи й матеріяли проф. Д. К. Зеленіна та В. О. Щепотьева

[4]) Записано в лютому 1924 р. з виконання харківського візника Віктора Кобцева 30 років. Наголоси поставлено за співом.

[5]) Утік з в'язниці. Пояснення „блатних" слів з власного словника, зібраного в Харкові 1924 р.

[6]) Приспів „чум-чара" повторюється після кожного куплету.

3 Вчо'ра жі'нку по'хова'л,
Коренно'го [1]) себе' взя'л.
4 Ко'ренно'го себе' взя'л,
Пару ко'ней я' укра'л.
5 Па'ру ко'ней я укра'л,
На Благба'зе ї'х загна'л,
6 На Благба'зе ї'х загна'л.
Деньгі в сто'с [2]) я промета'л.
7 Де'ньгі в стос я про'мета'л,
На Холо'дную [3]) попа'л.
8 На' Холо'дную попа'л,
За рішо'ткою сі'жу'.
9 За' рішо'ткою сіжу',
Жінке жи'во я пішу'.
10 Про'дай, жі'нко, спідницу',
Ви'зволь ме'не с те'мніци'.
11 Я спідні'ци не прод'ам,
Визволя'йся с ки'чі са'м.
12 Про'дай, жінко, жирибца',
Ви'зволь ме'не, молодца'.
13 Жи'рибца' я ни' прода'м,
Визволя'йся с ки'чі сам.

Куплети 1, 4 мають варіянти:

1. До'брий ве'чір, дівки, ва'м,
Вас де'сять, а я са'м.
4. Циган лошадь ворував [4]),
Кореннному передав.

або:

1. Добрий вечір, ку'ме Кли'м,
З поля ві'тер, з пе'чи ди'м.
4. Ванька з Криму прискакав,
Пару коней він украв.

Місце, де злодій збував коні, за окремими варіянтами визначається різно: тут можна спостерегати спеціяльно харківські назви, як Конбаз [5]) Благбаз; полтавську „Губтучу“ [6]),— „На Губтучі їх загнав“, — або: „у Прилуках їх продав“ (куплет 7). Місце ув'язнення, куди потрапив злодій, у харківських варіянтах зветься „Холодна“, „Допр“, „Кича“; в инших — тюрма, темниця, холодна (в розумінні сільська розправа).

II варіянт.

За'пер ха'ту на замо'к,
А сам пішо'в до діво'к:
— До'брий ве'чір, дівки вам,
Вчо'ра жі'нку похова'в.
Па'ру ко'ней я' укра'в,
На Благба'зі їх загнав.
На' Благба'зі їх загна'в,
У темни'цю я попа'в.

Кінець, подібний до першого варіянту, повторюється мотив визволення.

III Полтавський варіянт [7]).

Крав я коні, крав воли,
Чум-чу-ра чу-ра-ра,
Драв я доски і поли [8]).
Ку-ку!
На база'рі коні крав,
І в губро'зиск я попав;
Я в губро'зиску сижу
І в око'шечко гляжу'.
Продай, жінко, сапоги,
Виручай мене з біди.
Продай, жінко, свою кохту,
Добувай мені діко'фту [9]).
Продай, жінко, чорні брюки,
Бери мене на поруки.
Продай, жінко, ти воли,
Виручай мене з біди.
— Ой воли я не продам,
Коли попавсь, сиди там.
Продай, жінко, ти теля,
Вируч мене звідтіля.

---

[1]) Ватажок злодійської зграї.

[2]) Газардова гра в карти на зразок гарби.

[3]) ДОПР на Холодній Горі в Харкові.

[4]) Після кожного рядка чергуються приспіви „чум-ча-ра-чу-рара“ та „ку-ку“ у всіх нижче наведених куплетах.

[5]) Кінний базар у Харкові.

[6]) „Губтуча“ — Полтавська назва чорної біржі, в широкому значінні: толчок.

[7]) З матеріялів В. О. Щепотьєва.

[8]) Зривання на паливо.

[9]) Гроші. Сидіти на дікофті — сидіти без грошей.

Пісня закінчується, подібно до того, як і в инших варіянтах, проханням, щоб жінка продала ще дещо з худоби або одежі. Наведені варіянти характеризують „Чум-чара-чу-рара", як злодійську пісню. В инших варіянтах часто трапляються „блатні" слова злодійського жаргону, наприклад:

На холодную попав,
Робу в буру проиграл [1])

аб : Мент за мною плітовал
А я менту лапу дав [2]).
або: Менту очі заплював.

Подібних варіянтів пісні вживав здебільшого харківський люмпен-пролетаріят; тимчасом як студентство, комсомольці й инші співають на цю мелодію й з цими самими приспівами инших куплетів російською мовою, на різні, здебільшого політичні та антирелігійні теми.

Цікавий варіянт, що являє собою спробу реабілітувати улюблену пісню з боку якого-небудь свідомого співця:

Я у хозяина служил [3]),
Хозяин денег не платил.
Я у него коней украл,
На Конбазе их продал.

А далі так само, як і в инших варіянтах. Тут герой босяцької пісні виступає покривдженим наймитом, пісня пристосовується до заробітчанських.

Куплети на політичні теми виникли в звязку з Керзоновою нотою року 1923. Тоді влітку з особливим захопленням співали:

Керзон ноту нам прислал,
А Чичерин отвечал:
Чум-чара-чу-рара.
Ку-ку! [4]).

Пісня часто являє собою низку куплетів на політичні теми в формі запитань та відповідів:

О чем толкует Г. П. У?
Соблюдайте тишину.
О чем толкует нам буржуй?
На революцию наплюй.
О чем толкует нам эс-эр?
Не признавать С. С. С. Р.
О чем толкует меньшевик?
Я к диктатуре не привык.
О чем толкует Милюков?
Не признавать большевиков.
О чем толкует нам раввин?
Синагоги не дадим.

Відомі мені куплети на антирелігійні теми відбивають чутку про оновлення хреста на Вознесенській церкві в Харкові.

На Вознесенской шум и гам:
Обновился божий храм.
Бабы бегают, кричат,
На обновление глядят.
Кумпол ярче все сияет,
Батя радостно вздыхает.
або: Как по Лопани - реке
Едет поп на сундуке.

---

[1]) Програв одежу в якусь газардову гру.

[2]) Міліціонер за мною стежив, а я йому дав хабара.

[3]) З матеріялів проф. Д. К. Зеленіна. Записав студент Хоменко на Петінській вул. в Харкові в лютому 1924 р.

[4]) Подаємо Київські варіянти, що їх записав у Київськ. Окрколекторі Вас. Тим. Борейко.

Керзон ноту нам прислал
А Чичерин дулю дал.
По С. С. Р. слышен клич:
Рано умер наш Ильич!

Перетворення синагоги в клуб:

У раввина болит зуб;
В синагоге там же клуб.

Иноді вищенаведені куплети співаються, як продовження пісні про крадіжку коней та викуп, часто зовсім окремо, нанизуючись один за одним.

Взимку 1924 р. в Харкові намітились кілька куплетів „чум-чара-чу-рара", пристосованих до певних місцевостей; напр. Шатилівська студентська лікарня:

Мы в Шатиловке лежим,
Кашу целый день едим.
Доктора, как на подбор,
Носят все косой прибор.

Собурська „чум-чара — чу-рара":

На Собурку я попал
И окутку [1]) испытал.

В будинках пролетарського студентства утворювались свої куплети:

Есть у нас студент один:
Всех он девушек пленил.

Захоплення мелодією сприяло тому, що чум-чара — чу-рара співали на всякі випадки: так, наприклад, дитяча пісенька-скоромовка „Баба сеяла муку, говорила мужику" й т. и. вбралася в шати модної пісні й стала в такому вигляді:

Баба сеяла муку
И попала в Г. П. У.

Про те, що текст не відогравав великої ролі, може свідчити й такого рода імпровізація:

Від машини ключ украв, [2])
На насіння проміняв.
Трохим Хведора впіймав,
На вер'овку прив'язав.

На-весні р. 1924 інтерес до „чум-чара-чу-рара" в Харкові зник, вона стала забуватись, витискуючись новими піснями. Влітку та в-осени 1923 р. вона відома була не тільки в Харкові; очевидячки і в Харків вона занесена звідкілясь, але звідкіль саме — невідомо.

Так, тоді-ж пісня була відома у Кам'янці-Подільському; зміст — крадіжка коней: передача в місцевих околицях „блатним" ватажкам; співається в злодійських колах. Тоді-ж-таки пісня була відома і в Донбасі. По весні 23-го року політичні куплети „чум-чара-чу-рара" Свердловці привезли з Москви. В збірникові „Старый и новый быт", Ленінград 1924, [3]) що є наслідком експедиційної роботи студентів Ленінградського Географічного Інституту, також згадується за цю пісню.

Сталу частину пісні, де говориться про крадіжку коней та викуп, можна вважати за модну, але не нову. Очевидячки, це одна з коно-

[1]) Обгортання психічно-хорих мокрими простирадлами.

[2]) З матеріялів проф. Д. К. Зеленіна. Записано в Рижову поблизу Харкова.

[3]) Е. Орлова. Три месяца на Кольском полуострове, ст. 36.

крадських пісень, що зринула на верх в звязку з поширеним за ті роки конокрадством. Отож у Грінченка [1]) маємо маленький розділ: „Злодії крадуть воли та коні“, де героями являються конокради Сухоцький та Заруцький, а також Іван Байло та його кум:

Сухоцький та Заруцький
Добре собі жили:
Що вкрали то продали,
Грішми ся ділили.

В пісні описується крадіжка коней та волів, прихід до корчми, випивка на радощах, що допоміг бог на сиву кобилу. Ці пісні як змістом, так особливо формою, досить далекі од чум-чара-чу-рара, але треба думати, що були й инші конокрадські пісні, характером близькі до сучасної.

Дальша частина пісні, прохання визволити з темниці, продавши що-небудь з худоби, — також не нова. Мотив визволення зустрічаємо в думах, весільних, рекрутських та инших піснях, мало не в кожному циклі побутових пісень. В думах, а також у рекрутських піснях цей мотив позначається особливою патетичністю, в піснях п'яницьких та вуличних навпаки, як і в „чум-чара-чу-рара“, має бравурний, жартовливий характер.

У Грінченка [2]) маємо близьку змістом, але далеку тоном та ритмічною будовою пісню, з якій розповідається про удалого молодчика, що сидить у темній темниці. До цього молодчика приїздить мати й він її прохає:

„Ой продай, продай, моя мать родна,
Та рябії корови;
Визволь мене, парня молодого,
З тяжкої неволі.
Ой продай, продай, моя мать родна,
Рябиї телиці;
Визволь мене, парня молодого,
З темної темниці.
„Не раз, не два, дитя родне моє,
Я худобу продавала,
Та тебе, дитя родне моє,
З неволі визволяла.
Та все, дитя родне моє,
Мені одна шана.
А тепер уже не буду нічого продавати
І тебе з неволі визволяти:
Було-б тобі, дитя родне моє,
Так не заробляти“.

Подібний до цього—мотив викупу в рекрутських піснях [3]), де рекрут прохає сестру, а потім миленьку визволити його од рекрутчини. Мотив викупу зустрічається і в піснях жартівливого характеру, вуличних та п'яницьких.

Цікава для порівняння з „чум-чара-чу-рара“ пісня, що її зустрічаємо у збірникові В. В. Іванова: [4])

Нам Прокопівці не в моду;
Солопівці ні по чом;
Ми полюбим, ми полюбим
Бокаївців молодцов.
Бокаївці молодці,
Вони ходять, як купці;
Вони ходять шором-бором,
Десь ночують під забором,

---

[1]) Б. Гринченко. Этнографическіе матеріалы III.
[2]) Б. Гринченко. Этнографическіе матеріалы т. III ст. 690.
[3]) Чубинський т. V ст. 500, № 113, а також Кіевская Старина 1897, VII, стор. 2.
[4]) В. В. Ивановъ. Жизнь и творчество крестьянъ Харьковск. губ., стор. 150.

Вони ходять по ночам,
Не вважають багачам.
— Продай, батенька, корову,
Видай денег на дорогу;
Продай, батенька, вівцю,
Видай деніг молодцю.
Продай батенька кобилу,
Видай денег на машину.
Продай, батенька, лоша,
Нехай воно не міша.

Звертання до жінки, щоб продала дещо з худоби, маємо в п'яницькій пісні: [1])

Продай, жінко, хоть намітку,
Треба грошей на горілку;
Продай, жінко, красну хустку,
Треба грошей на закуску.

Вищенаведена пісня й уривок тоном і розміром наближаються до „чум-чара-чу-рара".

Що-до приспіву, то він теж не однаковий по різних варіянтах:

Чум-чара-чу-рара, чук-чук-чі-ра-ра [2]), чічора-ора-ра. [3]) Инший приспів часто співається: ку-ку-а-га.

Подібні до цього приспіви маємо в деяких українських піснях. У Закревського. [4])

А хто любить гарбуз, гарбуз, а я люблю диню;
А хто любить господара, а я господиню.
Би, чук, чумандра, чумандрика молода.

П'яницька пісня: [5])

Чар-чира-ра
Чарка мала,
Пляшка велика, горілки нема.

Пісня з матеріялів Гнєдіча: [6])

На Тетяну поговір, що Тетяна вмерла.
Гоп чадра, гоп чадра, гоп чадриця молода.

Подібні приспіви треба розглядати, як мелодійні звукосполучення, й годі шукати філологічних роз'яснень.

Чум-чара-чу-рара захоплювало в певний час, коли в багатьох відчувалась потреба його співати; в приспіві, власне, був центр ваги пісні, а не в змістові, що часто бував випадковий, без певного звязку.

Замилування мелодійними звукосполученнями постерегаємо й у окремих поетів; головна їхня мета — досягнути звукових емоцій. Це ті слова, що потрібні людям по-за змістом, тільки ради їх звукового образа [7]) подібно до того, як їх утворював Сатін („На днѣ" Горького), якому набридли всі людські слова.

В. Білецька.

---

[1]) Гнѣдичъ. Матеріалы по народной слов. Полт. губ. т. II вып. I, стор. 169 № 215.
[2]) Плуг, збірник I. Іван Капустянський. Соціяльна пісня на українському ґрунті, ст. 206.
[3]) З матеріялів проф. Д. К. Зеленіна.
[4]) Закревскій. Старосвѣтскій бандуриста, стор. 87.
[5]) Б. Гринченко. Этнографическіе матеріалы т. III, стор. 292.
[6]) Гнѣдичъ. Названий збірник вип. II. ч. I, стор. 160.
[7]) Поэтика. Птргр. 1919. Викторъ Шкловскій. О поэзіи и заумномъ языкѣ ст. 17—21. Згадка за повальне захоплення безмістовними пісеньками в Парижі 1913 р., ст. 18.

З ФОЛЬКЛОРУ ПРАВОПОРУШНИКІВ.

Фольклор правопорушників, пісенний репертуар в'язниць та окрколекторів, зібрано в наслідок роботи, що її перевели кореспонденти Етнографічної Комісії УАН на місцях року 1925—1926 [1]). В цій роботі брали найближчу участь такі особи: М. П. Афанасьїв (Запорозький Окрколектор), В. Т. Борейко (Київський Окрколектор), Г. Мартинюк (Житомирський Окрколектор), В. Ф. Покальчук (Черкаський Окрколектор) та Г. Стельмах (Дит. Основ. Буд. для неповнолітніх правопорушників, ч. 64. Київ). До цієї збірки увійшли також матеріяли, що їх минулого 1925-го року М. П. Гайдай та Н. Дмитрук зібрали в Київському Бупрі № 1 за дорученням од Етнографічного відділу Музичного Товариства ім. Леонтовича з ініціятиви й під доглядом керівника цього відділу Т-ва Кл. В. Квітки, члена Етнографічної Комісії й керівника Муз.-етногр. Кабінету Укр. Академії Наук.

Інтерес до фольклору правопорушників стимулується для нас не тільки тим, що в'язничні та розбійницькі пісні завсіди складали певну й значну частину народнього пісенного репертуару, але також і тим, що в даний момент „блатний" „блатнацький" фольклор і „блатна" (злодійська) мова чималою впливають мірою на мову й фольклор і міста і села. Сучасну мову міста й містечка, а почасти й села переобтяжено словами, що їх тлумачення треба шукати в спеціяльних словниках, а саме в словниках блатного жаргону. Взагалі, можна говорити про помітний і визначений процес зміни лексичного складу сучасної мови в напрямку жаргонізації мови.

Ми дозволимо собі навести декілька прикладів, щоб схарактеризувати цей поступінний процес. І. Х. Луньов, кореспондент Комісії, що переводить свої досліди на Конотіпщині в районі ст. Бахмач, подає цілу низку записів, де занотовує окремі зразки мови, що нею говорять мешканці посьолка Бахмач [2]). „Серед молоди та й дорослої людности, не

---

[1]) Етнографічна Комісія Укр. Ак. Наук сподівається, що співробітники инших окрколекторів та Будинків для примусових робіт звернуть увагу на фольклор правопорушників і допоможуть Комісії в її дослідах.

[2]) „Станція Бахмач — чималенький залізничий вузол на лівобережній Україні... Село Бахмач являє собою велике степове село до 3000 дворів, ні культурно, ні економічно не розвинене. За останнє десятиліття навколо станції розвинувся посьолок з невеликою кількістю робітників майстерень, службовців та крамарів, що має вигляд провінціяльного містечка". „Залізничий вузол Бахмача і три його станції за останні роки стягли до себе силу блатнацького (босяцько-злочинного) елементу. Цілі роки ці представники

виключаючи навіть і жінок, в селянському лексиконі спостерегаються, — пише т. Луньов, — неологізми, що їх запозичено з блатняцького (злочинного) загалу й пристосовано до власного вжитку. Вони, ці неологізми, остільки міцно тримаються в околиці й остільки набули громадянських прав, що їх можна почути й від учня залізничної семилітки й від п'ятирічного хлопчика. Їх вживають і в селянській родині, і в родині робітничій, і в родині службовця інтелігента, вживають, як питоме слово, на якому не спиняється увага, яке не є щось особливе, нове, або нечемне й неґречне". Подаємо декілька зразків розмови, що їх записав І. Луньов.

I. В селянській родині. Син їде на оранку з ранку, але чомусь не хоче снідати. Мати. Ти-б, синку, попоїв, а тоді-б і лагодивсь їхати. Як його не ївши їхать? Світ не близенький, та й за плугом походить... Син. Я сидора [1], мамо, беру з балябасом [2] — голодний не буду. Старий. Так чого-ж іще? Хліб із салом — найкраща шамовка [3]... А з ранку не ґецяі!.. [[1] Мішок, [2] сало, [3] їжа].

II. На вечорницях (1924 рік). I хлопець. Чули, хлопці, Ляшенко ворону скамейку [1] продав! II хлопець. То жлоб [2] такий, що тіко на риже [3] продає. III хлопець. Хай продає! Всьодно братва з центральної спулить [4]. I хлопець. Чортового батька. Не такі звонки [5] у нього, та й шпалер [6] є, та й малина [7] у нього, не твоєї брат хати. [[1] Кінь, [2] мужик, [3] золото, [4] вкрасти, [5] собаки, [6] револьвер, [7] хата].

III. В робітничій родині. Старий. Дивись, стара, що я на тучі [1] купив, карбованця віддав. Дивлюсь пацан [2] скрипуху [3] носить, мабуть, думаю, десь спулив; а скрипуха, бачу добра, та й віддав дешево. Син (жонатий, в ремонті служить). Дивіться, тату щоб не зашухерувались [4], ще до мирошки [5] попадете. [[1] Базар, [2] хлопець, [3] корзина, [4] засипатись, [5] нарсуддя].

IV. В родині службовця (конторщика). Господар. Давай, жінко, чепу [1], а то вже час на службу йти. А то щось наші бочки [2], мабуть, чи не спізняються. А ти, Васю, поглядай за отим уркою [3], а то знов махорку повитягує. [[1] Картуз, [2] годинник, [3] злодій].

V. В кооперативній крамничці. Селянин (обурений). Під свічками він мене поведе [1] !! Я не уркаган [2], щоб мене під свічками водить. А кича [3] не на мене одного построєна. А що я правду сказав' так правда. На декохті [1] седівши — так не таке иноді кажеш. II-й селянин. Покиньте, дядьку, з ним гомоніть. Хіба не бачите, що він в доску заходить *). Міліціонер (що з ним проваджувано розмову). Я в бу-

злочинного світу проживали в Бахмачі на станціях та навколо їх, перезимовували, приїздили на гастролі, сплавляли крадені речі на базарі, який останніми роками прийняв величезні розміри, так що в базарні дні (тричі на тиждень) з'їжджаються селяни не тільки за 30 — 50 в., але навіть з Гомеля, Полтавщини й Росії. Перебуваючи на території Бахмача, блатні залишили йому в подяку свою фразеологію й лексику, яку тут засвоювано, перероблювано й розшифровувано й набувала вона певних громадянських прав".

Примітка І. Х. Луньова.

*) Селянин, не досвідчений у блатній мові, помились; треба було сказати „в бутилку заходить", себ-то сердиться.

тилку не захожу, [5] а що це брехня, що в міліції ширмачі [6] служили, так брехня. У нас сейчас чистка существует. Службовець (техник). Так в чім діло, товаришу? Була чистка — ширмачів [6] викинули, а кого слід покоцали [7]. [[1] Під гвинтовкою, заарештованого, [2] злодій, [3] в'язниця, [4] без грошей, голодний, [5] сердитись, нервуватись, [6] карманщик, [7] розстріляти].

Слово „пацан“, що вже років зо два як витіснило в місті слово „хлопець“, починає проходити й у селянські маси, і в деяких місцях воно пристосовується тільки до осіб, що наїздять з міста, а в деяких взагалі стає назвою для хлопчиків [1]).

Наведені приклади з сучасної мови, ілюструючи процес своєрідних змін, що тепер відбуваються в лексичному складі сільської й міської мови, одночасно освітлюють відповідний процес в галузі фольклору. Як мова підлітків скидається на мову безпритульних [2]), так і їхній фольклор. Блатні пісні збирач фольклорних матеріялів зможе записати і од безпритульного або-ж у Бупрі (Буд. примус. роб.), і од підлітка, школяра, то-що. Пісенний репертуар перших і других в загальному той-же самий [3]).

---

[1]) Наводимо запис Михайла Перебійноса (станція Веселинове, Вознесенськ. рай., Миколаїв. о.). „Влітку 1925-го року я їздив до свого діда в деревню Дворянку на Одещині Миколаївськ. окр. Варварівського рай. Ця деревня, може, має всього 60 дворів... Неділя... Дехто з селян пішли до сельради, посідали проти сонця й про щось балакають. А коло однієї хати зібрались жінки, теж щось балакають. Підходе один селянин (на наймення Олекса) і сідає коло жінок. Другий селянин, що сидів з жінками, спитав Олексу: чи напував він на обід коні. Олекса каже: „Мій пацан повів уже“. Одна з селянок питає: „А що це, кум Олекса, паціян? чорт чи що?“ „Та ні, це мій хлопець Левко“. „От, божи мій, — каже вона, — пішли такі названія, що й сам чорт не розбере!“...

З блатних слів, що відомі на селі, Г. Стельмах одзначає такі: „Сидор — клунок з речами, особливо той, що беруть на плечі як ідуть куди. Сидором звуть також клумак з пшнею, коли парубок його краде в батька. Топать — іти помаленьку; звичайно кажуть на старих. Ці два слова були розповсюджені ще до революції. З слів, що прийшли за останні роки, наведемо: укоцать — вбити; на декохті сидіти — бути без грошей (програвшись або-ж після невдалого діла); пацан — лайка на підпарубка; шпаєр — револьвер; буза — ніщо; жлоб — дурний“. (Село Війтівці на Переяславщині).

[2]) В моєму розпорядженні єсть зошит з творами одного учня (16 р.), що року 1925-го скінчив одну з шкіл Київської Солом'янки. Мова дієвих осіб його творів лучно відбиває типову мову Солом'янської молоди з її: — шамать, шамовка, грубо'—гарно (груба'я вода, груба'я погода), буза, слабо', буцо'й, волиніть, волинка, з частим вживанням слова блатной. „Петька. А ты знаешь, Степка, что наша шпана покалечила (побила) на днях мильтона. И грубо' (добре). Степка. Вот форменно. Ну, эти мильтоны все дрефуны и им слабительно дать кладу (побить) нашей шпане. Петька. Да мильтонов мы будем калечить. А ты знаешь, Степка, что тот пацан (хлопець), как его там, хотел меня опять калечить. Ты ему там форменно духу дай, чтобы он меня не трогал“.

[3]) Ол. Дем'яновський записав був р. 1926-го од учнів 18 Трудшколи на Подолі в Київі такі, приміром, пісні: „Майдан уж мчится быстрым ходом, все урки спят спокойным сном“; „Ламчик. Отец, купец он был известный, имел наличный капитал...“. „Раз пришел в Чека малютка“; „Чум-чара“, „За тюремной кирпичной стеной“, „В селі Обухові“, „Гоп со смиком“.

Етнографічний Гурток 6 гр. Київ. 4 Зал. Трудшколи (Голова: Рудюк, секретар: Кондратюк) надіслав, окрім низки коротеньких пісень („яблучок“), низку таких довгих блатних пісень: „Эх шарабан мой, мой шарабанчик, идешь на дело—бери наганчик“;

В сучасному пісенному репертуарі правопорушників, і дорослих в'язнів Бупру, і безпритульних дітей, можна накреслити декілька нашарувань і градацій. Передусім зберегаються деякі острожні пісні, що були популярні ще в передвоєнний і передреволюційний час, що складають, мовляв, фундамент, підвалину даного репертуару. В цих піснях згадується „Тюрма Бутирськая большая", дається опис пересильної каторги, оповідається за Сибір. Деякі пісні збереглися цілком, сливе без помітних змін. До таких пісень треба зарахувати пісню: „Ех ти, доля-злая доля, доля горькая моя! Ах за что ти, злая доля до Сібіру до, віла? Ні за п'янство, ні за кражу, ні за ночной-днівной разбой; страни радной лішился за крисцьянскій мір чістной..." і т. д. (Зап. Дмитрук). Цю пісню про вбивство на селі урядника за стягання податків співають і досі: „Не сцерпело майо серце, я урадника убіл і за ето преступленье я попался к вам в Сібір" [1]). Але здебільшого ці давні довгі пісні не утримуються в пам'яті і існують в скороченому вигляді. Так, з довгої пісні на тему: „бродягу одсилають на каторгу", з мотивом „розлуки з коханою дівчиною", пісні сентиментальної й в другій половині елегійно-романсної зберегається й співається досі тільки перша частина (12 рядків).

Зачем я мальчік уроділся,
Зачем я полюбіл тебя;
Ведь мне назначено судьбою
Іті в Сібірскіе края.
Пройдьот весна, настанет лето,
В саду цветочкі расцветут

А мне, несчастному бродяге,
Железом ногі закуют.
Прідьот цірульник с бритвой острой,
Обреет правий мой вісок,
Я буду від іметь несчастный
От голови до самих ног.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Не зважаючи на деталі цілком анахроністичні для нашого часу, цього уривка співають ще й досі. Другу половину пісні (34 рядки) співають дуже рідко: її знають тільки досвідчені знавці пісенного блатного репертуару [2]).

Так само забувається й друга довга пісня, що її знають безпритульні під назвою „Петроградские трущобы": історія одного уркагана, що народивсь „за Кристовскім" (вар. „на Хрестовске"), „по трущобам долго шлялся" й одного разу „сломал премножество замков, одну старушку там укоцал і вот громіло бил таков! Но угадавші шессот тисяч, купіл огромний бсльшой дом і рисаков орловскіх пару і простітуток целий дом".

„Свадьба Шнаерсона"; „Когда я был пацанчик"... з приспівом „Эх масло, ведь это жизнь моя"; „Обидно, ох досадно, что не везет в лотто"; три варіянти „Чум-чара"; „Гоп со смиком"; „Уркан. Раз залез в карман буржуя, зблатовал одну косую"... (Подав Ів. Лютий. Київ. Солом'янка).

[1]) Цю строфу в збірці Гартевельда пропущено.

[2]) У цій другій половині маємо епізод „розлуки бродяги з коханою". На Курському вокзалі перед одсилкою до Сибіру „бравий і красівий Богданов" зустрічає свою кохану. „Красотка стоїт і плачет в стороне". „Богданов взглянул і заплакал, і сльози бризнули ручьом. І їх красотка утірала своїм кісейним рукавом". Пісня кінчається елегічним мотивом. Вона його забуде, а він житиме споминами за її коханням. „І буду жіть среді страданій одной любовію твоей".

З ранку до вечора він їздив на рисаках, а вночі гуляв у карт. „Кто приходіл ко мнє з деньгамі, тот уходіл домой пустой“. Але улетіло щастя, програвсь герой пісні в карти, почав пиячити, „пошол по но'ву воровать; в одном дєлє завалілся, пришлося арестную знать“. Цей варіянт, що його записав од Павла Шалєгіна М. Афанасьїв (Запоріжжя), не має кінця й взагалі, як завважив Шалєгін: пісню мало хто знає всю. В тексті В. Борейка (Київ) пісня кінчається так:

І он на карти опустілся
І внов с Сибірью спознался.
Ну, а потом пошло вельо с авкціона:
Столи, шкафи і бронза,
І рисаков орловскіх пара,
І все перcідскіє коври“.

З цих пісень, що, як і дві наведені вище, мають побутовий характер і певний сюжет, сюжет новелістично-оповідального типу, треба відзначити давню сентиментальну пісню, дуже поширену між блатними: „Станціонний смотрітель“. Тема пісні — самозгубство дівчини, дочки станціонного доглядача, що кінчає життя своє під поїздом, як її кинув її коханець нальотчик. В пісні: „Однажди я стоял в артєлі на Ленінградськой сторонє, все фонарі мої горєлі, но что-то грустно било мнє“ виведено шофера, що „под кольосами мотора чєловєка задавіл“, і його сум в чеканні арешту й заслики до Сибіру. Важко з'ясувати, чому саме так популярна між безпритульними пісня („В Петроградє за Нарвськой заставой“), присвячена Путилівському заводові. В пісні немає нічого від блатного світу: описується „генерал заслужоний“, „от бога умом награждьоний“ Путілов, що „бил на свєтє научен всєму“, як він „раз задумал вєлікоє дєло, чтоб достать бариші“ — „завод начал строїть“. Пісня кінчається описом страйку „9-го году“ і смерти Путілова.

Суто-каторжанські пісні, як-от такі поширені на початку століття пісні: „Славноє море, священний Байкал“ або-ж такі пісні, як „Солнце сходить і заходить“, вони вийшли з моди. Їх забуто. Зате міцно зберегаються старі пісні на тему: смерть молодого арештанта в в'язниці, з мотивом суму: не прийде мать на невідому закинуту могилу.

Пісням з цього циклу не можна відмовити в певній художній образності й витриманій поетичності. Кидалося в-вічі, що якось не в'яжеться органічно в одне ціле з одного боку злочинний, дикий і вульгарно-дегенеративний блатний жаргон, а з другого боку в'язничні пісні з їх ліричноелегійним сумним тоном. Дехто з дослідників, під враженням такого контрасту, ладен припустити, що ці пісні утворилися цілком в иншому оточенні, ніж те, що в ньому розвинувся блатний жаргон [1]), але з цим ледві чи можна погодитись.

[1]) „Тут зовсім инший дух, инше джерело ідей, як у словникові... В піснях цілком инші люди. Напр. „Милосердная“ — це старовинна російська пісня: її склад, її благання, її сум про розлуку „с отцом, с матерью, со всем родом, со всем племенем“, має всі прикмети иншого соціяльного оточення, як знавці блатної мови. 17 дальших „острожних пісень“ всі вони теж народнього пісенного характеру й їх складено, безперечно, під иншими впливами й в иншому середовищі, а не в блатному“. Рец. Вл. Б. на книжку В. Трахтенберга.

Деякі з цих старих, так-би мовити, побутових блатних новелістичного змісту пісень зберегаються й на селі. Ось, приміром, пісня, що її записав був Дмитро Чепурний у Броварах (Чернігівщина) од свого батька:

Окончіл курс своєй наукі,
Я в дом родітельскій попал.
В сестру родімую влюбілся,
Всегда к любві єйо склонял.
Раз зашол к сестре я в спальню,
Пред нею на колені впал.
Сестра із жалості сказала:
— Люблю, люблю я брат тебя!
В момент тот двері растворілісь,
У комнату вошол отец.
— Ой, что ти делаеш, распутнік,
Ой, что ти делаеш, подлец!
Подайте чорную карету,
Я сина в каторгу сошлю.
Тебе, дочка моя, прощаю,
А тебя, син мой, я не прощу.
Сіжу в тюрме я трі годочкі,
А на четвьортий бил расстрел.
Меня спросіл старой священнік:
— Сколько душ згубіл ти с свету?
— Згубіл я двесті православних.
Згубіл пятьсот я магомет.
Когда тут вистрели раздалісь
І пролетелі пулі в свет.
Ой, двадцать пуль-то не попало,
А двадцать первая — змія.
Ой, полілася кров гаряча,
Ой, покатілась голова.

Ця пісня являє собою певну контамінацію, й ті мотиви, що їх зустрічаємо в другій половині, повторюються в инших піснях. Так трафаретну підхідку перераховувати жертви маємо в пісні: „Жил я в городі Одесі". Картина розстрілу входить у зміст пісні: „По Жітомірской саші там стоїт огромний дом. Із решоток там окошкі, а у будкі часовой". В'язневі, що сидить у цій в'язниці, присуджено „двадцать вистрелов прінять". „Девятнадцать пролетело, а двадцатий прямо в грудь! Прощай Кіев, новий город, прощай Кіевска тюрма. Прощай девіца, Дуняша, чрез тебя я помірал". (Запис В. Борейка. Київ).

Взагалі можна говорити про певну статичну тематику, що властива як давній, так і новій блатній пісні. Низка окремих образів, що ввіходили в зміст давно відомих пісень, складають матеріял для новіших пісенних контамінацій. Наведімо декілька прикладів. Запитання: „Ти скажі, скажі, бродяга, сколько душ ти погубіл?" і відповідь: „Я двенадцать душ зарезал, на трінадцатой попал", — маємо в пісні „На путі села родного", що її записав р. 1908 в Тобольську В. Н. Гартевельд [1]). Опис в'язниці в сучасній пісні „Жіл я в городі Одесі" знаходимо в тому-ж збірникові: „Ні в Москве, ні за Москвою, меж Бутирской і Тверской, там стоят четире башні, а в средіне дом большой" [2]). Традиційне й прощання з Київською в'язницею: „Прощай Кіев, до свіданья, прощай, Кіевска тюрма! Скоро, скоро, глаз увідіт все сібірскіе края" [3]). Не новий і цей початок: „Я в Петербурге роділся і воспіталея у родних, а воровать я научілся там у пріятелей своїх" [4]).

„Блатная музыка; жаргонъ тюрьмы. (По матеріаламъ собраннымъ въ пересыльныхъ тюрьмахъ). Подъ ред. и съ пред. проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. С.П.Б. 1908. Этногр. Обозр. 1908, кн. 1–2, т. XXXVI—VII, стор. 182—183.

[1]) Пѣсни каторги. Пѣсни сибирскихъ каторжанъ, бѣглыхъ и бродягъ. Собралъ В. Н. Гартевельдъ. Москва. Книгоиздательство „Польза", стор. 35.

[2]) ib. стор. 28. Пор. у Соболєвського. „Вел. нр. пѣсни," т. VI. [3]) ib. стор. 23. [4]) ib. стор. 16.

Ми тут торкнулися питання про острожні пісні в селянському фольклорі. Традиція в'язничного циклу в пісенному репертуарі села досить міцна. Чимало відповідних записів є в друкованих збірниках українських пісень. З дуже популярних здавна злодійських пісень на селі можна вказати такі, як „Звенел звонок ночной проверкі", „Сад зельоненький шумить" (так починається на селі пісня, де співається про Одеську в'язницю й заарештованого, що його ведуть на розстріл, не прощаючи за побитих ним православних. Див. далі пісню: „В городе Адесі, по улиці, по Сомськой"), „Кончил, кончил курс науки" (дуже її скорочено), „Пройдьот весна, настанет лето, в полях цветочки разцветут", „У Полтаві я родився, в розпроклятий Крим попав" (вар: „У Полтаві я родився, в Симферополі возрос"), що її зміст дуже подібний до „В Петрограді я родился, воспітался средь блатних" *). Сами безпритульні відрізняють блатний фольклор міста од злодійського фольклору села. М. Афанасьїв (Запоріжжя) записав од безпритульного Івана Довгаля 13-ти років, українця селянина пісню: „Як бил я багатой, лавкой торговал"... На запитання: чи співають цю пісню блатні? другий хлопець Ол. Костін (14 р., великорос, робітник) відповів: „Ето такая не уркаганская. Ето в деревне: „А матір убив". Ето там всігда пойотся і в децком доме". Ми маємо запис цієї пісні, що його зробив М. І. Коваль в с. Заруддi, Засуль. рай. на Роменщині. Пісню співають хлопці й дівчата.

Як був я багатой,
Лавкой торгував,
Товари разпродав,
Деньги прогуляв.
Вийшов за ворота:
Стоїть мать родная.
Вона сльозно плаче,
Сина вговоряе:
— „Ой, ти, сину мой,
Шо-ж ти наробив?
Большу досаду
К серцю приложив:
Шо батька зарізав,
А матір убив,
Систрицю родную
В морі й утопив.
Шо батько на столі,
А мати на лавці,
Сестриця родная
У морі на дні.
Шо батька везуть,
А матір несуть,
Сестрицю родную
Із моря тягнуть.

В варіянті, що його записав М. Афанасьїв од безпритульного Івана Довгаля, маємо таке закінчення:

Дадуть мне лопату
Ще й гострий топор.
Работай, мальчишка,
Работай, не стой! 2 р.
Работай, мальчишка,
Работа малá.
Работай, мальчишка,
Єщо трі годá.

Ця пісня цілком увіходить у пісню, що її надруковано нижче: „Вечор вечереєт, покойника несут, а меня бедняжку в кандалах ведут".

Останнє питання: про пісні з сучасною тематикою.

Революція й революційний побут одбилися, як у деяких варіяціях раніш відомих пісень, так і в піснях на певні сучасні сюжети.

*) Ці відомості торкаються с. Війтовець на Переяславщині. Подав Г. Є. Стельмах.

З таких пісень ми нижче публікуємо дуже цікаву пісню, що її записав був Б. Борейко від хлопця, який підчас громадянської війни тинявсь на півдні України з Махнівськими бандами. Ця пісня ціла епопея Махнівщини. Другу пісню Борейко записав од хлопця, що потрапив до Київського Окрколектору з Ленінграду. Там він мешкав з матросами й вивіз звідтіля пісню куплетного характеру, своєрідну блатну переробку на новий сюжет відомого танго: „Под знойным небом Аргентины". Моряк з Балтфлота з початку „по уліцам с вінтовкой шлялся, лепешкам, пишкам обжіралсь, которие он отбірал". Потім йому це обридло. Він рішив організувати „нальот".

Друзей вооруживши, смело
Пошол он на нальот.
В чужую хазу он забрался,
На каммунара он нарвался;
Как кур во щі, наш друг попался
І на Гороховую два.
Не долго там его томілі,
Чрез трі деньочка осуділі,
І на суде пріговоріли:
Немедлений растрел.
Вот кльошнік с крейсера „Аврора",
Не знав ні страха, ні позора,
Перед расстрелом у забора
Пропел последнее танго...

В пісні „Неожіданой облавой арістований я бил" відбилися ті часи, коли з бандитами не церемонилися й одразу виносили присуд: до розстрілу. Пісня „Штимп проходіл" малює картину арешту підчас облави п'яного бандита, що з ножем у руці грабував на Степанівському мості. Пісня дає опис грабунку:

Штимп [1] проходіл, —
Он їво застопоріл:
— „А стой, ні с места!" —
Скрічал Гарбач
— „А я сухой [2])!" —
Просился грач, [3]
— „Как деніг нет,
Так будіт так,
Скідай ка, міленький,
Піджак!"

а також опис облави:

„В губерскій розиск
Паступілі тілiграми:
Ачісціть город,
Піріполнений ворàмі,
Ізалірувать
Прістулний ілімент!
Ворам настал
Крітічіскій мамент.
Ударная група
Работать началà.
Ночной обход
Па всем углам;
Аблава йдьот
Па всем дварам,
В каво ні справин
Документи
Тюрмой ріскуїт
В тот мамент.
(*Зап. Н. Дмитрук*).

Поруч цих пісень, мовляв, героїчного циклу треба відзначити ще цілу низку пісень, котрі теж одбивають сучасність, тільки-ж мають характер пісень, що ми їх назвали-б куплетними. Серед таких широко розповсюджених куплетних пісень слід одзначити в першу чергу дуже популярну пісню, про „Клавочку", де розповідається про історію кохання „спеца молодого,

---

[1] Обкрадений, вільний громадянин; [2] без грошей; [3] ґава, людина, що не розуміє, в чім справа.

спеца із губпродкома, в чінє економа", що закохавсь у Клавочку, „баришню совєцкую" і ладен був „за Клавочку отдать весь губпродком". „Спец проворовался, на чеку нарвался, прямо за решоточку вгоділ". (Запис В. К. Покальчука. Чернігів). Пісня має заспів, що часто його використовують хлопці-куплетисти, як інтродукцію:

Я гражданін Ресесере,
Разрешіте песню спеть вам мне,
Песенку про Клавочку;
Про большую славочку,
Что заслужіла Клавочка
В Ресефесере.

(*Зап. Афанасьєва, Запоріжжя*).

До відділу куплетних пісень ми зарахували-б також і пісню „Гоп со смиком", пісню, що користується великою популярністю як у блатному світі, так і взагалі серед молоди. Пісня ця, хоч яка вона популярна, надто вже довга й складна, так що важкенько дати незіпсований текст пісні. З усіх багатьох записів, що ми маємо в своєму розпорядженні, тільки текст, якого записав у Київському Бупрі Н. Дмитрук од в'язня, що його инші в'язні рекомендували як знавця цієї пісні, можна вважати за текст найменше зіпсований, хоч і в цьому записі є місця, що лишаються не зовсім ясні й виразні. „Гоп со смиком", герой пісні, — апотеоза блатного героя, це образ блатака, яким, як уявляють блатні, повинен бути справжній блатак. Ось, приміром, те, що розповідали про цього героя безпритульні: 1) „Гопца смиком в допрє сідєл, написал пєсню на бумажку, а реб'ята безпрізорниє подобралі і поют. Он жівьот в Подолє. (У Київі?) Нєт, на Подолє і січас жів, а Гопца смиком ето єго клічка" (Панько Шардубов 13 л., укр. сел.). 2) „Гопца смиком нєдавно начало петься; в етом году весною (1915), а видумал єйо одін уркаган, самий главний в Подолє" Ол. Костів, влкр. роб. 14 л. (записав М. Афанасьїв. Запоріжжя). Друга половина пісні, де малюється перебування Гоп со смиком на небі, — цікавий зразок блатнацької есхатології.

Збірка пісень, що тут подається, охоплює в головних рисах найпоширеніші й найголовніші цикли блатних пісень, але, певне, не можна було охопити всіх моментів і, сподіваючись в дальших книжках подати окремі цикли, ми повинні будемо одну з перших дати збірку, мовляв, жіночих блатних пісень з її особливою тематикою, окремими сюжетами й образами. Нещасливе кохання — головна тема цього циклу що його не можна було подати в 2-ій книжці „Етногр. Вісника", бо не стало місця.

I. 1. Голова-ль ти моя удалая,
Долго-ль буду тебя я носіть?
А судьба-ль ти моя роковая,
Долго-ль буду с тобою я жить?

2. Ах! зачем я на свет народілся,
Для чего роділа меня мать?
Для того-ль, чтоб весь век волочілся
Фарматорії, допри счітать? *)

Вар. Для того, чтоб с пріютом познаться
І пріютскую жізнь іспитать?

3. Я умру в фарматорской постелі,
На чужбінє, вдалі от родних;
І родниє о том не узнают,
Не прійдьот, не расплачется мать.

4. Только буйниє ветри задуют
І земля загрохочет грозоїі;
Только пташкі весной запорхают
Над несчастной могілой моєй.

(Зап. В. Борейко).

II. 1. За кірпічной тюремной стіною
Маладой арестант умірал.
Он, склонівшісь на ґрудь галавою, | 2
Тіхо, тіхо молітву чітал:
2. —„О, всевишній господь, дай мне сілу
Подишать іщо несколько дней:
Прежді чем отойті мне в могілу, | 2
Дай увідіть радних і друзей;
3. Дай увідіть жіну маладую
І обнять прістаревшую мать;
Піріт смертю тяжолия цепі | 2
Памагіте ви с ног маїх снять.
4. Міня рано с сімйой разлучілі,
Посаділі в глухую тюрму,
Міня су'дья нівінно суділі. | 2
Можіт скоро я, бедний, умру!
5. Атваріте акно, атваріте,
Дайте свежаго воздуха мне:
Я забуду все тяжкі невагоди | 2
І вернуся к радімой сім'е.
6. На гаре у родімой ізбушкі
Міня ждьоть престарелий отец;
Я упал би в об'ятья старушкі. | 2
Скоро, скоро мне будет конец".
7. І упал ґалавой на подушку,
Патіхонько трі раза вздохнул;
Ні увіділ родного очага | 2
І навекі, беднята, уснул.
8. Вот прішол кузнец-назиратіль
С молотком і зубілом в руках:
—„Падавай скорей ногі, приятель, | 2
Зна, довольно ходіл в кандалах".
9. І жілезния цепі слітелі
От удара тяжолой рукі;
Ето жертви па тюрмам не нови, | 2
Так пагібнуть усе беднякі.
10. Павізьоть ѓво тощая кляча,
А за ґробом канвойний пайдьоть;
Пахоронять ѓво пат забором, | 2
На маґілу ніхто не прійдьоть.
11. І ніхто ні прійдьот на маґілу,
І ніхто ні прійдьот праважать,
Только ліш аристанти в аковах | 2
Долґо будут о ньом спомінать.

(Н. Дмитрук).

Варіянт останніх куплетів:

В етіх мрачних і тьомних палатах
Мне прідьоться навекі уснуть;
Беднякі в арістанскіх халатах
Майо тело в магілу снесуть.

Будіть тіхо асеннее утро,
Будіть дождік слігка марасіть;
Будіть слишно протяжния песні,
Кагда будуть меня харанігь.

(Зап. Н. Дмитрук).

III. 1. Раз я в карти проіґрался
І не імел чем заплатіть.
До родной я мамецькі добрался
І порешил ейо убіть.
2. Одін я юнош одінокій,
Одін у бога сірота.
Пойду, пойду я на кладбіще,
Где там зарита мать моя.
3. Прості, прості мне, мать родная,
Зачем не слушался тебя!
До етіх пор я думал шутка,
Но шуткой погубіл себя.
4. Ах, ти тюрма! Такая слава,
Для всех позорна і страшна,
Но для меня тюрма не страшна.
Я с нею свикся на всігда.
5. Сіжу я в камере с рішоткой
І проз рішоточку гляжу.
Судьбу-злодейку проклінаю:
За што, за што я здесь сіжу?
6. А на столе кушін з водою,
Желевна коючка в стіне,
А то, что видіте со мною,
Что полагается в тюрме.
7. Зачем мне било торопіться,
Родную маму убівать.
Теперь я скован кандаламі
І не смогу вже утікать.
8. Закнацают вдруг часовие,
За мною следом побегут.
Оні сведут куркі стальние,
Меня бедняжку, враз уб'ют.

(Зап. В. Борейко).

Вар. 7. В акно відать в село дорожку.
Відать в радімое село...
Ах ви, суддя, зжальтесь надо мною,
Мне здесь ужасна тяжело.
8. Готов я голимі рукамі
В акне решотку ізламать,
Но жаль, что скован кандаламі,
Мне будет трудно убежать.
9. А вдруг заметят часовие
І вслед за мною побегуть?
Ані свідуть куркі стальние
І, как бродягу, мня уб'ють.
10. Зачем напрасно торопіца,
В окне решоточку ламать?
Не лучше будіть потоміца
І день свободи дажідать?

(Зап. Н. Дмитрук).

IV. Как в саду прі доліне
Громко пел соловей,
А я, мальчік, на чужбіне
Позабит от людей.
Позабит я, позаброшен
С молодих юних лет.
Я остался сіротою,
Щастя-долі мне нет.
Вот і голод і холод,
Он меня ізморіл,
Ну, а я єщо молод,
Ето всьо пережіл.
Пріходілось мне порою
Под откритим небом спать.
Чорствий хлеб с водою,
Со слезамі я глотал.
А другіх сожалеют,
Пріласкают порой;
А меня все обіжают
І для всех я чужой.
Я чужой на чужбіне
І без роду живу;
Надоело мне скітаться,
Уголочек не найду.
Вот умру я, умру я,
Похоронят меня;
І ніхто-же не заплачіть
Над могілой моей.
На мою, на могілу
І ніхто не прийдьот;
Только раньою весною
Соловей пропойот.
(Зап. М. Афанасьїв. Запоріжжя).

V. Средь густого леса
Там тюрма стоїт;
В ней сідят за кражу
І за взлом замка *).
Камера шестая
Под большім замком;
В ней сідіт мальчішка,
Горько плачет он.
Ключнік в дверь стучітся:
—„Здесь лі ти, злодей?
Вийді на свіданье
К матері своей!"
Вишел за ворота,
Мать его стоїт;
Она горько плачет,
Сину говоріт-
—„Син ти мой, синочек.
Син ти дорогой;
Что же ти наделал
Сам перед собой?!"
—„Не хотел я, мама,
Честно работать,
Захотел я, мальчік,
По шірмам [1]) гулять.
Не плач ти, мамаша,
Горкіх сльоз не лей,
Своего ти сина
Больше не жалей.
Куда ветер дует,
Туда я пойду.
Солнишко прігреет,
Там пріют найду.
(Зап. В. Борейко. Київ).

VI. 1. Вечер вечереет,
Покойніка несут;
А меня, бедняжку,
В кандалах відут.
Приспів: Сгубіла ти, Одеса,
Сгубіла ти меня,
Погіб я мальчішка,
Погіб я навсегда.
2. Бил я мальчішка,
Стал я торговать,
Попробовал я счастья,
Начал воровать. Приспів.
3. Отца я зарезал,
Мать я убіл,
Младшу сестрьонку
В море утопіл. Приспів.
4. Мать на скамейке,
Отец на столе,
Младшая сестрічка
У море на дне. Приспів.
5. Колокольчік звоніт,
Грустно все поют;
А меня с конвоем
В каторгу ведут. Приспів.
6. Две пари портянок
І пара сапог,
Кандали на ногі
І в Сібір готов. Приспів.
7. Чорное море,
Белий пароход,
Куда не поедешь,
Всьо чужой народ. Приспів.
(Зап. В. Борейко. Київ).

*) Вар. Там сідіт не мало шкетов
За фальшивую монету;
За подделку векселей
Много разних штукарей.
(В. Борейко).

[1]) Шірма — кешеня.

VII. Жил я в городі Одесі
На улиці, на Сомськой;
Там стоїть чотирі башні,
Посредіне дом большой.
То не дом і не больніца —
Настоящая тюрма.
В той тюрме сідел мальчішка,
Лет двінадцаті дітя.
І не слишно, і не відно
Когда ключникі ідуть;
Отворяют оні двері
І такую речь відуть:
—„Ти скажі, скажі мальчішка
Скоко душ ти погубіл?"
—„Восімнадцать православних,
Двесті двадцать пять жідов".
—„За жідов тебя прощаю,
Но за рускіх нікогда.
Вийді, вийді ти, мальчішка,
Посмотрі на белий свет,
Скоко там стоїть народа,
По срідіні мать, отец.
—„Не плачте папа, не плач мама,
Не плач родная сестра.
Завтра на рассвете
На свободу вийду я".
(Зап. М. Афанасьїв. Запоріжжя).

Вар. В той тюрме сідел мальчішка,
Лет пятнадцаті дітя.
—„Сколько ти убіл народу,
В вольной волюшке ходя?
—„Двадцать восемь душ евреев,
Православних трі душі!"

Додаток: Но как вийду на свободу,
Отомщу всему народу.
(Зап. Г. Стельмах. Київ).

Вар. „Двадцать восемь душ рабочих,
Двесті двадцать буржуйов!"
(Зап. В. Борейко. Київ).

В деяких записах ця пісня має инший початок, спільний з вище наведеною:

Среді густого леса
Там стоїт тюрма.
В той тюрме сідел мальчішка,
Лет двенадцаті дітя.
І не слишно і не відно,
Когда ключникі ідут, і т. д.

Подав М. Афанасьїв (Запоріжжя) за матеріялами Д. А. Позняка.

VIII. 1. В камері тьомной, сирой і угрюмой
Спіт на соломе сирой
Пріговорьоний к растрелу і казні —
Ето бандіт маладой.
2. Бил он бандіт на все рукі спасобний,
Смело нальоти творіл,
Мавзери, кольти, ручние гранати
Вечна с сабой он носіл.
3. П'ять лет тюрми і пять лет в заключеньї,
П'ять лет не відівши родную мать;
Винієлі прігавар строгій — к растрелу,
А он не хотел умірать.
4. Щолкнул затвор і тімніца открилась,
Слишен бил голос: — „Вставай;
Батюшка ждьот тебя пріобщать;
На от, бельо одевай"...
5. Взял он бельо, от попа отказался;
Поп прішол душу спасать,—
Он же, подлец, перед тем росписался,
Чтоби его растрелять.
6. І виводють беднягу зімою...
Он спокойно шол уперьод;
Наголо шашкі, с полвзвода вінтовок,—
Строгій конвой провожал.
7. І прівілі к тьомной яме,
Где і щолкнул зловещій затвор,
Тело согнулось, упало у яму,
Точно как скошений сноп.
8. Сльози лілісь по ліцу,
Только спокоен бил поп;
Он же, бродяга, ехал на санях,
Крест он на груді держал.
9. Іс песней весьолой глазамі он водіт,
С улибкой, когда расстреляют его.
(Зап. Н. Дмитрук. Київ).

IX. Ворота, железние пута,
Да стена в тюрьме крепка!
Двері заперти, замкнути
В два чугунние замка.
А внізу на коридоре
Тіхо огоньок горіт.
Только слишно часового,
Как он шпорамі греміт.
Час двенадцатий настанет,
Часовой обед несьот.
Міску щей, восьмушку хлеба
За решотку подайот.
А в борще капуста бела
Точно черная смола,

А под етою капустой
Пливйот стадо червяков,
Бросішь ложку, сам заплачеш,
Лучше хлеб с водою есть!
Арестант ведь не собака,
А такой же человек!

(Зап. М. Афанасьїв. Запоріжжя).

X. Когда ідьош по Офіцерской,
Направо есть большой там дом;
Там по углам четире башні
І два архангела с крестом.
А на тех большіх воротах
Преогромная доска.
А на той доске трі слова:
„Здесь находітся тюрма".
Пробіло на часах двенадцать
І часовой несьот обед:
Чашку щей і пайку хлеба,—
Вот арестантскій весь обед.
Когда заглянеш в ету чашку,
Там черві стаямі кішат.
І чашку бросів, сам заплачеш,
Начньош хлеб с солью только есть.
А арестант ведь не собака,
А такой же человек!

(Зап. В. Борейко. Київ).

XI. 1. Іграй, іграй моя гітара,
Іграй, іграй моя струна.
У нас била с тобой маліна
І та засипалась вчера *).
2. Горіт свеча дрожащім светом,
Уркани [1]) спят спокойним сном;
Майдан [2]) несьотся полним ходом,
Машіни слишни стукі там.
3. Одін уркан із всех моложе,
Склонівші голову на грудь,
В тоске по родіне дальокой
Не может, бедний, он уснуть.
4. Ах! ах! ти мать моя родная!
Зачем на свет ти роділа,
Судьбой несчастной нaграділа,
Костюм уркана мне дала.
5. Костюм уркана презірают,
І в ньом прохода не дают,
І намі тюрми наполняют,
Свінцовой пулей нас там б'ют.
6. І бопка [3]) грудь мою сжимает,
Шінель на плечі налегла!
Отмичка, фомка і машіна [4])
Мою свободу отняла.
7. Ах! ах! ви, судьї-кровопійци!
Зачем суділі ви меня?
А я же, мальчік невіновний,
В колектор я попал сюда.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Подаємо також варіянт, де фігурує замість „уркана" „матрос".

Горіт свеча дрожащім светом,
Вокруг нійо матроси спят;
Кораб нісьоца полним ходом,
Машіни слишно стук і так.
Одін матрос за всех моложе...
. . . .
...Костюм матроса мне дала...
...Отмичка, хомка і кокарда [5])
Мою слободу одняла.
. . . .
Ах, ви суднікі мої,
Зачем ви судіте меня.
Ех, я мальчік невіновний
Зачем, зачем попал сюда.

(Зап. В. Борейко).

XII. Неожіданой облавой
Арістований я бил.
Кругом цеп'ю окружоний
Я попал в район з шпаной.
Прівелі, арістовалі,
А я думал, что шутя;
Но на утро мне сказалі:
—„Расстреляем, подлеца!"
Когда мамінька узнала,
Все райони ізошла
Всьо іскала і іскала;
Но такого не нашла.
А на утро, как печально!
Ми в газете все прочлі,
Что в Лукьяновском проулке
(В ар. Гнездяковском, Куліковском)
Там убітого нашлі.
Он бил в кожаной тужурке

*) В записі Дмитрука є ще одна строфа:
Там нарот весь собірался,
Народ бил увесь блатной,
Грабіжі оні свершалі
І убійства в час ночной.

[1]) Злодії. [2]) Поїзд. [3]) Сорочка. [4]) Револьвер. [5]) Дамський револьвер.

С большой раной на груді.
Раз поймалі ви уркана,
Не стреляйте ви в него;
Коль есть право і закони,
То судіте ви его.
Еслiж урка не віновен,
Отпустіте ви его.

(Зап. В. Борейко. Київ).

XIII. Все гудкі прогуделі
І рабочіе ідуть,
А на Кловском переулке
Там облаву відуть.
І не в жданой аблаве
Арістован я бил,
І окружоний чекою,
Бедний мальчік, ходіл.
Меня взялі, посаділі
І, как будто би шутя,
Все чекісти заявілі:
—„Расстреляем ми тебя!"
—„Ах ви, суд'ї-чекісти,
Дайте матері знать,
Что любімого синочка
Поведуть расстрелять!"
А на утро в газетке
Со вніманьем прочтут,
Что на Кловском переулке,
Там убітаво нашлі;
Он бил в кожаной тужурке
І две рани на груді.
Но оказался тот парнішка —
Он бил не простой.
За его все блатния
Постоялі головой.

(Зап. Н. Дмитрук).

XIV. Шлі два уркана
С Одеського кічмана [1])
І шлі оні прямо домой.
Но только вступілі
В Армянскую (в. Циганскую,
в. Вапнярскую) маліну,
Іх там поразіла чека.
Одін крічіт:
—Товаріщ, мой верний,
Снесі мое тело на бан.
Пускай малохольние
Легавие [2]) смеются,
Что я бил геройскій уркан!
Товаріщ, мой верний,
Закрой мої рани,
Зарой мое тело на бану.
Пускай все мільтошкі [3]),
Легавие смеются,
Что я бил хорошій уркан.

(Зап. В. Борейко. Київ).

XV. Жил-бил на Подоле Гоп со смиком,
Он славілся своїм басістим криком;
Глотку ймел он пріздорову
І рівел он как корова;
А врагов імел он сто со смиком [4]).
Гоп со смиком — ето буду я;
Ви послушайте, друзья, міня.
Римісло я вибрал — кражу,
Іс тюрми я ні вилажу,
Первий Допр скучаїт без міня.
А сколько би л тюрме я ні сідел,
Ну, нет мінути, чтоби я ні пел.
Заложівші рукі в брукі
І под нос пою от скукі;
Что-ш тужіть, когда уже засел?
По виході іс тюрми дурніцу удіш,
А что сідел в тюрме, то всьо забудіш.
Бистро хватаїш карти в рукі,
Двух часов не носіш брукі;
Еслі ні везьот, что делать будіш?
Астался голий, босий, — нужно піть,
В бутилкі свое горе утопіть.
Наліваєш бистро стопку,
Запіхаєш чем-то глотку,
Тут-же начінаїш піть і піть.
І так беспреривно пйош і пйош,
І гражданам покоя ні дайош.
По трамваям всьо скакаєш,
Рисаков переганяєш,
А бис фонарей дамой не йдьош.
Фанар ношу, а он міне ні страшен,
Такой бальшой, как будто разукрашен.
Ні достоїн ти бандіта,
Еслі морда ні разбіта,—
Так заведено в районе нашем.
Гоп со смиком я родіся, ім і здохну,
А буду умірать, так і ні охну.
Дай мне, боже, ні забица,
Пірід смертю похмеліца,
А потом, как мумія, засохну.
А еслі не похмелють черті міне,
Не дам покою даже сатане.
Дріна [5]) де-нібудь достану,
Чиртінят дубасіть стану —

[1]) В'язниця. [2—3]) Міліціонер. [4]) Всього дос..ть. [5]) Кілок.

Почіму нет водкі на луне?
В котле я буду кіпеть та как ґусьонок,
І жаріца в агне как поросьонок.
Жаріть буду сковородкі,
Чтоб ні піл по много водкі,
Пікою колоть буду чертьоняк.
А так как я іграю і пою,
Наверно буду жіть я в раю,
Где жівуть одне святия,
П'ють бокали налітия.
Я такой, что випіть не люблю;
В раю я ночкой на гастролі вийду.
Возьму я шаляр [1]), шпалір [2]),
Фомку [3]), видру [4]) — і до бога на сліпую,
Акалечу [5]) на тіхую [6]);
Я на много бога не обіжу:
Ой, дай нам бог іметь,
Что бог імеїт,—
І смертнік так нажіца не сумеїт.
Сліткі золота — Карпати,
Где ні взглянь — вісят карати.
Єслі я кальну [7]), не обіднеїт;
Я бога акалечу акуратно;
На землю к вам вернуся я абратно.
Деньгі превращу в карати,
Буду человек багатий;
На їгру буду сматреть халатно.
Но, єслі проїграюсь, заровать
Ні буду, а буду умірать.
На том свєте виголнее
Набівать карман полнее;
Кто не веріт можіт іспитать.
Кодексов там савсем не существуїт;
А кто захочіт, тот ідьот — воруїт:
Магазіни, банкі, лавкі
Ліш стоят там для прімaнкі,
О ворах нікто і не толкует.
Іуда Скаріотскій там жівьот,
Умесці со святимі, скрягою сливьоть.
А бог дасть, я мьортвим буду,
Акалечу я Йуду.
Знаю, где мешок червонцамі кладьот.

(Зап. Н. Дмитрук, Київ).

XVI. Вечер вечереет,
Часнок ідьоть домой,
А Васинскіе парні
Крічать: „Часнок, постой"!
Часнок остановілся,
А парні говорят:
—„Тіпер от нас ти не уйдьош,
Сегодня ми порежім,
А завтра ти умрьош!"
—„Ой бейті, чем хотіте,
Но только ні ножом!"
Два парні подскочілі
І збілі его з ног,
Два острие кінжала
Вонзілі в левий бок.
—„Ромашка, ти Ромашка,
(Вар. Ромашка, друг-пріятель)
Вступіся за меня!"
Ромашка отвічает:
—„Погібну, брат, і я! *).
(Вар. „Порезан, брат, і я!")
—„Ізвощик, на полтіннік
Візі міня скорей;
Я кров'ю істікаю
От Васинских ножей!"
Ізвощік тіхо едіт
І сам сібе бурчіт:
—„Досталось тібе ліхо
От парней удалих!"
Прівізлі в больніцу,
Поклалі на кровать,
Два доктора, сістріца
Старалісь жизнь спасать.
—„Спасайте, не спасайте,
Мне жизнь не дорога;
Січітался атаманом,
А дрался без ножа!"
Вот сем часов пробіло,

[1]) Інструмент одчиняти замки. [2]) Револьвер. [3]) Лом. [4]) Ключ № 2, що бере всі внутрішні замки, видрою також називають одмичку з грубого дроту. [5]) Красти. [6]) Крадіжка вночі. [7]) Украду.

*) В варіянті М. Афанасьєва є додаткова строфа:

Вот Васька подбегает,
Он Часнока берьоть,
Он рану зажімает,
А кров єщо тікьоть.

М. Афанасьїв подав деякі відповіді безпритульних про походження пісні. На питання: „Давно співається" О. Кістін, 14 р., влкр., відповів: „Давно! Єщо, як начіналася совецкая власть. Ромашку забивають — ето давно видумалі. Старая і уже почті не поїотся, только в децьком доме. (А що то „Васенскіе"?) Атаман: его фамілія — Васенскій і прозвалі его шайку „васенскіе".

Все с фабрікі ідут,
А Чіснока с Ромашкой
На кладбіще несут.
Первий гроб дубовий
(Вар. У Чіснока ведь белий гробік)
Священнік впереді;
А Васінскіє парні
Крічат: „Часнок, прості!"
—„Ето чья могіла
Так пишно убрана?"
А сторож отвічает:
„Ромашкі, Часнока!"

(Зап. Г. Стельмах. Київ).

XVII. В Петрограде я роділся,
Воспіталася средь блатних;
Воровать я научілся
У товаріщей своїх [1]).
Когда мне било лет 12
Тогда скончался мой отец;
Не стал я матері бояться,
Я стал большой рукі подлец.
Стал по трактірам я шататься
І стал я водочку любіть,
І воровать я научілся;
В тюрме прішлося мне побить.
(Вар. І пошол по тюрмам жіть.)
Срок первий я сідел не много:
Четире месяца всего;
Когда я вишол на свободу,
То не боялся нікого.
Імел ключі, імел отмичкі
Імел я фінское перо;
І не боялся ні с кем стичкі:
Убіть, зарезать хоть кого.
А старшій брат мой бил лягавий,
Хотел за мною проследіть.
Но, как узнал, с кем я вожуся,
Боялся блізко подходіть.
Когда мне стало лет под 20,
Меня в салдати отдалі,
Шінель казьонную оделі
І во казарму отвелі.
Мне первий год казалось трудно,
А на второй решил уйти.
(Вар. Нашол дорожку, как уйті).
Вот пріезжаю я в Одесу,
Кругом товарищі свої.
Шінель казьонную я продал,
Купіл на смену сюртучок
Вот ночка тьомная настала,
Беру я в рукі долото;
В чужую хазу [2]) я забрался,
І мігом виломіл окно.
Сідор [3]) упал, весь дом проснулся,
Закрились мігом ворота.
Откуда взялися два друга
Меня связалі молодца.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Вар. В чужую хазу я забрался
І с треском виломіл окно.
Тут Шнир [4]) с Павлушкой [5]) догадался
Мігом запер ворота.
Откуда взялісь два лягавих [6]),
Меня скрутілі молодца.
Вот прівелі меня в лягаву [7])
Лягавий дело разобрал.
Когда узнал, что я фартовий [8])
Меня отправіл в трібунал.
А в трібунале жіть не плохо:
Пол-фунта хлеба й кіпяток.
Ах, там пріслуга дармовая,
Прі каждой камере звонок.

(Зап. В. Борейко).

XVIII. Я парень фартовий,
Родіея на Подоле;
Меня все зналі,
Проходімцем звалі.
Хоть бедним роділся,
Но скоро нажілся.
К буржую в хавіру
Не раз вломілся я,
Грабіл я каси
І другіх вещей маси;
Загоняв блатному
Янкелю портному,
Прожівал, ей-богу,
На широку ногу.
Ні в чом не нуждался...
Но раз я засипался,
Мільтони поймалі,
І двадцать лет каторгі
Суд'ї пріпаялі.
Просідел в Сібіре

---

[1]) Вар. М. Афанасьева: „Все родние мої сьостри сожалелі надо мной, в школу оддалі учітця, чтоби вийшов мальчік неблатной". [2]) Квартира. [3]) Мішок. [4]) Сторож. [5]) Двірник. [6]) Агенти каррозшука. [7]) Каррозшук. [8]) Одчайний.

Я четире года;
Нас освободілі
В дні переворота.
Пріехал с Сібірі
Прямо в Гуляй-Поле;
Убіл отца с братом,
А Маньку і надо.
Такіе ребята!
Єзділ на тачанке,
Всегда с пулемьотом,
Пріставлял всех к стенке,
Грабіл всех с охотой.
Раз ми порешілі
К Дону пробраться,
Чтоби там немножко
С донцамі подраться.
Перешлі ми Калиму.
Дошлі до станіци
І к нам в плен попалі
Казачьї девіци.
Сталі наслаждаться,
Аж некому драться
Прішлося обратно
Махну убіраться
Прогналі махновцев,
Не стало фартовцев.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Урка топает [1]) на бан [2])
Чум-ча-ра, чу-ра-ра.
Контроліровать майдан [3])
Ку-ку!
Скантраліровал майдан,
Акалечіл [4]) чімодан.
Акалечіл чімодан,
Купіл стіркі [5]) і на бан.
Урка фраера [6]) спої̈мал,
І чмеля [7]) с нево содрал.
Урка, урка, урка я,
Где блатние, там і я.
Раз з блатнимі будеш жіть,
Будеш в золоте ходіть.

(Н. Дмитрук. Київ).

1. Корешок мой заболел [8]),
Ноет і сутулітся;
Распроклятая маліна [9])
На Басейной уліце.
2. Ей ви уркі, [10]) шірмачі [11])
Стройтеся в колони;
Шухір, шухір на бану [12]);
Трохнулісь мільтони.
3. Не верю я в бога,
Плюю на царя,
І штимпов безрогіх [13])
Луплю почом зря.
4. Ой, пропіл, проіграл
І тужіть не стану,
Завтра вийду на бан
І с кушем достану.
5. Как прішол я на бан
По первому разу,
Заревела шпана:
— „Петька одноглазий“.

(Зап. В. Борейко. Київ).

Віктор Петров.

---

[1]) Йде. [2]) Вокзал. [3]) Поїзд. [4]) Вкрав. [5]) Карти. [6]) Звичайна людина, незлочинець. [7]) Гаманець. [8]) Приятель, товариш. [9]) „Ночлежка“ для безпритульних, де легко було застудитись і заслабнути. [10]) злодії. [11]) Карманщики. [12]) Стережись, бо стежуть. [13]) Не-злодії.

МЕЛОДІЇ БЛАТНИХ ПІСЕНЬ.

До цього часу не було опубліковано збірки мелодій так званих „блатних“ (злодійських) пісень з в'язниць на Україні; як відокремлений зразок, зазначу дві „острожні“ пісні, вміщені у А. Бігдая „Пѣсни Кубанскихъ и Терскихъ казаковъ, вып. XIV, 1898 г. №№ 540—541 і одну у П. Демуцького, „Нар. укр. пісні“ І № 40.

Що-до Росії, то там за часів передреволюційних були популярні пісні сибірської каторги, що їх записав і гармонізував В. Гартевельд 1889 року. Пісні ці виконувано на концертах хорів (між иншим, капела Заводського співала: „Славное море, священный Байкал“) і квартетів (так званий квартет сибірських „бродяг“). Коли до цього додати всім відому мелодію до пієси М. Горького „На днѣ“: „Солнце всходитъ и заходитъ“, що надрукована при тексті самої пієси в збірці товариства „Знаніе“, то це й усе, що занотовано було з російських в'язничних пісень в ті часи.

Отже було цікаво заглянути за ґрати в'язниці і простежити, що саме співають в'язні.

За дорученням од етнографічного відділу при Товаристві ім. М. Леонтовича мені, озброєному необхідними папірцями, за допомогою від тюремної адміністрації Бупру (Будинок примусових робіт) в Києві на Лук'янівці, довелося записувати в минулому 1925 році в цьому Бупрові, протягом 2-х днів, блатні пісні разом з Н. Дмитруком, що записував одночасно тексти пісень.

Щоб використати хоча-б малу частину того величезного фольклорного матеріялу, який, взагалі, заховано в в'язниці, треба увійти в довір'я в'язнів, а цього не легко досягнути сторонній людині, до якої вони — і це зрозуміло — ставляться спочатку вороже, маючи її за шпигуна чи що; тим більш, що записувачеві доводиться при своїй роботі знайомитися на кожному кроці з спеціяльною „блатною“ термінологією, а розшифровувати її стороннім в'язні не люблять.

Через те може бути, що ті 42 блатні пісні, що я записав тоді в Бупрі — це тільки невеличка і не вповні типова частина тих пісень, що їх творить в'язниця. А творить вона щоденно, відгукуючись на всі моменти й політичного і буденного сучасного життя.

Всі блатні пісні віршовані і мають куплетну форму. Римування строф пісні иноді вражає своєю милозвучністю і наводить на думку, що в'язень запозичив ці рими з книжок; але той різноманітний контингент в'язнів, серед яких иноді сидять і справжні „куплетисти“, ба навіть

„поети“ — дає змогу в'язням складати тут-таки, на місці, серед одноманітного сірого життя, не тільки тексти пісень, але й сами мелодії.

Своєрідна романтика і солодкий присмак сантименталізму з нальотом міських циганських романсів і танців з запозиченими мелодіями типу „Пупсіка“, а також куплети та „злободенні“ коротенькі пісні, так звані, „частушки“ — ось у чому милується почуття мало не всіх співаків Бупру.

Ритм у блатних піснях завсіди загострений. Значна частина пісень (15) відзначається синкопуванням, не обходиться й без тріолів. В більшості пісень виступає стиль rubato — parlando. Мелодії цього типу вкладаються переважно в мішані такти; не рідкі переходи з $^2/_4$, $^3/_4$, і $^4/_4$ на $^6/_8$ та $^9/_8$. Сталий ритм $^1/_4$ несподівано змінюється в одному такті на $^3/_4$, а далі йде знов на $^4/_4$ (пісня „Урка топаїть на жбан“). В варіянті цієї пісні (№ X) також постійна міра $^1/_4$ на кінці пісні переходить в $^2/_4$. Такі зміни розміру в піснях в'язнів з їх нервовою ритмікою дуже характерні для в'язнів і їхнього „блатного“ темпераменту.

Що-до тонального боку мелодій, то яскраво помічається перевага мінорних мелодій над мажорними, яких записано тільки 5. Ця перевага мінорних мелодій відповідає такому-ж сумному мінорному змісту в'язничних пісень, що в них знайшла собі відгук душевна пригноблена психіка в'язнів. В цьому відношенні заслуговують на увагу ті характерні збільшені секунди ($1^1/_2$ тони), що появляються в деяких піснях (№ III, VI та ин.).

В найпопулярнішій пісні „В губерскій розиск поступілі телеграми“, що її співає усенький Бупр і вона відома, як мені казали, і по инших в'язницях*), є характерні збільшені кварти.

За браком місця тут подаються не всі, а тільки найтиповіші мелодії. При цьому необхідно зазначити, що мало не всі пісні, як згадано вище, типові саме для міста, їх породила міська вулиця і народніх селянських мелодій мені не довелося чути в Бупрі, крім 3-х українських пісень з Київщини**) (село Жидовці). Ці мелодії співалися з попсованим текстом, з додатком російських слів, а то й у салдатському стилі, як, наприклад, в баладі про вдову — і почувалася, що вільній, широкій вкраїнській пісні тісно за тюремними ґратами; тут вона вбога.

Взагалі треба констатувати, що в'язні не охоче, а то й зовсім не співають народніх мелодій і коли я, здивований, запитав одного з в'язнів, чому це так, — відповідь була характеристична: такі пісні нагадують про волю та хатній затишок, якого бракує в'язням і, можливо, що вони (тоді, коли я записував мелодії, чимало сиділо селян в Бупрі) заховують десь глибоко в серці рідні мелодії, а „отводят душу“, під чужим впливом постійних мешканців — в'язнів Бупру, у вуличних піснях сьогочасного міста, далеких своїм укладом від тої народньої пісні, що розвилася на Україні органічно. *М. Гайдай.*

---

*) Мені довелося чути в вагоні Київського трамваю близкий варіянт цієї пісні, — його співав маленький хлопчик-жебрак“.

**) 1. „Дозволь мені мати явора зрубати. 2. „Ой, боже-ж мій боже (на мелодію: „Де Крим (грім) за горами“) і 3. „Що то в лісі за верба“ (балада про вдову).

„АВТОБІОГРАФІЯ ЧИ СПОМИНИ РЕВОЛЮЦІЇ“.

В краєзнавчій описовій літературі останніми часами не аби-яку увагу звернуто на спеціяльну галузь в етнографічних записах, на селянські автобіографії, на життєписи, що їх писали селяни, низові діячі, скромні представники громадського активу села або-ж містечка. В російській етнографічній літературі ми знайдемо зразок такої автобіографії в другій книжці збірника „Революция в деревне“, що виходить за редакцією проф. В. Г. Тана-Богораза. Публікація таких автобіографічних матеріялів має певну рацію й науковий інтерес. Вони цікаві не тільки тим, що подають часто-густо спомини з епохи імперіялістичної війни, революції, громадянської війни і т. д., не тільки самою, мовляв, сучасною тематикою, але найперше своїм етнографізмом. Мемуари селянина або-ж робітника являють собою певний етнографічний, фольклорний документ. Вони цікаві й цінні як етнографічний факт, що свідчить про переживання людини з маси, причому ці свідчення зафіксувала людина з маси.

Далі ми подаємо витяги з життєпису, що належить одному з кореспондентів Етнографічної Комісії Української Академії Наук. Автор назвав свою роботу „автобіографія чи спомини революції“. Він—селянин з Херсонщини, 32 років, тепер член сільради й земельної комісії Райвиконкому. Його автобіографія охоплює час од 1914-го року, коли він попав у салдати, і до року 1919-го, коли він, нарешті, повернувсь додому. Ці спомини — приклад фольклорного запису на соціяльну тему, зразок соціяльного фольклору.

Дослідники-етнографи, що їх цікавлять окремі етнографічні епізоди цих бурхливих років у житті українського селянства, в цій автобіографії знайдуть чимало характеристичних подробиць, своєрідних рис, тонких етнографічних спостережень. Надзвичайно типова схвильованість матери авторової при звістці про зречення Миколи, що для неї уява царя — уява бога, і обережність батька, що пам'ятає 19-е лютого. „Мати цілу ніч не спала, думала, що цар — то й бог (це істинна правда!), а батько мені суворо наказав про це не казать, доки у церкві не прочитають, бо про 19 февраля читали..“ Це побіжні етнографічні дрібниці, але в них розкриваються й теократичні підвалини поглядів старих бабусь на владу, і той обмежений політичний досвід, що його мало селянство, яке, пам'ятаючи обставини оголошення волі 1861-го року, з недовірливою обережністю поставилося до перших чуток про волю року 1917-го.

Для самого автора спомини накреслюють процес розвитку його політичної свідомости: од пораженських настроїв села підчас війни, що найшли собі вираз у сутичці автора з сербами, од нерозуміння революції в лютому, коли, як зазначає автор, він „у політиці не кумекав", до іронічно-скептичного й яскраво-вираженого негативного відношення, з яким стріли в жовтні на фронті агітацію російських ес-ерів за установчі збори. В дальших рядках автор описує історію українізації військових частин, де промова, проголошена українською мовою, викликала подив і де з різкою загостреністю відчувалася ворожнеча до офіцерства...

Документ часу — й історія з „паспортами" у нотаря й магічне значіння великої печатки з російським текстом. Історія повернення з фронту додому — один із найцікавіших епізодів цієї автобіографії, на чому вона й закінчується

Публікуючи цей матеріял, ми виправили тільки правописа, залишивши композицію й стиль автора такі, які вони є.

Вол. Білий.

... За п'ять днів до лютневої революції через хворобу прийшлось мені мати відпуск додому на 3 місяці. Приїхав додому — й дома у кожній хаті страшенне незадоволення війною. Якось одного вечора — другого чи що — зібрались до сусіда в хату й стали балакати про війну. Згадали, за що вона почалася — за Сербію. А у той час у нас по хатах стояли серби й були при розмові. І мені прийшло у голову сказати: „Скільки тої Сербії, скільки у нас мільйонів люду — то по карбованцю дали-б охотно, щоб не воювать через неї". З тим і розійшлися.

Тільки я до хати — приходять три сербських салдати і забирають мене до їхнього капітана. Батько й мати злякались, а я замітив, у чім річ — кажу: „не бійтесь, я зараз прийду; це вони думають, що у мене документів немає". Пішли до капітана. Вибрехався я, ще й на їх набрехав, що капітан їх лаяв...

Через днів три була неділя. Пішов до міста, зайшов на станцію. Як-раз приходе бахмачський потяг. Тільки став — вискакують салдати — і до жандарів! Поздирали з них зброю, де якого знайшли. Я не розумів у чім річ, бо у політиці не кумекав. Здибав одного знайомого, що приїхав з Петрограду, і той мені сказав, що Микола зрікся трону. З тим пішов додому, розказав батькові й матері. Вони поперелякувались. Мати цілу ніч не спала, думала, що цар — то й бог (це істинна правда!), а батько мені суворо наказав нікому про це не казать, доки у церкві не прочитають, бо про 19 лютого читали...

У серпні місяці я знову поїхав до Одеси, у свою частину, котрої не застав. Намітили мене у 49 запасний полк, звідкіль і пішла моя українізація: біля штабу полка нас построїли і стали викликати: „хто українець, виходь уперед". Вийшов і я, намітили у 8 укрроту, хоч у тій роті ніяких признаків не було українців. Начальство саме кацапи, як їх тоді звали. Недовго прийшлося бути в Одесі. Через два тижні нас відправили на Румфронт у 9 армію, 40 корпус, 2 стр. див., 5 стр. полк 12 рота. В той час із Києва прийшло теж дві роти, там уже українці не наших Одеських, бо їх зате й на фронт відправляли, що вони багато знали; розбили і їх по тих ротах, що й нас, і отут почалась моя українізація. А спору, а лайки, що там тільки не бувало! На передовій лінії нам недовго прийшлося стояти — усього з місяць. Пішли на отдих на місяць. Я вже став у київлян підручником, а далі дав 50 к., записався до партії У. С.-Р., а тут вибори до всеросійських установчих зборів. Ворота у румунів я пообліплював об'явами, що всі повинні голосувати за партію У. С.-Р. Що-ж, у нашому полку більше половини було

голосів за У. П. С.-Р. Газети читаємо, що в Петрограді більшовики 25 жовтня мають забрать владу. і це читаємо, що вони нам, українцям, дають велику автономію, хоч відокремлюйся. Нарешті прийшло 25 жовтня. Одержуємо звістку, що установчі збори розігнані, влада забрата більшовиками, забито два депутати — Шингарьов і Кокошкін. Начальство заметушилось. Давай скликати мітинги по-батальйонно. Російські соц.-революціонери давай проповідувати й виносити резолюції проти й за установчі збори. 1 і 2 батальйони їм удалось заляскати на свій лад і винести постанову, яку їм хотілось, а коло нашого 3-го батальйону пищали чоловік з п'ять і нічого їм не допомогло. З обіду до самої ночи, пам'ятаю, якийсь лікар до того з нами змагався, що вже нікого коло нас не було. Коли ми оглянулись — тільки він один і нас три — дід Ковтун, так ми звали одного ратника з Київщини, Загарулько і я; з тим і розійшлися. А тимчасом і наші українці не помирились з більшовиками. Центральна Рада з універсалами не скупилась, а ми, щирі, їх мали за бога, а ворожнеча йде далі. Давай відокремлюватися. Перше почали організувати свої Ради. У полку та дивізії позаймали всі кращі діячі наші посади, а тут ще скликається корпусний з'їзд Рад і мене послали туди, де й обрали за члена Ради. З тих пор я мав адресу вже не аби-яку — член Українради 40 корпусу. Посаду займав книгаря. [По тому автора споминів послали організовувати українців в армії. А тимчасом сталося замирення на Румунському фронті. Організовувати українські частини в армії стало тяжко. Насувалися стихійні події — розклад армії].

. Більшовизація чим далі ширилась більш по всіх частинах і дійшла до того, що нам не було що робити. Одного разу хотіли нас заарештувати, прийшов комісар Заремба і декілька салдат з рушницями і бомбами, але нам вдалося одбрехатися і тим ми збігли арешту. Після цього ми вирішили яко-мога скоріше звідси утікати, бо нас зможуть тут покоцати. Із штабу корпусу повтікали всі офіцери, залишилось не більше одного-двох. Запитали Армраду 9; та нам дозволила залишити 40 корпус і приїхати до неї. Одного разу удосвіта, раніше підготувавши свої речі, ми виїхали. У нас було двоє коней, румин-ський віз і телефон. Все забрали — і драла! По дорозі мали собі багато прихильників не через те, що вони були українці, а того, що ми не більшовики. Скрізь нам давали гостинець, а особливо на питательних пунктах задовольняли нас провізією, котру ми приймали з подякою й всім обіцяли потурбуватися при нашій владі за добрі посади. Їдучи далі ми згадали, що в нас є ще знайомий корпусний інтендант. „Давайте, хлопці, й до нього завітаємо, може що одержимо". Заїхали на станцію біля міста; Сичев (голова Ради) залишився біля коней, а я з товаришем зайшли до голівного інтенданта, передали листа від Голови. Пухла бочка (інтендант) дуже нам дякувала. Хвилин скільки побалакали, вилаяли добре всіх, ну, а потім підсунули заяву, щоб нам дали одіж. Бочка з охотою наклала резолюцію і через півгодини ми вже на своїй фурманці реготались: „До першого села приїдемо, свої латані штани поскидаємо й надінемо те все, що ми і не ждали, а получили". [З усякими пригодами дісталися вони до 9 армради й їх зараховано було до складу членів Ради. Автора призначено на комісара в справах вивозу військового майна з Румунії на Україну. Надійшли вибори до Українських Установчих Зборів].

Центральна Рада з універсалами не скупилась: ми не успівали їх перечитувати. Той прочитаєш, коли тут новий. І до того ми начитались, що румуни й нас зарахували до списку більшовиків. Може-б ми й досі там сиділи-б, як-би одного разу румуни не відогнали нашу варту від усіх склепів, а їх там було чимало, було що їсти й пити й у що вдягатися. Поставили питання: „гай, хлопці, додому!" Всі наші Наливайки й Гонти залишилися в Румунії. Революційні старшини пішли з нами. [Втікачі мусіли кинути все військове майно, взявши тільки дещо. Переїхавши кордон, взяли напрямок на Кам'янець-Подільський, де вперше побачили окупаційне військо. Не знайшовши собі тут можливости для політичної або громадської праці, автор їде до Одеси].

Приїхав, зареєструвався, вичитав у газеті, що всім депутатам приїжджаючим там і там є помешкання. Почимчикував я туди, там мене запитали — хто я. Узнали, що я не офіцер — нема мені місця. Мусів я поміститися на Новорибній у одного жида в невірній коморці по 20 коп. у сутки. Там було чоловік 4, видно більшовиків, конспі-

ративно жили там, бо частенько ми полемізували й вони мене забивали, хоч вони днів через кілька здиміли: мабуть, боялися мене, хоч я нічого й не думав їх видавати. В той час мені не можна було їхати у Вознесенськ *), бо там були ще більшовики, й я шлявся по Одесі, не маючи знайомих ні українців — нікого, був як приблуда. Одного разу вичитав у газеті, що в штабі округи скликаються всі старші начальники частин, а також зави держустанов. Скликав їх особоуповноважений Херсонщини і Таврії Комірний і уповноважений по ліквідації майна Прочухан. Прийшов я туди, балакали про що балакали, потім заплакала офіцерія, про кошти, що їм нема з чого жити. Хоч у той час ще можна було жити, а ганьбили нашу у той час владу, завдали навіть образи. Я не стерпів і, бачучи свого начальника, котрий мене лупив разів сім (капітан Федоров), підкинув і собі словечко. Погньбив їх, що вони наносять образу нашому урядові, дав їм вказівки на те, що нас прийшло цілий корпус і ніхто не одержував жалування, ні старшини, ні козаки, і не ремствуємо. Рішуче запротестував проти такої образи нашому урядові. Вони всі були російської орієнтації, наїжачились, а наші посміхувались, підкликали мене ближче на м'які стільці, бо я-ж виступив з промовою по-українському, уявіть собі у 1918 році! Хоча по селянському я й тоді вмів, то для них це було дивним. [Зрештою автор вирішив дістатись додому, де й перебував у рідному селі деякий час]. В-осени, після зречення Скоропадського, почало у місті (Вознесенську) твориться щось неуявиме: від центрів далеко, директорії не корилися; був Ревком із кількох партій, організовували революційну армію, потім з'явились українські частини... Мене хтось порекомендував у бюрі від армії, і я зайшов туди, й мені пропонували вступити у бюро. Голова Бюра був Кузьменко поштовик, уже вмер. Зо мною вступив і мій брат. Скоро нас послали на села і ми поїхали, то більш вже не поверталися. Поїхали ми на станцію Врадіївку, а звідти на Бірзулу. Там знайшли наше губерніяльне бюро від директорії. [Діставшись до Бірзули, автор повертає назад, додому].

Я вирішив пробиратися додому. До того повна апатія в тім, що багато було осіб, що тільки прикривались різними національними демократизмами, які багато казали: „нам треба України, яка-б вона не була, аби не більшовицька". Над цим словом ми багато думали і не один зробився більшовиком. Нарешті треба їхати, а документів немає. Пішли до нотаря, знайшли колишнього голову нашої ради, а він був поштовий механик, у нього було посвідчення, що він працюв по лінії, а ми буцім-то його робітники і нас туди завезли, а ми не маємо документів. Той узяв з нас по 40 карб., що завірив нам на посвідчення й здоровенну приложив печатку. Хлопці уже з паспортами. На потяг гайда додому. Доїхали до Проскурова, а тут потяг за потягом утікають наші й д… потяги не йдуть. Поснідали, попрощались, хто був знайомий і пішли пішки додому. Пройшли по колії верстов 15, стало чути гарматні вибухи. Валім далі; під вечір підходили до фронту. Зайшли в одне село ночувати, забув його назву, не доходючи верстов 10 до станції Деражня, переночували у знайомого дядька. Гайда далі. Взяли трохи ліворуч від колії. Гармати ревуть. Кулемети цокотять. Нас на кожному кроці перевіряють — глянуть: печатка є й по-російському написано, пускають. Дійшли до Деражні; тут содом і гомонять, з бронепотягу б'ють по Деражні, убитих носять, хати горять, а нам на кожному шагу ногана ставлять до лоба, але не візьмеш: печатка є й по-російському друкована. Пройшли Деражню, здихнули; коли тут тобі різні обози йдуть, теж ногани — теж печатка визволяє. Підходимо до одного села; отут, кажу, будемо обідати. Заходимо, а там чоловік десять лежать забитих, порубаних. Тут уже не до їжі. Гайда далі. Пройшли до вечора ще верстов 20. Стало пізно. Попросились ночувати до путевого сторожа. Той відібрав документи з печаткою й пустив. Взнали, що ще до Жмеринки 40 верстов. Ранком подякували за ночівлю й дуй! Сонце заходило — ми були біля семафора ст. Жмеринка й стали переступати через забитих, а їх там було не десятками, а сотнями: і у вагонах, і по колії, і по канавах — де хочеш. Зайшли у станцію, — так повно набито, кого хоч: і полонених,

---

*) Рідні місця автора спогадів.

і так різної братви. Повечеряли, заснули один на одному і рано—дуй пішки на Вінницю,— і дуй ще 40 верстов пішки. Прийшли вночі й звідти вже вночі вскочили у якийсь вагон і поїхали у Козятин. Тут уже ніякий біс не перевіряв документів: де у якому вуглі якої співають і ми тої. Потяги йдуть з трофеями, часто. На полудень ми були у Фастові й не встигли перейти перону, думали попити чаю, коли тут біжить т. Гайда: йде резервний на Білу Церкву. Сіли й поїхали, і на ранок у добрий сніданок опинилися у Бобринську. Тут пересиділи одні сутки, поки дочекалися потягу по бахмачській колії, і на другі сутки ми стали у Вознесенську...

ОПОВІДАННЯ СЕЛЯН ЗА ЧАСИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ВКРАІНІ.

Оповідання селян за часи громадянської війни мають для нас безперечний науковий інтерес. Не кажучи вже за їхнє фольклорно-етнографічне та філологічне значіння, вони можуть дуже прислужитися дослідникам ще й як незамінний історично-допомічний матеріял, а деякі з них мають навіть всі дані, щоб стати за сюжет для літературної творчости. Знайомлючи нас з різними цікавими подіями та з окремими епізодами революційної боротьби, ці оповідання допомагають розібратися в складних селянських настроях, дають можливість встановити криву зміни симпатій селянства.

Записувати такі матеріяли необхідно як найшвидше, бо що далі це буде вже важче робити й записи дальші не матимуть такого правдивого характеру, як теперішні. Вже скінчилася боротьба й події минулого все більше одходять в забуття. Про них навіть і тепер найчастіш згадують тільки на дозвіллі, переказують як казку, як щось цікаве для слухача. Більшість оповідань, що тут подаються до друку, я записав ще тоді, як не забулася гострість минулих подій, записував од людей, які ще переживали оповідаючи. Записи роблено під свіжим враженням, вони мають характер споминів, мають цінність документальну. В них нема ані крихти історичної непевности, жадного елементу суб'єктивної фантастичности, вони не викликають ніяких сумнівів; їх легко перевірити з инших джерел. Записи, роблені пізніш (р. 25-26-го) вже втрачають цей характер історичної документальности, і наближаються до казки й легенди (див. нижче стор. 74, записи Кривоконя та Ковтуна).

Намагаюся точно додержуватися і фразеології і вимови самих оповідачів, навіть знаки розділові розставляю ідучи за оповідачами. Подаю тут оповідання тільки за два окремі етапи: німецько-гетьманський період та денікінську навалу,--якщо дозволить час та обставини в дальших числах „Етнографічного Вісника“ подам матеріял і для инших.

Дуже яскраво промовляє до нас журливе оповідання-згадка селянина с. Барахти (на Київщині, 8 верстов од м. Василькова) за події, що відбувалися на Україні р. 1918—1919. Оповідання це було записано року 1922-го і хоч чимало часу зминуло, одколи пережив був оповідач теє страшне лихоліття, а ще не забувсь він за свої великі кривди, і не може, щоб не вставити в своє оповідання якусь лайку, або прокльон.

— „І не кажіть!.. Такого вже лиха натерпілись, що як згадаєш, то волосся на голові наче догори лізе. Всяк бив, всяк зобижав, хто хотів, той брав. То білі, то чорні, то червоні, то німець, то бандіти, то чорти, діяволи — а ти, дядьку, всякому їсти дай і підводу дай та ще й сам бере. Він в тебе останнє тягне, а ти йому с... с... бодай його за печінки брало, спасибі кажи, бо як що, то ще наб'є, як ти господи бачиш. Звісно, як беззащитний чоловік... Та вже ніхто такого по-за шкуру сала не залляв, як ті прокляті охвіцери. От уже намучили народ! От нагубили!.. І хто їх зна, що воно за звірі були?.. Сказати-б, який чечен чи татар—тож таки звір-чоловік, а то-ж наш руський... Вскочить, знаєте, в хату, як вовк який. Ти йому й те, ти йому й се, годиш уже, годиш: поїсть, поп'є, що попав тягне і слова не кажи, або ще зіб'є, як собаку останню, і хату догори переверне: і горшки поб'є, і шибки повиносить. Скільки народу спортили! Все, знаєте, кричать: „Ві проті порядків ідйоте! Ах ві марзавці! дак вам усйо буржуйов резать, помещіков грабить! Землі вам нада! А ві заработалі тую землю? Ми вам... (неприет. лайка) дадім землі! Шкуру позніматїм, марзавці!" да шомполами, да шомполами. В нас, хвалить бога, хоч тих поміщиків не вельми було, а то, як де поміщика, бува, порозбивали, дак то й хати попалили, і народ перебили, і що де було заграбили. А як у кого яке оружжа, чи що, знайдуть, — то небезпремінно на смерть заб'ють, і не говори нічого. Ще-ж і народ був: посвариться з чоловіком, дак зараз біжить і, тіки скаже, що той в камунії був, „Ага! бальшовік-камуна!" бац-бац та й кришка"... (Записано в Київі 1922 року, від селянина с. Барахт).

Недобрі, дуже недобрі спомини на Вкраїні лишили по собі й німці з гетьманськими загонами. Грабунки, насильства, екзекуції й, нарешті, повстання, ось найулюбленіші сюжети селянських споминів за ті часи. Двоє оповідань, що їх мені пощастило з тих часів записати, навіч показують справжнє обличчя тих оборонців „полнаго порядка", та виявляють їхню визвольчу політику для нашої землі.

— „Плюньте ви, паничу, в морду, хто скаже, що за німця порадок був. Безголів'я, а не порадки. Самі-ж подумайте: який то в біса порадок, як чоловіка худш за скотину держуть. Он хоч і в нас у Єрках, дак до того зобидили, — що хто мав, забрали дочиста. Та хоч-би й так сказати: що ми тому німцю? Він розумний чоловік, за своє діло думає: у нього голод, а в нас все є — звісне діло, як допавсь, то нема вже куди стіснятись — брав що хотів, що душі завгодно. Та коли-б вже тіки брав, то ще біс з ним — не один він брав, а то-ж таке виробляли!.. Як де—то нічого, а ось, коли за те безголів'я поміщика порозбивали, там уже така парка була, шо держися, аж шкура з с...и злазила. У одному селі антилерія все поб'є, а там, диви, хати попалять дочиста ще й скотину заженуть, хліб заберуть, а дядькам штани спустять та шомполами чешуть по с....х, аж шкура тріснє. А найгірше, як з наших руських охвіцери та гайдамаки допадуться, і пальці порубають, і б'ють б'ють, послухають, шо живий, оділлють та знов за своє... А скільки народу німець до себе на катаргу в Сибир [1]) заслав, так що й не вернулися!..

Ну, дак уже-ж і їм було. Допекли таки с... с... народ, що й страх всі позабували:— де в кого оружжє яке було, дак в одряди пішов, а тут ще й Петлюра оружжа цілий вагон та усякої всячини на станцію привіз... Знаєте, як сказивсь народ: що запопав, бере-хапає, біжить, щоб тіки німця бити. А як де, то цілі села як один на проклятих басурман знялися. Ой-же-ж і били! З Лисянки та Медвина, як заняли, то не знав німець, куди й тікати, дарма що лігулярна армія, а геть все кинули, без штанів утікали... Опісля вже до Лисянки і близько було не підходять, десятою дорогою обминають, а як дав їхній старший гінірал, чи як у них там називають, разпораженіє, шоб Лисянку забрати, дак аж плакали, так боялися йти, наче на смерть їх посилають... А в Лисянці люди такі бідові всі, такий здоровий народ, а оружжя такого мали, шо й на десять літ хватало-б: тут тобі і ружжа, тут тобі й пулемети і, що ви собі думаєте? — аж шестеро пушок у сіні ховали... (Ну що-ж

[1]) Тут очевидна плутанина. Німці на Сибір засилати не могли, а коли висилали, то тільки до Німеччини. Очевидячки, в народній уяві всяке заслання асоціюється з страшними сибірськими каторгами.

Німці Лисянку таки забрали?). Та де там в біса? Там їх тисячами лягло, а таки не діп'яли. Як у яр зайдуть, так їм і амба — вже й капут, хиба який рачки вилізе... (Ну а у вас у Ерках з німцем не билися?). Та як-же-ж? було і в нас, тільки що в нас не той народ,— не було такої 'рганізації. Як зачули ми, шо таке кругом коїться — давай і ми на це діло збиратися... Послали до Звиногородки хлопців, послали до других, зібрали хто що мав оружжа, і як чоловік з 200 набрали, то й гайда станцію брати. А там німець оружжа мав і одрад чоловік з сорок. Може й більш, не знаю вже... Я з пулеметом був, то трохи далі держався. Як наскочили ми, як ударили зразу, то німець і голову згубив, кидається на всі боки. Та куди там! Наші хлопці кругом обійшли, та знай палять, та знай палять! Не спам'ятався німець, як ми все забрали. А що там всякого припасу було, то й не сказати! Чоловік з 25 німців одразу забили, а ті поховалися у станцію, і ну на нас стріляти... Билися ми з ними аж до вечора, а далі давай шапками махать да кричать: „Здавайся! Не битимем!", а він дурний, знати, думає, що помочи дістане, і не змекетить, що ми всі дроти, де тільки було, порізали — не слухає, б'є та й б'є... Коли вже аж на другий день взяли ми тих німців, хоч і в нас багато народу с... с... попортили. Взяли їх, а вони ще й тоді одбиваються, не хочуть іти. Мучились наші хлопці, мучились — розсердились та й тих побили к такій матері. Ото впорались з німцем, та давай хазяйнувати: порозбивали вагони, до складів добралися, — де ті й вози взялися? Заметушились, як бджоли. А як знайшли діжок кілька горілки, чи шнапсу по німецькій, то давай її пити, аж побились проміж себе. Коли над вечір прибігли люди — кажуть: німець з Звиногородки йде. Перелякались наші, думали, що це з-під Лисянки або з Тального німець на нас іде (а там їх багато було). Як хто, то вже й у ноги думав, а був у нас старший, дак він, як ухопив гвинтовку, да як крикне „(лайка) поб'ю, постріляю, хто тікать буде!", а тут ще прибігли хлопці, кажуть, що того німця жменя — на конях їде — чоловік з 100 не більше, да ще пішаків з півста. А в нас вже з тища хлопців назбігалося, та ще й пушки дві од німця одбили. Вийшли з станції ми наперед верстов на дві, та й поховалися над дорогою і на полі. Тільки німець ближче надійшов — ми як вшкваримо, так чоловік з трицять і шкереберть, ми ще, а далі, як зачали трощити, то й світу божого не видко. Німець не думав, щоб ми так близько були, трохи подавсь назад, злякавсь видко, а щоб тікати дак ні — не тікають бісові діти, а з коней позскокували, та на землю й ну стріляти на нас. Ми все ближче до них лізимо, а ззаду ще хтось надумавсь, та як тарахне з пушок, раз, да ще, да ще, отоді вже не видержали німці, на коней, та давай бог ноги, а хто пішки був, той все кинув, та тьоку, а ми за ними, і таки десятків з п'ять, к такій матері, набили. Веселі наші хлопці поробилися, аж танцюють... Вернулися ми в село, та вже й по хатах хотіли розходитись, коли чуємо, така стрілянина знялася, що страх. Збіглися ми за селом (а в нас недалеко від села лісець маленький) і чуємо, кажуть люди, що німець ще за мостом іде, да така-ж його сила, аж чорно, і всі так вряд і сунуть, наче нічого не було, а на полі пушки поставив, та по лісі жарить. Біда, думаємо собі, пропали всі к бісовій матері, куди там проти такої сили встояти? Зібрались старші, думали, думали, та й надумали, що нехай всі молодші, і хто на воєнній службі був, лягають в лісі, і од німця одбиваються, доки сила, а хто не може битись, хай з бабами пакується, та з села куди хоч тікає, щоб німцю ніхто не попав. Багато тоді людей втікли і все, що хто запопав, тяг, чи нужне, чи не нужне. Перелякались страх. А що тоді плачу та крику було! Я своїх теж вирядив, а далі з кулеметом в ліс. Тільки прибіг на край, аж уже німець на мості. Як зажарили ми, як зажарили, аж земля двигтить, а німець, хто міст живий перебіг, так зараз бац, у цеп лягає, да на нас, та як з пушок вдарить, то й дерева вивертає. Сила тоді німця пропало, а таки й наших хлопців купами навернув. Бились, бились — нічого не зробимо, перейшов німець міст і в цеп ввесь розсипався, та все нас обгинає, а з пушок вже по селу б'є. Як ударить, то з хати тільки дим закурить, а далі вогонь одразу, і як свічка хата горить... Не витерпіли наші — почали тікати хто куди. Хто дак зовсім з села побіг, а як хто, дак гвинтовку кине, та в свою хату. Я й собі прибіг в хату, як дурний, вже й двинуцця не можу — що буде, думаю, хоч і смерть... А німець перве діло село обійшов, щоб нікого не пустити, а далі крайні хати запалив і давай з усіх хат чоловіків до церкви зганяти... Зібрали нас усіх, навкруги та з усіх боків кулемети наставили, а далі вийшов переводчик

полячок якийсь, та й каже: „Всем вам тут смерть будеть, коли не видадіте зачинщиків!" а ми вже хоч і перелякались, а в один голос: „Нема в нас ніяких зачинщиків, змилуйтеся! Ми не винуваті, це з других сел люди були, а з нас ні один з німцем не бився!". Той переказує їхньому охвіцеру, а той аж почервонів та труситься, так розсердивсь (ми таки багато йому народу спортили), щось герготче-герготче до того полячка, а той, видно, нічого собі чоловік був, жалько видно йому нашого брата, чи що, стало. Почав він нас вговорювати, а ми в одну душу — ні да ні. Охвіцер той німецький видить, шо ми не признаємось, давай на нас гримати та кричати, а переводчик вже й собі розгнівався, та й каже: „Признавайтесь лучче, бо через дісятого шомполамі біть будем!", а ми: „Бийте хоч і всіх, а як невинуваті, то нічого казать не можемо!", та знов давай просити та божитися, шо ні в чому не винуваті. Билися з нами німці, билися, і прикладами били — ніхто не виказує на старших, шо у нас за охвіцерів наче-б були, а їх у нас було аж семеро, то трьох втікло, а четверо тут таки з нами стоять і аж трусяться — такі, як смерть, білі поробилися. Звісно, всякому видима смерть боязка. Щось погиргикали німці, а далі з десятка одного вибрали і по порядку, штани скинуть, покладуть коло церкви на східці, та й давай шомполами лупити, аж кров з с...и бризкає, так б'ють, а чоловік тільки кричить та стогне, а нікого не виказує... Всіх так перебили, кого назначили, а нічого не добилися. — Ми аж плачемо, так нам людей жалько дуже, а сказати, звісно, не хочемо, бо постріляють їх накажуть, а може-ж усіх не будуть вбивати. Стоїмо ми вже й душі не маємо, коли виходять знов охвіцір їхній старший, переводчик отой, та ще якесь начальство, та й каже нам охвіцер, а той полячок переказує, що, як у п'ять минут не викажем, через п'ятого стрілять будуть, а як викажемо—всім помилування вийде. Подивились ми на наших старших, а вони вже нічого не розбирають, як стовби поробилися, „ні, кажуть люди, всі винуваті, всім і пропадать треба, а виказувать не будемо!", та й давай прощатися всі один з одним і прощенія просить — як на смерть зібралися, а німці бачуть таке діло, та вже видко й самі не знають, що їм тепер робити... Старший думав-думав, а далі, як крикне, так до нас і підскочили всі їхні москалі. Що п'ять нащитає, то зара і ведуть одного кудись, а як всіх вивели, то чуємо стрілянина знялася. Так ми й обомліли. Вже думаєм всіх тих постріляли (а то німці нас тільки на спуг брали), а старший ще й кричить і ногами тупає, каже, значить, шо ось вже тих постріляли, а тепер, як зараз всіх не викажемо, то й нас стрілять будуть. Дивимось, а в кулемети ленти вставляють і на нас просто ставлять... Не знаю, шо воно було-б, бо я й пам'ять загубив, ледві вже розібрав, що далі вийшло. Якийсь с... с... з наших написав хто в нас старші були, і вже як наші люди не божилися, як не вбивалися шо ті люди не винуваті, схопили їх, мордували-мордували, все щось випитували, та нічого не добились — не виказували ті, то їх у город послали... (Що-ж їх розстріляли?). Трьох таки того-ж дня замордували, а у одного дуже гарна жінка була, ще й по німецьки трохи знала, дак вона вже його якось одходила. Кажуть, що з місяць з їхнім старшим жила, а таки чоловіка вратувала, — потім той чоловік у комунію пішов, і за велике начальство у них був, комісаром чи що... (А що-ж з вами зробили?). Та вже не знаю, як воно й вийшло, що живі зосталися. Били нас всіх вряд і прикладами, і ногами, і нагайками, як кому, то й зуби повибивали, і голови попровалювали, а далі запалили з усіх боків, вигнали, який був скот, що могли хліба забрать, вивезли, ще й чоловіка з п'ятнацять у залог взяли, як значить, знов, шось таке, то їх стрілять будуть... Отакечки ми з німцем бились...

(Записано од селянина с. Єрки
на Звиногородщині 1924 р.).

Таких оповідань, як от вищенаведене, можна записати на Україні безліч. Жахом віє від цих переказів, але-ж чи не вийде ще важчеє на враження оце оповідання, що його я записав од нещасливої дівчини в селі Дубовичах на Чернігівщині. Цю дівчину, ще й тепер дуже гарну на вроду, зґвалтували п'яні гетьманські посіпаки та й заразили страшною венеричною хоробою.

За що мене господь наказав? Шо я винна? Якої біди витерпіла, якого стиду!.. Постріляли отих гадів, та ще мало. Коли-б моя воля на них була, на куски рвала-б, кігтями драпала за моє безголів'я. Всю жизть, прокляти, спортили... (А може ви й сами були винні?). Ой, пробочку *), всі з мене гидують, то й ви ще смієтеся! Шо я винна! — шо на світі жила! Я чесного роду, мати за мною, як за оком дивилися... Та це-ж мене гайдамаки зобидили, як ще німець був. Німець сам у Шостці стояв, бо там усякий припас його був, а до нас, як наші люди проти німця колотити зачали, гайдамаки (що в шапках таких ходили) прийшли, та по всіх хатах близько школи стали, такого їх там було!.. Шо вони тільки виробляли! Хто винний, хто й ні — били, одному чоловіку дак пальці порубали. А у кого гвинтовки знайшли, або якесь добро з економії — то на смерть забили, ще й хати попалили й все чисто заграбили. А ввечері понапиваються, та давай людей розбивати, та стріляти, та для сміху шибки бити... А шоб дівку яку злапали, то вже й край, старих бабів не минали... Я і з хати боялась виходити, дарма шо аж тут наша хата, боялась страх, шоб чого, часом, не вийшло. Та ось, бачите, не вбереглася!.. Бідна моя та нещаслива доля!.. Послали мене мати до тітки, а я, наче душа знала, все просюся та боюся, а мати розсердились, лаяти почали: „Де там, в бісової матері, ті москалі візьмуться!.. Йди круга — то ніякий біс тебе не побачить!" Біжу я та все городами. На левади перебігла, а як до лісу доскочила, то аж зомліла: — проти мене троє москалів іде. Та п'яні всі такі, що аж хитаються та кричать, щось співають. Я хотіла вже тікача давати, та не вспіла, бо дуже близько були. Я прожогом коло них. А один, як схопиться, та до мене: „Шо-ж ви, баришня, тікаєте — нашого брата обминаєте. — Ми тоже люді, почище ваших парубков будем!" А другий і собі кинувся та кричить: „Тяні її на освідетільствуваніє!" Я так біжу, шо аж ніг під собою не чую, підбігла до городу та через варйо (загорожу) — циб, а спідниця за кіл зачепилася — тут вже я й пам'ять загубила. Підскочили вони до мене, схопили та на землю валять, а я б'юся, аж зубами кусаю, а далі давай кричати „Пробочку! Рятуйте, хто в бога вірує!" То один чоловік якийсь кинувся до мене рятувати, а той розбишака як стрільне, то той забіг безвісти. Я вже й кричу, я вже просю, а вони, як показилися, аж захльобуються. „Нічаво, всьо одно замуж вийдіш"... Тільки що живу мене додому люди принесли, бо той чоловік, шо все лихо бачив, людей привів, та вже мене тіки без пам'яти найшли, а їх і сліду не було... Опісля того я більш місяця в себе не приходила — горіла вся та кидалась; вже думали, що й дуба дам. Та-ж бачите, жива зосталась, на своє безголов'я"... (м. Дубовичі на Чернігівщині, Глухівської округи, записано 1922 р.).

Решту оповідань подаю з тяжких для нашого селянства часів денікінської навали. Ось вони:

— А що ми лиха набралися, як совєт з белими бивсь коло нас! Красні по цей бік, а деніки по той. Та цілий божий день тіки — бух та бух, а кулі дз-дз... — Не вийти тобі, не виїхати. Того й диви, що хату розіб'є або на смерть вб'є. Та ще наскокують то ті, то ці; запопадуть кого, зловлять, та й тягають показувати, де хто стоїть, або окопи копай, а ні—то з підводою аж до чорта в зуби заженуть. Розбіглися наші люди, хто куди бачив, і хазяйствечко покидали... А я все собі думаю: — зостанусь, що буде, чи так вік старців водити чи тут пропадать... а таки пропаду коло хати, бо цілий вік на неї стягався...

Раз якось цілу ніч гупали, та так, що земля ходором ходила, а шибки тіки дзеньдзень та й вискокують. Та що казать — хати хиталися!.. Я аж у льох з страху заліз, а вранці, як вщухло, чую, корова реве, аж розлягається... Виліз я скотину наглянути, аж чую щось тупоче і наче співає. Висунув я голову за тин, аж то душ сто красних їде (воно й не красні, а деніки — охвіцери тії, тіки що палети поскидані і червоні стрічки начепляні. Та як його взнати — надів палет — бєлий, зняв, то вже й комуна зробився!..) Як уздріли мене, то двоє й підскочили: „Гдє тут наші красниє стоять, дєд?", а я не змекетив, що це деніки, та й кажу: „А бог їх святий знає. — Тут все ті с.... с.... деніки — бєли товчуться

*) Пробі, пробу або пробочку — вживають на Чернігівщині замість — ґвалт або рятуйте!, але-ж слова ці так увійшли в мову, що їх вживають раз-у-раз і в инших розуміннях, як ой, лишенько, або-що.

та жили з людей вимотують". А тут почали люди збиратися та й собі у разговор мішаються. „Так што, дед, не любіш беллих?" допитується мене старший, та так пильно дивиться, я й тут, дурна башка, не поняв, до чого воно йдеться, да й так до нього: „Ми люди безпартейні, нам все їдно хто царствувати буде, аби порадок був, щоб нас не займали, а то як тих білих любити — хай їх чорти люблять (лайка), як вони народ мучать!"... Допекли нам ті денікі, то добре їх чистити почав, а тут як на гріх ще й баби повиходили, а ви-ж знаєте які наші дурні баби.... Як зачали, як зачали: — тут і болячки, тут і чирячки, і чорти в печінки і шоб грім побив, і лихо на чорній дорозі, а вони, падлюки, те все слухають і аж на лиці міняться. Разом як схопляться, як візьмуть нас в нагаї, як візьмуть в нагаї... Наче звірі поробилися — по чому здря б'ють; і кіньми топчуть і не диваляться. Мене як взяли вдвох в нагаї, то аж шкура порепалась і м'ясо шматками взялося — на котлет збили, так що з місяць ні сісти, ні лягти не міг, — все на печі качався. Збили всіх так, як стерво. Народ вже тікати, а вони кіньми женуть та луплять, та луплять — як звизне с... с..., то кров юшить. „От мі вам дадім камунію! Бей їх жидовських наймітов! Мі з вас шкуру живіх (лайка) поспускайом! Стреляй їх! Палі хати!" та давай по хатах нишпорити, що запопаде тягне, а чого не бере, так трощить... Далі давай наших до-купи нагаями зганяти. Я й похолов увесь, — постріляють с... с... Давай ми їх просити, давай у ноги падати та руки цілувати, а вони тіки знай б'ють та в матір гнуть. „Постреляем, штоб і кореня не біло!" Глядь, аж вже й скотину з хлівів виганяють, а далі й хата Іванова занялася... Народ плаче та кричить, баби то аж волосся на собі деруть та руки ломлять та й мужики на смерть полякалися, аж руки до-гори знимають та просяться, а що діти, то аж серце рвалось на них дивитися... Що робилося, страх — світопреставленіє! Вже ніхто й живий не думав бути. Аж разом знялась стрілянина в лісі та все ближче й ближче, а далі біжать їхні на конях та кричать: „Тікай братва! Красние йдуть!" Як вчули вони таке, то й за нас забулися — на коней та гайда! Як дим звіялись... А ми вже й не знаємо, чи живі чи мертві, вже як товариші вскочили, то аж тоді в себе прийшли. Такого лиха та страху набралися! Не іначе як бог вратував... [Село Романівка, на Київщині бл. Ірпеня. Записано 1924 р.].

— „А як до мене козак п'яний в хату вліз... Та такий п'яний, шо я й зроду-віку не бачила. Ліве, за двері держиться та кричить, та лається в батька-матір, аж слухати страх. „Давай есть, старая к...а! Ми вам дадім! Мі вам покажім!.." Я до нього кланятись та просить: „сідай, дядечку-служивий, — їж на здоров'ячко... Хіба нам жалько? Не лайтеся, дядечку, — *ми-ж вам нічого* не зробили!", а він ще гірш, а він ще гірш. Довела я його до столу, на лаву посадовила та на стіл молока та сметану ставлю, а він як побачив, шо я йому сметану даю, як закричить! як ударить, то сметана аж до дверей розіллялася: „Ти мне што старая к...а молоком кішкі залівать будеш? Сама пей!" та як шпурне в мене глечиком, аж в стіну влип. „Водкі давай! Куріцу реж!" „Ой матінко! Та де-ж у мене тая водка? Я її зроду-віку не бачила". — „Врйош, сволоч, — сама водку делаеш! Врйош, есть водка! я тібе докажу, што есть!" та давай в шибки чим попав шпурлять. Я йому в ноги, а він мене як штурхне в груди, вхопив рогача і давай по горшках та по іконах бити. Вискочила я на вулицю та давай не своїм голосом кричати та волосся рвати. Збіглись люди, кожен кричить, а до хати ніхто не йде, — бояться... всякому жизть дорога. Чую шось гупа — я прожогом в хату, аж він скриню розбиває. Я до нього просити, а сама норовлю за руки схопить, то він мене як звизне в морду, аж свічки засвітилися, а сам все з скрині викида. Дух мені забило, останнє-ж забере, не буде в чому до церкви божої вийти... Де тая й сила взялася? Як кинулась я на нього, да так він і покотивсь навзнак, а я держу його й сама не знаю... Аж вскокує моя дівка в хату та кричить, та плаче, злякалась аж труситься та до мене — „Ой матінко-голубонько, не займайте! Хай бере — не займайте! він-же вас на смерть вб'є!" А той проклятий, як побачив дівку, як кинеться, я покотилась, а він до неї: „А красотка!", вхопив та й на лаву валить, а вона злякалася та вже й не тямить... Серце в мене кров'ю обіллялося, як я таке побачила — загубить дівку... Вхопила я коцюбу та як вдару його по руках, а моя дівка як рванеться то й спідниця розірвалася, а вона тьоку да з хати... Зробивсь він як звір. Піна з рота тече, вже не кричить, а хропе тіки. Звалив мене та й дере все... я репетую

на ввесь голос, а він дере — геть голу зоставив. а я не даюся — і кусаю і драпаю. П'яний він в дошку був — зробити, н і ч о г о не зробив, а тіки геть чисто подрапав все, а я аж голос од крику втратила... Не витерпіли люди, кинулись в хату, звалили його, звязали, а він тільки рветься та лається, аж хропе, а піна з рота так і юшить... Я кинулась на нього, як була, й сором забула Нічого вже не тямлю, тіки б'ю та кричу... — Насилу вже мене одтягли, а то-б на смерть його проклятого забила-б... [Село Жуляни бл. Київа. Записано 1923 р.].

— „Не, єдять його мухи, — теперечки нікуди не піду *). Хай хоч золотом обсипають, дак не піду! Он дивіть — голова сива, а я ще всіх сорок не маю. (Що-ж з вами сталося?). Це бачите що: як у нас савет настав, дак на селі таке діло завелося — хто нічого не має, той у комнізам пишеться. Давали комнеззмам трохи земельки, а як кому то й коровчину у багатчого злуплять да дадуть. Ще-ж і до волости (теперечки сільрадою звуть) вибирати з багатчих заказано, самих неімущіх, значить, требувалось. Я, знаете, і тепер бідний чоловік, а тоді дак нічого, сказати, зовсім не мав. Тіки з німецького плена вернувся. То ото й називають мене і ще двох хлопців (нічогенькі собі були, теж розвитиї, бо на хронті були, дак уже знають що й як). Ми й не хотіли, бо знаєте, яке времия було, а люди наші таки на своєму поставили. Почали ми діла ворочати. Сьогодні нас поставили, а за місяць вже й добровольці прийшли. Як прийшли, дак перве діло давай оружжа да комуніста шукать. Шукали, шукали усе дочиста перевернули, а знайшли бісового батька. Звісно, народ напуганий, то вже хто й мав, дак так заховирив, що й з чортами не найдеш, а комуніста того у нас тіки, сказати, й бачили, коли який з Київа прийде. Лупцювали народ с... с... здорово, а коли нет, дак і нет, з тим-би може й поїхали. Коли якась падлюка доказала на нас, що ми, значить, в камуні були, оружжя ховали і народу притіснєнія делали. Іван як зачув, що таке діло, та як чкурнув, то тіки й бачили, а нас з Остапом одразу злапали. Перве діло давай нас лупити та випитувати, де ми оружжа ховали. Ми все просимо, щоб пустили, бо ми нічого не знаємо, і в комуниї не були, а тіки отечеству служіли, кров свою проливали, що ми за таке діло, як на нас кажуть, і сліхом не сліхали. Я й божився й землю їв, що ми тіки у волості були, як нас народ поставив. Нічого не помагає, аж казяться: „Растреляєм, туди вашу мать! Шкуру спустім, жидовскія морди!" І били і мучили, а ми-ж таки, як ти господи бачиш, нічого не знаєм! то, звісно, на своєму стоїмо, да тіки просимо. Не помагає, хоч умри. — Давай вони вгору стріляти, а як бачать, що ми нічого не кажемо, взяли вони вірйовку, пов'язали руки назад, за сідло мотузом зачепили і вйо! Біжу я за конем, а вже й душі не чую. Бачу вже до чого воно йдеться. Аж ноги підгинаються з переляку... Разів з п'ять я на землю падав, а Остап дак той зовсім за конем волочиться. Що я впаду, дак вони коней нагаями та як поженуть, а задні нас по чому здря періщать, Ех народ-народ! Сволочі, а не люди! нас так мучать, як босяків послідніх, а народ бачить таке, та ще й сміється. „От-де началство християть!" Тягнуть нас та все кричать „Камунію заводілі! Думали, будеть вам царство і государство! Ми вам дадім царство!" Притягли нас за село, повалили на землю, а старший їхній як прискочить, як закричить — „Так ві скажите, де оружжя, ілі нет? Последній раз у вас спрашіваю, сволочі!" А я вже нічого не понімаю, — башка заморочилась, а в очах аж темно. Остап дак той вже лежить ані двинеццця, як пеньок зробився, — вони його ногами в боки топчуть, а він ні телень... „Ваше вісоке превосходітельство! Отець родной, у міне жіна і діти! Не вбивайте мене — я вас повік не забуду! Я цару і отечеству служив — кров з німцем проливал! Нам нічого не звесно — це на нас вороги набрехали! Нема в нас нічого, хай мене грім поб'є, як хоч ніж який знайдеться! Не вбивайте, — заставте Христа бога молить!" — „Врйош, скатіна! Ти міне не обманіш!" Та вихопив шаблю наголо і замахнувсь, а його унтір-охвіцер підскочив, та й задержує: „Ну его к (лайка) є єво оружієм! Пускай деньог дайоть!" Підскочив до мене та ногою в морду. „Дадіш деніг — живой останієся, а так убйом как собаку!" — „Батечку мій, я тіки з німецького плену прийшов, сорочки не маю!" — „А кто у вас тут є деньгой скажіш?!" — „Не знаю! їй-богу не знаю, я ні з ким не водився — недавно

*) На виборні посади в селі (*М. Л.*).

вернувся"... він і не дослухав „Ах ти, скатіна, такий! Дак ми-ж тібе!.." Як підскочив до мене знову охвіцер — я на ноги схопився, а він шашкою мене вдарити цілить. Як воно було, не знаю, тіки знаю, що я його за ногу вхопив, цілую, а сам до коня тулюся: що він шашкою хвисне — я до коня, кінь злякається та й одскокне, так шо ніяк він мене не попаде. Далі як вхопив рівольвера, та мене по голові зверха ручкою, а унтір ще й прикладом зверха... Так я й покотився як сніп...

Кажуть люди, що мене без пам'яти знайшли, вже ховати хотіли. Тіки бабка наша як побачила, то сказала, що я ще не мертвий і од смерти мене виходила, бо ті, окаянні, ще й постріляли мене в двох містах. І ото ви думаєте їм оружжа було нужне? Їм тіки придратись нада, щоб народ грабить! Казали люди, що як з нами впорались, то на десять возів добра і продухту натаскали з нашого села... От сволочі... це, єдять його мухи, добра „добра армія"!..

(Записано від селянина з села Скиток, близько Боярки, у Київі 1923 року).

Микола Левченко.

Фольклорні оповідання з часів громадянської війни, що їх наведено (записи М. Левченка), не мають прикмети певного жанру. Це о п о в і д а н н я, як оповідання. Вони з формального боку стоять далеко од стилістичних форм, що властиві визначеному фольклорному жанру: чи то новелі або-ж фабльйо, легенді чи казці. В них нема ані елементів новелі, ані елементів казки. Павло Попов у своїй статті (див. вище) навів декілька прикладів, як те чи инше життьове оповідання (спомини за часи кріпацтва, за втечу з німецького полону) набувають з часом особливостей певного жанрового стилю. Оповідання про махнівщину, що записав В. Ковтун, подане нижче, править за приклад такої жанровостилістичної еволюції звичайних побутових переказів. Переказ за Махна обертається в легенду, в новелістичну казку. Риси реальних споминів одходять на задній план, і переказ за воєнні хитрощі отамана, як він перейшов кільце, що ним його оточили, наближається до циклу казок про хитрого салдата, що завсіди були популярні в селянському фольклорі. Подібні легенди про хитрощі отамана й переодягання ходили року 1906—7-го про розбійника Савицького на Чернігівщині. Тема „переодягання" в усній фольклорній традиції легко звязується з аналогічною й близькою темою „обертання". Од переказу про хитрощі, про те, як ватажок, переодягшись сам і переодягши своїх товаришів, обдурює своїх ворогів в останній момент, коли йому й усім співучасникам загрожує загибель, послідовний перехід до суто-казкових мотивів, до думки про чари й чарування: герой переказу може обернутися в кожну особу, у кожну річ. О. Кривокінь (село Вільховий Ріг на Полтавщині) подав низку подібних переказів, що в них оповідається, як Махно „перетворюється" в бабу, являється на базар у Київ року 1919-го у вигляді качанів капусти, ховається в діжці сиру, шклянці чаю, мундштуці цигарки. Махно — чарівник, і коли йому треба допомоги, він звертається до чортів, і вони виконують його накази. З переказів, що їх ми тут наводимо, видко, як спомини за часи громадянської війни протягом короткого часу набули певних казкових форм, убралися в шати казкової тематики й сюжетології, уклалися в звичайні, типові для села літературно-фольклорні рамці: рамці легенди й казки. Оповідання, що подав кореспондент комісії К. Маслівець, ще зберегає риси „історизму".

Наш час з його прискореним темпом життя сприяє дослідженню еволюції фольклорних жанрів, і ми звертаємо увагу збирачів на цей цікавий предмет фольклорних дослідів.

Вол. Б.

Попавсь-таки раз Махно до червоних у руки: оточили його — не втече наших рук! А він, чортяка, сукин син, призрозумів-таки: взяв та й нарядив всю свою братву — того дяком, того тим, того сим. Йдуть — наче похорон іде, мертвяка ховають. Пропустили їх

наші, бо так і думали, що то мертвяка на гробки несуть. Вийшли вони та й показали хвоста. Ще й не те творив той Махно.

(Зап. В. Ковтун у с. Петрівці, Лубеньск. окр., XI-25р. од Крилача, р. 38, сел. кравця, осв. нижча).

Була в мене болна жінка і жінчина систра болна була. Я з ними клопотався ни гидко. Діло було вечиром. Гримить щось до нашого хутора. Коли ось заявляються кавалерія, за кавалерією тачанки — сотня кавалерії і десять тачанок. Уїжають по дворах. Ніхто їх не пита, що воно таке за москалі, а вони сами кажуть: „Бирижіця, бо ми — махновці. І давай коням їсти. Давай полову, давай овес, солому, муку, що єсть — давай коням їсти".

А ми бігаємо та трусимось, ни знаєм. за що хватиться: чі за полову, чі за сіно, чі за борошно, а його нема. Ну, кой-як коні накормили, тоді вони загадують: „Давай тьотка, і нам їсти".

— А що-ж, вам, люди добрі, їсти?

— Давай, що попало. Давай сало. Ріж курицю. Пичи яйішницю. Давай мед — он єсть бжоли.

Ето всьо дано було їм. Нагодували коней, нагодували й людей; то вони сами лягають спать, а нас заставляють стерегти коні і приказують нам: „Єслі получиця де-нибудь вистріл з винтовки, — так ви нас будіть і будіть смело — бей прямо по мордам, щоб ми повставали".

До утра ні оказалось вистріла нікоторого. Вони спали, а ми стиригли. Утром рано начались — сюрр... — свистки: первий свисток як появивсь, то кавалерія як один з дворів вискочила; другий свисток як появивсь — то тачанки всі в ряду стали. Ну, некоторі іще ходили і просили хліба. Другі ходили і міняли коней. Та міняли так: ни то що насильно — ну, проміняй. Треті виганяли подвод для ранених москалів. Потом, як собралися з усим етим і двинули вихром. В тиченії двацяти минут і за вісім верст — то вже одкрили стрільбу у Бірках на містку. Це перед Тройцею. А як завирнули їх із Бірок, то вони поїхали в Дейкалівку. У Дейкалівці розбили волость і лавку. В лавці забрали товар який ни був. У волості забрали бумаги усі чисто, які ни були і двинулись на Уласовку. З Уласівки, на Соколовщину, з Соколовщини на Павлівку, з Павлівки — розділилися: часть заїхала в Зіньків та розбили тюрму, випустили арестованих, тоді двинули у Веприк, у Веприку переночували, нічого ни тронули, з Веприка рушили на Гадяч. У Гадячі їх потрипали на греблі. Тоді вони завернули із Гадяча на Вильбівку, з Вильбівки на Сари, з Сар на Хомутець — і там зчез, як слина. Ото дальши я не знаю про Махна нічого.

(Яків Марченко Безкровний, 56 р., неписьм. хут. Цвітовий, Зіньківськ. р-ну, Полтавськ. окр. Подав К. Маслівець).

1. Одного разу Махно заїхав сам додому, в Гуляй-Поле. Побачили це червоні, та туди. Входять у хату, коли біля столу стоїть стара баба й кришє капусту. Вони й питають: — „Не було Махна?" Баба й відповіда: — „Не було!" Червоні й поїхали. Кажуть, що то Махно перетворивсь у бабу; а коли червоні поїхали, він тоді на коня та й поїхав, куди йому треба було.

2. Одного разу в Гуляй-Полі Махно з своїми махновцями гуляв. Гуляли вони в одній хаті. Всі були п'яні. На їх наскочили червоні; всі махновці полякались і кричать: — „Батьку, ми пропали!" — „Нічого, каже, нам чорт поможе!"... Та як вискочить надвір, як закричить: — „Ей, Гришка, Ванька, Мікітка, дай помочі!" Червоні всі й попадали на місці; коли махновців не стало видко, вони всі попрокидались.

3. Посідали одного разу махновці пить чай; між ними був і Махно. Пили, пили, Махно й каже: — „Дивіця, хлопці, я в чаю втоплюся"... І сам плигнув у стакан з чайом. Усі

полякалися. Випили з стакана чай, а Махна немає. Коли трохи згодом він уходе з-надвору й гука: „А ну, хлопці, запрягай та будемо їхати. Всі знов зраділи... А бувало таке, що в папиросу, в мундштук полізе.

4. У Карлівці, на Червоноградщині, одного разу в 1920 році на базарі одна стара баба продавала сир, у бочоночку. Один дядько й купив; приніс додому, повикладав сир — коли на дні написано: „Хто сир купував, той Махна видав!"

(№ 1—4 записав О. Кривокінь, член етнографічного гуртка с. Вільховий Ріг на Полтавщині).

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ ПРО ДІВЧИНУ, ЩО ПОМАНДРУВАЛА З ЗВОДИТЕЛЕМ.

(Систематизація, уваги та нові матеріяли з Кабінету Музичної Етнографії при Українській Академії Наук).

Українські пісні про дівчину, що потай покинула родичів і подалася в світ з чужинцем (в деяких версіях на його місці можна припустити й добре знайомого односільця *) або з двома-трьома чужинцями мають здебільшого трагічну розвязку і притикають до межинародньої теми. Американський філолог Чайльд (Fr. J. Child) в знакомитій праці про англійські та шотландські народні балади (The English and Scottish Popular Ballads, I, Boston, 1882) з приводу англійської балади на цю тему (Lady Isabel and the Elf-Knight) завважив, що „з усіх балад ця, мабуть, досягла найбільшого розповсюдження. Вона сливе так само добре відома південним, як і північним народам Европи. Надзвичайно великий обіг має вона в Польщі“ (стор. 22). Чайльдове постереження що-до Польщі було слушне; але його величезна обізнаність не сягала у слов'янський світ далі на схід од поляків і сербів. На Україні, особливо західній, ця тема люблена як і в Польщі, до того-ж розроблена в розмаїтіших версіях, і тільки вже в росіян обіг пісень на цю тему значно менший і, в противність до українського розгалуження, обмежується одною з сюжетових схем.

Побіжну спробу пояснити дотичні українські пісні (тільки типу, визначеного нижче в розд. II) зробив ще М. Костомаров у розправі „Историческое значеніе южно-русскаго нар. пѣсеннаго творчества“ (Бесѣда, 1872, VIII, стор. 68-9), далі порівняльні уваги зробили: І. Франко в книжці „Жѣноча неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ“ (Львів, 1883, стор. 14), C. Neyman в Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej wydawany staraniem Komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. VIII, 174. Ширшу студію вмістив А. Потебня в „Объясненіяхъ малорусскихъ и сродныхъ нар. пѣсенъ“ (відбитка з „Русскаго Филологическаго Вѣстника“), т. II, Варшава, 1887, стор. 512-524. Дальшого досліду треба, мабуть, шукати в паперах І. Франка, бо він обіцяв його опублікувати, — д. його „Пробу систематики укр. пісень XVI в.“ в „Сту-

*) Бо називається його ім'я, иноді навіть прізвище: Чернецький, Тарновський, Терляцький; та приточення прізвища свідчить про нав'язання пізнішої події до прастарої традиції.

...іях над укр. нар. піснями" (відбитка з Записок Наукового Товариства ...м. Шевченка у Львові, тт. LXXV-CXII), 154 і 156. Варіянти зводили М. Сумцов: Разборъ этнографическихъ трудовъ Е. Р. Романова (Отчетъ пятомъ присужденіи преміи Макарія, митрополита Московскаго, 1894), стор. 164 та М. Довнар-Запольскій: Пѣсни пинчуковъ (Университетскія Извѣстія, 1896, № 9, стор. 164-5).

Тему формулували: „o dziewczynie uwiedzonej", „увоз девицы", та справді в піснях момент насильства, коли дівчина кидає хату, відсутній. Формула, яку я поставив у заголовку, теж не зовсім точна, бо не обіймає тих, правда, нечисленних версій, де дівчина сама накидається і підмовляє мандрувати. Адекватного визначення я не знайшов.

Докладніше, ніж нариси, написані з приводу українських пісень на цю тему, орієнтує в матеріялі праця Яна Карловича Systematyka pieśni ludu polskiego (Wisła, t. III, 1889 r., 535, t. IV, 1890 r., 393, t. IX, 1895 r., 645), де переглянуто коло 130 польських варіянтів, також і кілька українських. Карлович виходив з Чайльдових дослідів і виложив їх у такій мірі, в якій було потрібно для пояснення польських пісень.

Пізніше зачепив цю тему Е. Карскій: Бѣлорусы, т. III, Москва, 1916, стор. 335-6 (його вказівки треба доповнити невикористаними вказівками на білоруські варіянти, що давніше зазначив Довнар-Запольський).

Музичної сторони жаден із згаданих авторів не торкався за вийнятком Карловича, що подав кілька нових польських мелодій, та аналізи й музичних порівнянь не робив.

В українському пісенному інвентарі зазначеною темою об'єднується кілька відмінних типів.

I. Зводитель укинув дівчину в воду. Історія, що кінчиться топленням дівчини, характеристична найбільше для поляків (взагалі існують три версії: a) дівчина втонула, в) не втонула, c) кінець неясний). З двох моравських паралелів, що находяться в зб. Fr. Sušil, Moravské Nár. Písně, 777, другу, гадав Карлович (Wisła IV, 415), живцем узято від поляків, і з цим можна згодитися. Пісні такого змісту українською мовою існують у північно-західній частині України, але й там вони рідші, ніж пісні, що кінчаться спаленням дівчини; як далеко вони відомі на схід та на південь, треба ще дослідити. В поданих нижче українських варіянтах зводитель (-лі) заїхав (-ли) „з Україноньки", отже з иншого краю, бо там, де співалися ті пісні, Україною звали сторону, що лежить на схід і південь *).

Єдина досі опублікована українська мелодія — це та, яку записав я в двох варіянтах: перший — з Миропілля д. Звягельського повіту (Волинь)—співала Леся Українка, а другий співав у кінці XIX віку в селі Пенязевичах коло Малина (нині Коростенської округи) 70-літній непись-

---

*) Більшість польських варіянтів, як постеріг Карлович (W. IV. 413), не відповідає на питання, відки прибуває зводитель; в меншій частині говориться: „z dalekiej krainy", „z cudzej ukrainy", „z cudzej krainy".

менний селянин Максим Микитенко. Подаю тексти й мелодії обох варіянтів для порівняння [1]).

А (мелодія в додатку під № 1).

1. Ой заїхав козак та з Українoньки,
одмовив дівчину та й од родиноньки. (2)
3. — Ой поїдь, дівчино, ой поїдь із нами,
ліпше-ж тобі буде, як у твеї мами. (2)
5. У мами ходила в подраній свитині,
в нас будеш ходити в чорній кармазині. (2)
7. Ой дурна дівчина, дурна послухала,
сіла в козаченьком, сіла, поїхала. (2)
9. Ой завіз дівчину під густий лісочок,
„Ой скидай, дівчино з головки віночок!" (2)
11. Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
З головки віночок, з головки скидає. (2)
13. Ой завіз дівчину на жовті пісочки,
— „Ой скидай, дівко, з головки биндочки!" (2)
15. Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
з головки биндочки, з головки скидає. (2)
17. Ой узяв дівчину під білиї боки,
та й кинув дівчину у Дунай глибокий. (2)
19. Ой плаче дівчина, плаче-умліває,
за берег ручками, за берег хватає. (2)
21. Ой то козаченько шабельку виймає,
тай по лікоть ручки дівчині втинає. (2)
23. Як забачив братік з високого муру,
спустився до сестри на шовковім шнуру. (2)
25. — Ой десь ти, сестро, роскоші не мала,
що ти гайдамаці на підмогу стала! (2)
27. — Ой мала-ж бо я роскоші доволі,
тілько-ж я не знала, що то в світі горе. (2)

В (мелодія в додатку під № 2).

Ой ішли козаки да з Українoньки,
одбили дівчину да й од родиноньки. (2)
Вивели дівчину за гору крутую:
— А скидай, дівчино, сукню дорогую. (2)
Вивели дівчину за жовтия піски;
— Скидай, дівчино, з головоньки стрічки. (2)
Вивели дівчину за густия лози, —
облили дівчину дробненькия сьозп. (2)
А взяли **) дівчину пуд білие боки,
вкинули дівчину да в Дунай глибоки. (2)

---

*) Мелодія другого варіянту була вже публікована в виданні „Укр. нар. мелодії Зібрав К. Квітка" — Етнограф. Збірник Укр. Наукового Товариства в Київі, т. II, К. 1922, під № 205, та з тексту там було вміщено тільки 2 вірші. Перший варіянт був опублікований вповні у виданні: „Народні мелодії. З голосу Лесі Українки списав і упорядив К. Квітка", ч. I, проте я вважаю за потрібне той варіянт тут передрукувати, бо зазначене видання, випущене в Київі в кінці 1917 року, розійшлося в три місяці, коли звязок між українськими землями був тяжко перешкоджений, і в багатьох містах його нема в жаднім примірнику.

**) Вар. Узяли... (без „А").

Ой дівчина 'пливе, руками махає,
козак шабелькою ручки одтинає. (2)
Обозвався братік з високого муру,
пустився додолу по шовковум шнуру: (2)
— Ой десь-же ти, сестро, роскошув не мала,
шо ти с козаками на розмови стала? (2)
— Коли-б же я, братко, роскошув не знала,
до-б я с козаками говорить не стала. (2)

І так, більш західній — волинський варіянт літературною стороною багатший. Між польськими варіянтами є ще повніше розроблені. Не вважаючи на поетичну близькість деяких українських і польських варіянтів, я не знайшов між численними і розмаїтими польськими мелодіями до цієї пісні [1]) жадної, яку можна було-б поставити в генетичний звязок з українською.

Проте, остання належить до того роду українських мелодій, на яких вплив старинної західньо-европейської музики ясно позначається. В додатку під № 3 подаю, щоб порівняти, уривок з італійського твору, що досить близько відповідає двом останнім фразам української мелодії № 2, — саме тої, що її співав неписьменний селянин, персонально і безпосередньо не зачеплений впливом міської чи панської культури. Це — уривок з арії: „Sebben crudele" пасторальної драми „La constanza in amor vince l'inganno" венеціянця Antonio Caldara, що жив у першій половині XVIII віку в Відні і писав опери для Відня. Подібний уривок з иншої укр. пісні, що співав мені той самий селянин, подано в додаткові під № 4. Повний її запис також уміщено в Етн. Зб. Укр. Наук. Тов. т. II, № 209. В обох піснях співак робив варіяції, вичерпані в записі і подані в зазначеному виданні; тут я вибрав тільки ті з них, що являють найбільшу близькість до цитованого місця італійської арії. Поясненням тут може бути не міграція саме цього фрагменту з італійського твору на схід, а давня досить значна загальна музична европеїзація українців, при якій для подібних мелодичних загальних місць нема потреби припускати ремінісценції з якогось визначеного західнього взірця.

В мінорних українських мелодіях спадання на долішню домінанту (що в піснях поважних часто править за пункт відпочинку) з зупинкою на її терції (субсекунді від тоніки) та з пропуском її секунди, тоб-то, напр., в a moll послідовність (d') c' h a g (gis) e, є спосіб може люблений у українців, ніж у якого иншого народу, та його здибаємо також і в арії Selve amiche в тому самому творі A. Caldara (д. тут у додатку № 5) і в одній румунській пісні [2]) (в додатку № 6). Простежити, в якій мірі ця характеристична фігура властива різним народам було-б темою для окремої праці, до якої я не маю змоги взятися. В межах мого

[1]) O. Kolberg. Pieśni Ludu Polskiego, Warszawa 1857, № 5 (кількадесять мелодій); є ще мелодії в різних серіях його Lud'y; J. Roger. Pieśni Ludu Polskiego w Górnym Szląsku. Wrocław 1863 № 138; Z. Gloger. Pieśni Ludu. Kraków, 1892, № 102, стор. 212; кілька мелодій, як згадано, в студії Карловича.

[2]) Надрукований в Revue des traditions populaires за 1890 р., стор. 114.

знання, без заглиблення в спеціяльні розшукування, можу провізорно поділитися оцими постереженнями. У росіян мені трапили такі приклади: — „веселая хороводная нар. п. Пензенской губ." в „Сборн. пѣс. исп. въ нар. концертахъ Д. А. Агренева-Славянскаго. Москва, 1896, стор. 71, на слова „Чернобровый, черноокий молодец удалый, вложил мысли в мое сердце, не могу забыти". Літературна сторона показує, мені здається, що ця пісня зложена не давніше кінця XVIII віку, отже тоді коли російська пісенна творчість цвіла по панських дворах і була під сильним музичним впливом Заходу й України. В подібній мелодії № 116 в зб. Прача 4 вид. є слова „издалече из Украины едет младой школьник". В тому самому зб. йдуть до порівняння істор. пісня № 100, зложена спільно з українцями (д. Драгоманов, Політ. пісні), № 102 (в тексті згадується Петербург), № 93 (текст вповні літературного тодішнього стилю), № 38. В зб. Пальчікова — № 69 (пісня на тему, що є і в укр.). У Балакірева № 24; у Філіпова — Р. Корсакова № 9 і 15 (обидві пісні мають українські паралелі). У Мельґунова І № 8. Та загадка в тому, що ця фігура в західніх слов'ян не грає такої помітної ролі, як у українців, і що коли інтересуватися нею не в окрімності, а в такому музичному контексті, який-би в цілості надавався до порівняння з українськими та германо-романськими зразками, то натуральний здогад про те, що українська народня музика засвоїла її з европейського першоджерела саме через західніх слов'ян, якось не зовсім оправдується. Не вдаючися в аналізи, що були-б тут не на місці, вкажу для тих, хто заходився-б перевірити моє враження, західньо-слов'янської мелодії, що мають ближче або дальше відношення до цього питання: O. Kolberg, Krakowskie cz. 2 № 210 (варіянт ibid. № 99), Poznańskie, cz. 4, № 16 (всіх серій його Lud'у в Київі нема); Pieśni Ludu Polskiego № 8-c. № 22-h (ст. 230); словацькі — в капітальному збірникові Slovenské Spevy. vyd. priatelia slov. spevov (T. Sv. Martin, 1880 — 1907), I № 57 (подаю в додатку під № 7), пор. № 570, II, №№ 297, 374, III, №№ 211, 256. Між чеськими мелодіями (включаючи моравські) мало що знаю до порівняння: у Ербена у новому вид. №№ 32 і 716, у Бартоша Яначка №№ 424, 1972, у Сушіла № 255; між південно-слов'янськими жадної пригадати не можу. Не знайшов я зазначеної мелодичної фігури між угорськими селянськими мелодіями, що опублікував Бела Барток. Тимчасом в українських піснях вона органічно натуральна.

Досі мова йшла про загальну формулу (d') c' h a g (gis) e. Та одна з варіяцій української мелодії № 2 до пісні „Ой йшли козаки да з Україноньки" специфікує її як c' h' c' a gis e. (пор. також у мелізмі в зб. Прача, № 102). До цього виду находиться ще ближча і ще старинніша західньо-европейська аналогія, ніж зазначені вище італійські зразки. В додатку під № 8 подаю нідерландську мелодію, задокументовану в реформованому релігійному співанику XVI віку „Souterliedekens... (титул дуже довгий)... Gheprent Thantwerpen (Антверпен) By my Simon Cook. Anno MCCCCC XL". Там до всіх псальмів пристосовано світськ

мелодії (здебільшого старих нідерландських народніх пісень, а подекуди — французьких). Мелодія, що нас тут цікавить, пристосована там до 45 псальми й має приписку з світської пісні „Het voer een knaepken over Rijn“. Ця мелодія була пристосована до німецької історичної пісні про Ганса Лінденшміда (1490), одної з найулюбленіших німецьких історичних пісень XVI віку, що, як свідчив O. Böckel, ще коло 1870 року співалася в Альзасі [1]); в варіянтах вона лучилася також із різними німецькими релігійними піснями [2]). Байдуже, що тут на місці, де в українській мелодії стоїть велика терція від долішньої домінанти (gis) бачимо малу (як-би транспонувати мелодію для вигіднішого порівняння в a-moll, ми-б тут мали g): в збірникові Ол. Рубця „Двѣсти шестнадцать нар. укр. напѣвовъ“ (Москва 1872) під № 91 знаходимо ту саму фразу в діятонічній постаті, отже без догани ідентичну з нідерландсько-німецькою (подається в додатку під № 9). Хроматизм в українських мелодіях значною мірою є явище акцидентальне, — це видно, між иншим, і з порівняння близьких варіянтів розгляданої тут української мелодії: в № 2 маємо d, а в № 3 — dis. У того самого селянина, що співав мелодію № 2, в иншій пісні (Етн. З б. У. Н. Т. II № 207) я чув і записав (d') c' h a g e, а ще в иншій (ibid. № 209) при подібному мелодичному образуванні, також і інтонацію середню між g і gis.

Та рівняючи мелодію „Ой ішли козаки да з Україноньки“ з „Es ist nit lang dass es geschah“, треба звернути увагу не тільки на однаковість одної музичної фрази, але й на місце, яке ця фраза займає в архітектоніці обох мелодій. Кожна з них членується на три часті, і ідентична музична фраза в обох приходить на початку другої і третьої частини. В німецькому тексті музичний повтір підсилюється повтором (у вертикальній відповідності) мовних звуків у віршах злучених з ідентичними музичними фразами [3]):

auf **einem** **h**o**hen** Ro**sse**
. . . .
hat **sein** gar w**o**hl **genossen**

В українській пісні музичний повтір просто збігається з словесним, бо кожен другий вірш співається двічі.

Географічно далеко більше поширена на Україні инша пісня про потоплення:

Ой повій, вітроньку, з гори в долиноньку
з того краю, де милую маю.

---

[1]) J. Sahr. Das deutsche Volkslied. I. Leipzig. 1912, S. 37.

[2]) Fr. M Böhme. Altdeutsches Liederbuch. 3. Auflage. Lpz. 1925. S. 462—3.

Я подаю мелодію в транскрипції з нотного тексту, надрукованого старинною нотацією в згаданому Altdeutsches Liederbuch, тільки відкидаю зовсім незґрабне визначення такту; з ритмічною реконструкцією справа трудна, бо мелодію, видко, силоміць гнули до різних текстів; инше тактування її в транскрипції, поданій в корпусі L. Erk-Fr. M. Böhme. Deutscher Liederhort, II Band, Lpz., 1893, 38, № 247, нічого не помагає висвітленню первісної ритмічної будови; до того-ж, у тій транскрипції є ще й неточність: на початку другої фрази g замість a. — Тому, що текст пісні „Lindenschmied“ має дуже нерівномірні вірші, можливо, що вона взагалі не співалася в строгому такті.

[3]) Хоч цей мудрий спосіб не вдалося провести в дальших строфах пісні (там у відповідних віршах повтір приходить тільки, як звичайно, в кінці в виді рими або асо-

Иноді вона починається просто з дальших слів:

По садочку ходжу і сам себе раджу
та й не знаю, що мені робити,
чи листи писати, до милої слати,
чи самому сісти поїхати.

В деяких варіянтах милий ще радиться коня. Далі

Ой приїхав милий до милої в гості,
а в милої весь двір на помості.

На підзорливий запит,

Для кого ти, мила, сей двір спорядила?

вона відповідає:

Не для тебе, милий, сей двір спорядила,
а для того, що вірне любила.

або:

„сподівалась, милий, тебе молодого,
ще й до тебе коня вороного",

або двозначно:

„се для того, що вірне любила".

Давніша, мабуть, та версія, де милий зразу втопив милу в річці — очевидно — недалекій; певно, вже пізніше через контамінацію з попереду розглянутим сюжетом вставлено момент далекої мандрівки; в одному випадкові навіть зазначається напрям:

Узяв милий милу за рученьку білу,
повів милу у Цісарську землю.
Ішли вони поле, ішли і другоє (в вар.: мандровали поле, мандровали друге)
на третьому сіли спочивати.

В версії з далекою мандрівкою остаточне з'ясування зміни почуття у милої приходить тільки в цей момент:

На третьому полі стали спочивати,
став-же милий милої питати:
— Чи ти заболіла, чи ти захворіла,
чи ти мене любить не схотіла?
— Я й не заболіла, я й не захворіла,
а я тебе любить не схотіла.

Тоді:

Узяв милий милу під пишнії боки
та й укинув у Дунай глибокий.

В одному варіянті, далі,

Мила упорнула, тречі ізорнула,
ізорнувши, три слові сказала:
чи я й не хороша, чи я не вродлива,
чи доленька моя нещаслива?

Цей деталь нагадує три крики в подібних південно-німецьких та західньо-слов'янських піснях (див. Wisła IV, 412); в тім, „тричі виринав, три слова сказав" і козак, що втонув, переймаючи вінка, що пустила в воду дівчина (Гринч., Этн. Мат. III № 538).

канції), проте, беручи на увагу, що перша строфа взагалі часто буває досконаліше утворена, можна вбачати в зазначеному повторі не випадок, а інтенціональність, підказану музичним повторенням.

Є версії, що мила не втонула:

Ой випливла мила на жовтий пісочок,
промовляла стиха голосочок і т. д.

Такий кінець подекуди погоджено з бажанням милого, що кається й плаче.

Форма цієї пісні оригінальна. Вона зложена парами віршів, що з них кожен перший 12-складовий з цезурою по 6 складів, а кожен другий 10-складовий з цезурою по 4 складі. Такої форми не зареєстровано в розділі „Ритміки" Ф. Колесси, де переглянуто „двостихи, зложені з неоднакових стихів-періодів" (ст. 163 і д.). Не находиться такого взірця навіть в історичному огляді віршових форм польської штучної поезії, що його зладив з подиву гідною докладністю Ян Лось [1]). Єдиний приклад, що я міг найти до порівняння, є в „Галицько-руських нар. мельодіях" Й. Роздольського-Ст. Людкевича (Етн. Зб. Наук. Тов. ім. Ш. у Львові тт. XXI-XXII); це варіянт знакомитої пісні „Ой горе тій чайці, горе тій небозі" не в звичайній для неї формі (6 + 6) 2 + (4 + 4) + (6 + 6), а в иншій — (6 + 6) 2 + (4 + 6) 2:

Ой прийшли женчики | стали жито жати,
стали чайчиноньці | діти розганяти.
— Де-ж вас маю, | дітоньки, подіти,
прийде-ж вам ся | в сьвіті розлетіти [2]).

Цей витвір подвоює кожну з двох частин схеми (6 + 6) + (4 + 6), властивої розгляданій пісні про потоплення.

Жадної мелодії до цієї останньої пісні, скільки я знаю, в музичнофольклористичній літературі нема [3]), і той, хто відшукає в натурі хоч один зразок та запише, зробить тим не аби-яку вкладку в студіювання ритміки укр. пісень, бо поповнить одну з прогалин в її системі. Тексти згуртував Б. Грінченко: Этнограф. Матеріалы, т. III, Чернігів, 1899 р., під № 525; щоб помогти тим, хто не може дістати цього видання й инших, де вміщено показані від Грінченка варіянти, я й цитував вище характеристичніші уступи з різних джерел [4]).

---

[1]) J. Łoś. Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju. 1920.

[2]) Що в 3 вірші тут цезура — після 4-го складу, потверджується відповідним віршом першої строфи: „ще й до того | при зеленім житі".

[3]) В зб. Івана Колесси на ст. 283 і Розд.-Люди. № 417-419 є пісні з подібними початковими словами, та в иншій, звичайнішій віршовій формі (4 + 4) + (4 + 4) 2.

[4]) Б. Грінченко де-не-де додав у клямрах слова, які, на його здогад, були пропущені (див. його передмову, стор. XVI) і цими додатками доповнив деякі 10-складові вірші до 12-складової міри:

Чи доленька моя [така] нещаслива?
. . . . . .
повів [милий] милу у Цісарську землю.
. . . . . .
да й укинув [милий] у Дунай глибокий.

Але як узяти під увагу принцип чергування 12-скл. віршів з 10-складовими, що безсумнівно виявляється в цих варіянтах (хоч не завсіди стає уміння, щоб його бездо-

II. Зводитель спалив дівчину. Цей мотив чужий для західньо-европейських та польських пісень на тему мандрування з зводителем; на Україні пісні з цим родом катастрофи становлять тип дуже люблений. Звичайна мелодія до укр. пісень, що мають таке розвязання, представляється тут у додатку під № 10 варіянтом з рукописного архіву Муз. Етн. Кабінету (записав А. Постоловський у с. Чорнокозинцях Кам'янецької округи):

1. Ой на горі сосна
на долині коршма,
а в тії коршмонці
п'є три чужоземці.

2. Їден чужоземец
ой п'є та гуляє,
другий чужоземец
на скрипочку грає.

3. Другий чужоземец
на скрипочку грає,
третій чужоземец
Гандзю підмовляє:

4. — Ходи, Гандзю, з нами,
з нами чужинцями,
буде тобі лучче,
як у твої мами.

5. Ой ти в мами ходиш
в чорні сардачині,
в нас будеш ходити
в срібнім кармазині.

6. Ой ти в мами ходиш
боса по морозі, —
в нас будеш ходити
взута по підлозі.

7. Ой привезли Гандзю
до білого жита:
вернися, Ганнусю,
бігме будеш бита.

8. — Ой я не вернуся,
батечка боюся;
кого вірно люблю,
того тримаюся.

9. Ой привезли Гандзю
к Дунаю до кладки:
— Ой вернися, Гандзю,
до рідної матки.

10. — Ой я не вернуся,
матінки боюся;
кого сподобала,
того тримаюся.

11. Ой привезли Гандзю
д зеленого дуба:
— Вернися, Ганнусю,
ти наша нелюба. —

12. — Ой я не вернуся
бо роду боюся;
кого сподобала,
того тримаюся.

13. Прив'язали Гандзю
до сосни плечима,
до сосни плечима,
в темний ліс очима.

14. Викресали вогню
з чорного кременя,
підпалили сосну
з верха до кореня.

15. Як сосонька тліє,
Ганнусенька мліє,
як сосна палає,
Ганнуся вмерає.

16. Ой, як сосна горит,
Ганнуся говорит:
— Хто в полі ночує,
най мій голос чує.

17. Ой, хто діти має,
то най научає,
най по захід сонця
в коршму не пускає.

18. Мене мати мала
та в коршму пускала,
тепер через неї
дарма пропадаю.

ганно додержати), то такі реконструктивні додатки в цих місцях непотрібні. Я дозволив собі 1) використати обидві форми того самого віршу, що здибаються в друкованих варіянтах: „на третьому сіли спочивати" і „на третьому полі сіли спочивати", виходячи з того, що куплетний принцип пісні вимагає, щоб цей вірш не тільки замикав попередній двостих у 10-складовій формі, але й був повторений на початку наступного двостиха в формі 12-складовій, і 2) в одному вірші викинути слово „молодого" („чи ти мене молодого любить не схотіла?"), бо це слово робить вірш аж 14-складовим; звичний естамп мабуть, був приложений ненароком, коли пісню проказувалося, і був-би відкинутий у співаній диктації, де вимагається регулярніша лічба складів.

О. Кольберг (Pokucie, II, № 110), подавши мелодію того самого роду, звязану з цією версією (варіянт пісні кінчиться на тому, що дівчину прив'язують косами до дерева), оповістив, що подібну пісню з тою самою мелодією співають також „під Гайсином і Тепликом у губ. Подільській (села Роскошівка, Мочулка)“. Можна констатувати загальніше, що мелодія ця в варіянтах не дуже розбіжних належить до найпопулярніших у західніх українських землях. Про це свідчать такі досі опубліковані записи: з Житомира — А. Степовича, Ежегодникъ коллегіи Павла Галагана, т. IX. К. 1904, № 4 (= L. Kuba, Slovanstvo ve svých zpěvech. Písně Ruské, I. Maloruské. 2 vyd., Praha 1922, № 73); з Холмщини — К. Квітки (Етнограф. Збірник Укр. Наук. Тов. в Київі II, № 429); з д. Ушицького пов. — В. Лиситчука (ibid. № 719); з д. Летичівського пов. — Л. Плосайкевича, Матеріяли до укр. етнол. Наук. Тов. ім. Шевченка т. XVI № 35[1]). Як далеко ця мелодія поширилася на схід власне в злуці з цією піснею, треба ще дослідити; та розпитуючи за неї на східній Україні, треба в кожному разі, коли її буде знайдено, допевнятися, чи не пішла вона в даному пункті чи в околиці з „Зб. укр. пісень з нотами“ Хведоровича, де її вміщено під № 62. Цей вдатно зложений співаник, дякуючи добре поставленому кольпортажеві від видавця Фесенка в Одесі, був дуже поширений і за останнього чверть-віку значно вплинув на народній репертуар, перенісши пісні, записані в одній околиці, в инші віддалені місцевості[2]).

Зовсім иншу мелодію до цієї пісні записав я у І. Франка і подав в Етн. Зб. У. Н. Т. в Київі II під № 524 (текст було давно надруковано в згаданій вище книжці І. Франка „Жѣноча неволя“, ст. 14). В цій одміні кожен вірш повторюється[3]).

Рідше в українських варіянтах замість звичайної для пісень про спалення дівчини віршової схеми 6 + 6 трапляється 5 + 5, напр. у „Трудахъ Этногр.-Статист. Экспед.“ Чубинського, том V, стор. 1082, № 218. У цьому томі мелодій нема, і тому особливу ціну має запис Михайла Гайдая[4]), що дає зразок мелодії до цієї пісні в формі 5 + 5. Місце запису — с. Селець Житомирської округи, співала Якилина Гриценюкова. Мелодія подається в додатку під № 11, текст такий:

[1]) В д. Ковельському повіті варіянт цієї мелодії прив'язується до ліричної пісні (зб. Квітки з гол. Лесі Українки, № 131; відгомін її докотивсь аж до Кубани, де злучивсь також з иншим текстом — ліричної пісні „Ой давно, давно в матінки була“ (див. А. Бігдай. Пѣсни кубанскихъ казаковъ. № 209).

[2]) Пор. з Лис. VI № 36 (два ост. такти); текст там записано так, що пізнати віршову форму й виспівати пісню в цілові на подану там мелодію не можна.

[3]) І. Франко в „Студіях над укр. нар. піснями“, стор. 154 окремої відбитки, згадав за варіянти, надр. в час. „Кіевская Старина“, не зазначивши місця. Доповнюю цю вказівку: 1883 рік, I, стор. 215, IV, 905, V, 187 (без нот).

[4]) В цій книжці вперше публікуються зразки записів цього найактивнішого в нинішній час на Україні збирача народніх мелодій, давніше співробітника Муз.-Етнограф. Кабінету, а нині співробітника Кабінету Антропології та Етнології ім. проф. Вовка. Оцій праці М. Гайдай допоміг ще тим, що відшукав у „Трудахъ“ Чубинського, окрім зазначеного на цій сторінці, два варіянти, зазначені нижче в розділах V і VI.

1. А в селі коршма да ще й новая,
   й а в тій корчомці три козаки п'ють.
3. Іден козак п'є — то злото кладе,
   другий козак п'є — то *) срібло кладе.
   Вар. „та".
5. Третій козак п'є — мідяки кладе,
   к собі дівчину дай підмовляє.
7. —„Їдьмо, дівчино, в нашиї края,
   а в наших краях там добре живуть".
9. Дурна дівчина дай послухала,
   з донським козаком в світ поїхала.
11. Вивіз дівчину в чистиї поля
    —„Ізлазь, дівчино, тепер не моя!" —
13. Вивіз дівчину в темниї ліса,
    —„Дивись, дівчино, де сосна больша"
15. Прив'язав дівчину до сосни косима,
    до сосни косима, на беріг очима.
17. Запалив сосну зверха до долу,
    —„Вернись, дівчино, тепер додому". —
19. Сосонка горить, дівчина говорить:
    „а хто в бору є, нехай ратує!"
21. Й а хто в бору є, нехай ратує,
    хто дітки має, нехай навчає.
23. Хто дітки має, нехай навчає,
    з донським козаком в світ не пускає".

В.-русизм „больша" в цьому варіянті, мабуть, стоїть у звязку з тим, що виявлена в ньому схема 5 + 5 властива російським варіянтам пісні (д. Великорусскія нар. пѣсни изд. А. Соболевскимъ, т. I, СПБ, 1825, №№ 216—225; рівноскладовість там, як узагалі в рос. піснях, не видержується вповні). У більшості тих варіянтів, як і в цьому українському, зводитель — донський козак. Костомаров у розправі, цитованій тут вище (стор. 78), висловив здогад, що пісня про спалення дівчини прийшла на Україну з Дону; при тому він не постеріг її двох редакцій: в розмірі 6 + 6 і в розмірі 5 + 5. Він нічим не уґрунтував свого здогаду, проте й інтуїції такого великого знавця не можна ігнорувати [1]). В поданому тут записі М. Гайдая можна признати довід на руч гадки Костомарова a posteriori, але тільки відносно редакції в розмірі 5 + 5. З цього припущення повстає така альтернатива: перша можливість, — що на Дону перевіршували українську пісню з західнього 12-складового розміру на більш архаїчний і здавна відомий росіянам розмір 5 + 5; в цій редакції пісня поширювалася регресивно на захід і зіткнулася з українським архетипом, як у згаданому Сельці Житомирської округи, де М. Гайдай, окрім поданої вище пісні, записав у иншої жінки, Варвари Демчук, також і варіянт звичайної західньо-української форми 6 + 6, де 6 = ◡ ◡ ◡ ◡ — — (мелодія у додатку під № 12). Друга можливість, —

[1]) Потебня про цю пісню „думав навпаки" (Объясн. II. 520), але так само не мотивував своєї гадки. Вислов Костомарова можна розуміти так, що він, чувши пісню в натурі, був під враженням самої маніри її співати.

що навпаки, на Західній Україні перевіршували пісню з первісного східнього взірця форми 5 + 5, асимілювавши її до инших нарративних пісень тоді, коли для них форма 6 + 6 стала взагалі звичайніша, ніж 5 + 5. (Тут треба завважити, що представлена мелодією № 11 форма 5 + 5, це 5 = ◡ ◡ ◡ ◡ — в українській піснетворчості незвична власне для пісень на даний словесний сюжет, а взагалі вона вповні властива українському народові; між иншим, вона, як загально відомо, виявляється в колядках)[1]). За гіпотезою міграції пісні зо сходу промовляло-б те, що її розпросторення не переступає української етнічної границі; та в усякому разі, хоч-би вона повстала й на Дону, то в українському елементі донської людности, або при її участі, або на сюжет, занесений з України або Білоруси, де він давніше мав обіг, може, в формі оповідання чи в пісенній праформі, нині забутій і витисненій пізнішими переробками. Що припускаючи занесення пісні на Україну зо сходу ми мали-б приклад зворотної течії, видко з того, що в російських варіянтах фігурує „шинкарка“, місце зав'язки—„корчма польская, королевская“, між чужинцями, що п'ють у корчмі, один поляк (або принаймні, як відгомін цього слова — „с поля половец“, як у № 219 у Соболевського, I). На жаль, притягти дані від музичної форми зазначених російських варіянтів до досліду над міграцією пісні неможливо, бо мелодія відома тільки до одного з них: її записав Н. Пальчіков (Крестьянскія пѣсни Мензелинск. у. Уфимской губ., № 49), і я її подаю у додатку під № 13. Вона ближча до типової ритмічної форми українських варіянтів, представленої мелодіями №№ 10 і 12 до текстів схеми 6 + 6, як поданий вище на стор. 86, і не має нічого спільного з укр. мелодією № 11 (до слів „А в селі коршма“, стор. 88), дарма що з нею мусіла-б зближати однакова віршова схема 5 + 5. А саме: російська пісня виявляє в співі для 5-складового піввірша форму ◡ ◡ ◡ ◡ ◡, конгруентну з формою 6-складового піввірша ◡ ◡ ◡ ◡ — — в типових українських варіянтах пісні (як ~~у мел. № 4~~), та неконгруентну з формою ◡ ◡ ◡ ◡ — укр. мелодії № 11. Це показує, що західній ритмічний тип, витворений в звязку з віршовою формою 6 + 6, мігрував далеко в російську етнічну обладу, не вважаючи на те, що в цьому посуванні на схід йому не товаришувала ця віршова схема.

III. Варіянти, де мандрує жидівка — дочка шинкаря або вдови-шинкарки (а в нечисленних зразках — жінка шинкаря), хоч за розвязкою далися-б розподілити на попередні дві групи: (1), дівчину топлять або вона сама топиться і (2) її палять, та, зважаючи на спільні цим варіянтам моменти літературного оброблення, краще виріжнити в окрему групу. Досі опубліковано такі мелодії: Kolberg, Pokucie, II, №№ 22 і 23. Галицько-руські нар. мелодії зібрані на фонограф Й. Роздольським, списав і зредагував Ст. Людкевич (Етногр. Збірник Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, т. XXI-XXII) № 476. П. Демуцький, Нар. пісні на

[1]) Приклади з побутових пісень указав Ф. Колесса в „Ритміці“ на стор. 133. Див іще: К. Квітка, Укр. нар. мел. (Етн. Зб. У. Н. Т. II) №№ 237, 299.

Київщині, №№ 113—114, пор. № 112. К. Квітка, Нар. мел. з голосу Лесі Українки, № 114. К. Квітка, Укр. н. мел. (Етн. Зб. У. Наук. Тов. в Київі, т. II) № 434. До варіянтів, надрукованих без нот і показаних в инших табелях (стор. 79), тут додам: М. Врабель. Угро-русски нар. спѣванки, т. I, Будапешт, 1901, № 740 і П. Гнѣдичъ. Матеріалы по нар. словесности Полтавской губ. Роменскій уѣздъ (Полтава, 1915) № 892. Ось іще запис давньої діяльної кореспондентки Муз.-Етн. Кабінету Антоніни Кудрицької. Місце запису — с. Овечаче д. Бердичівського повіту, співала Дарка Чекина з Германівки цього повіту (мелодія в додатку під № 14):

Ой у полі, в полі коршомка стояла
Ой, вей жидівочка, суґель, куґель, кохалочка, } Рефрен
та дрей сабаш, та дрей ґуґель, } після кожного
та дрей Хаїм, ром-бом-бом! } віршу
А у тій коршомці два козаки пили.
Пили-ж вони, пили, пили, ще й гуляли,
молодую Хайку собі підмовляли:
— Ой їдь же ти, Хайко, ой їдь же ти з нами,
буде тобі лучче, як у твеї мами.
А ти в свеї мами в подертій капоті,
в нас будеш ходити в самім сріблі-злоті,
— Приїдьте за мною рано у суботу,
жиди будуть в школі, люди будуть в полі.
Приїдьте за мною трьома повозками.
На їдну повозку саме срібло-злото,
на другу повозку — подушки й перини,
на третю повозку сама Хайка сіла.
А повезли Хайку до себе у гості,
та вкинули Хайку під великі мости.
— Нехай твої циці виїдять плотиці,
нехай твої ноги та виїдять соми.

Слова, подібні до останніх двох віршів цього варіянту, вкладаються в уста самої дівчини в тих варіянтах цієї пісні, де дівчина топиться сама, і взагалі в різних піснях, де приходить мотив самогубства способом утоплення (див. Антонович і Драгоманов, Истор. пѣсни малор. народа I, стор. 313, Етн. Зб. Наук. Т-ва ім. Шевченка т. XI, ст. 213 і и.).

В мелодіях варіянтів цієї відокремленої на підставі літературного принципу групи не можна знайти якихось рис, щоб їх об'єднували і відрізняли від мелодій попередніх двох груп, за винятком рефрену, що иноді (№ 113 у П. Демуцького) досягає незвичайної довжини. Проте, в двох галицьких варіянтах (Pokucie II, №№ 22 і 23) рефрена немає. В третьому (Е. З. Н. Т. ім. Ш. XXI, № 476) рефрен звичайний, словесною стороною не вирахуваний на характеризування національности дівчини. Можна здогадуватися, що розмаїті характеризуючі рефрени були приточені при міграції пісні з Галичини на схід, і що власне пікантність цих рефренів спричинилася до того, що сама баладна тема стала більш популярна на східній Україні у версіях з жидівкою,

ніж у варіянтах попередніх (I і II) типів. Слова („Тателе, мамеле, вус іс дус“ у Дем. № 113, часто „ох вей!“) у рефренах цих пісень можуть, за аналогією з анекдотами й оповіданнями, інспірувати уявлення, що ці рефрени або й цілі пісні виконуються з наслідуванням акценту і внесенням комічного елементу, проте я цього не постеріг навіть у тому з чутих особисто двох варіянтів, що визначавсь швидким темпом (Е. З. У. Н. Т. II, № 434): виконання (міщанина з Анапи на східньому березі Чорного моря) було вповні поважне. Я не роблю узагальнення на підставі таких поодиноких постережень, тільки з цієї нагоди хочу звернути увагу збирачів на те, що бажане окрім нотного зазначування мелодій ще й описування словами характеру виконання.

IV. Одміна, де замість дівчини -- жінка, і її втопив, догнавши, чоловік, уже відома з Kolberg'a, Pokucie, II, № 43 (в № 44 ibid. чоловік не втопив, а замучив жінку). Крім того, жінка (зокрема жидівка) фігурує в деяких варіянтах, що кінчаться потопленням з руки зводителів: Головацкій, Нар. пѣсни Галицкой и Угорской Руси, I, ст. 205, № 31; Kolberg, Pokucie, II, №№ 21 і 22. Ось іще досі невідомий варіянт, що записав А. Постоловський у с. Чорнокозинцях Кам'янецького пов. (мел. у додатку під № 15):

1. Ой, там коло броду
брало дівча воду,
здибало ї два шевчики
хороші на вроду.

5. „Добрий вечер, дівко,
зимну воду брати,
нарай же нам господаря,
де-б ніч ночувати.

9. Ой, там кінец села
є добрий господар:
майстер старий, хлопец малий,
майстрова молода.

13. „Добрий вечер, майстер,
ой, як ти ся маєш.
Прийми, прийми челядоньку,
як роботу маєш“.

17. Заставив їх майстер
підошви краяти,
а сам пішов до корчомки
на всю ніч гуляти.

21. Крают шевці, крают,
з краю викравают,
на молоду майстровоньку
зтиха поглядают.

25. „Молода майстрова.
Маєш грошей много —
мандруй з нами молодими,
покидай старого.

29. Ніхто-ж того не чув
тілько майстрів хлопец
кричит, біжит до корчомки —
десь тут мій є отец.

33. Добрий вечер, тату,
ти тут п'єш горілку,
моя мама — твоя жінка
пішла на мандрівку.

37. Сідлай, хлопче, коня,
коня вороного,
а для мене старенького —
того буланого.

41. Здогонив ї майстер
на кедровім мості:
„Ой, вернися, майстрівонько,
хоць до мене в гості.

45. Здогонив ї майстер
на тихім Дунаю,
вона-ж їму відповіла:
„Я тебе не знаю“.

49. Як зібрав ї майстер
по-під білі боки,
взяв та й кинув майстрівоньку
в той Дунай глібокий.

52. Ой, плине майстрова
як по воді лудка:
Рятуй мене, мій миленький, —
я твоя голубка.

Те, що зводителі — мандрівні шевці, зближує цю версію з Голов. I, ст. 31 (ремісники), Kolb., Pokucie, II, № 24 і 25 (столярі) і з поль-

ськими: Kolberg, Pieśni Ludu Polskiego, № 25c, 25g, 25m (див. стор. 93 у наступному розділі). У зб. „Галицько-руські нар. мельодії" Роздольського-Людкевича, де подаються тільки перші слова пісень, є такі початки, що без сумніву вказують на близькість цілої пісні до поданої тут: „Ой там коло броду брало дівча воду, питалося два шевчики на добру господу" (№ 908, пор. №№ 909, 910, 912, 905). Мелодії там також однорідні.

Хоч сюжет цієї пісні і пісні № 43 у Кольберґа, Pokucie, II, однаковий, проте ні в літературнім обробленні, ні в віршовій та музичній формі між ними спільности немає; літературною, але не музичною стороною, в генетичний звязок з покутською можна поставити популярну на Наддніпрянській Україні пісню про Семена та Катерину (Лисенко, Зб. укр. п. III, № 11, з Чернігівщини)[1]. Ця остання має розвитішу та багатшу мелодію, але як поетичний утвір явить не більш, як мізерний незакінчений уривок покутського первовзору.

Порівняння зазначених тут пісень, як і десятки инших порівнянь, показують, що в етнічних групах, де одиниці, здатні не тільки до перетворення, але до поетичної та музичної творчости, не становлять рідкости, часто немає змоги визначити якусь пісню, як окреслену цілість, що, хоч виявляється у незліченних варіянтах, проте об'єднується сюжетом та основними відзнаками літературного трактування, віршової та музичної форми. Той самий сюжет може виявлятися в зовсім відмінних літературним обробленням і формою творах, які не стоять між собою в наочній чи легко приступній до дослідження спорідненості. З другого боку та сама форма об'єднує пісні належні до зовсім відмінних літературних клас та артистичних стилів. Отак форма наведеної тут балади про мандрування жінки (форма властива також західнім слов'янам і має паралелі німецькі і т. д.) лучить цю баладу не тільки з одним з мелодичних типів, в яких приходить балада про отруїння козака від одної з його трьох коханих (Розд. Людк. № 904), але і з загально відомою піснею „Ой за гаєм, гаєм, гаєм зелененьким, там орала дівчинонька воликом сивеньким" (напр. гал. вар. у Розд. Людк. № 1260)[2] і, як постеріг Ф. Колесса (Ритміка укр. нар. пісень, ст. 168—9), звичайна для укр. жартливих і танцівних пісень (та трапляється і в старинній реліг. пісні, див. ibid. 217). Ритмічна подібність призвела до того, що постав варіянт пісні про шевчиків і мелодично зближений до пісеньки „Ой за гаєм, гаєм", і тому, мабуть, поставлений у Людкевича в групу „споріднені з танковими (т. зв. маршові, розгульні, шуточно)"— д. № 1263. Поважні пісні різного змісту з цією формою згуртовані у Розд.-Людкевича в иншому місці (№№ 902—921). Пор. історичну „Чайку".

---

[1]) Варіянти без нот згуртував Довнар-Запольський в прим. до № 536 пісень Пинчуків.

[2]) Про цей інтернаціональний мелодичний тип див. O. Fleischer. Ein Kapitel vergleichender Musikwissenschaft. Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft 1899, 33 і далі; К. Квітка в передмові до II т. Етногр. Зб. У. Н. Т., в Києві, ст. IX, прим. 10; пор. іще Kolberg, Krakowskie, cz. I, ст. 238, Slov. Spevy III, № 372.

V. Зводителя вбиває погоня. Польських варіянтів багато (Kolberg, Pieśni Ludu Polskiego, під № 25). В українському лівобережному варіянті, поданому з мелодією в зб. „Укр. пісні, видані коштом О. С. Баліної", СПБ, 1863 р., під № 18, мати, посилаючи синів у погоню, направляє:

„Наженете у Прилуці —
по'друбайте руки й ноги суці; (2)
наженете у Полтаві —
наробіте сестрі вашій слави. (2)

Брати наздогнали сестру в Полтаві і, не вважаючи на її благання, зарубали ляха. За потоплення дівчини там нема згадки (як і в лівобер. варіянті Гнідича, № 847); в двох правобережних варіянтах, що подаються нижче, приходить компонент самогубства дівчини, а саме утоплення, — може, як відгомін розвязки, яку ми бачили в типі I (ще дальша ремінісценція—„мов із мосту провалилась"—в вар. Закревського, Старосвѣтскій Бандуриста, М., 1860, ст. 80).

А. Кудрицька в с. Овечачому д. Берд. п. записала у Дарки Чекини з с. Германівки такий варіянт (мелодія в додатку під № 16):

1. У Київі на риночку (2)
там п'ють ляшки горілочку.
3. Та п'ють вони ще й гуляють, (2)
Ганнусину підмовляють:
5. Та їдь-же ти, Ганю, з нами, (2)
буде лучче, як у мами. —
7. Ганя ляшків послухала, (2)
з ляшеньками поїхала.
9. Сусідоньки, голубоньки, (2)
не бачили меї доньки? —
11. Ой бачили, ще й видали (2),
як ляшеньки на віз брали! —
13. Ой ви, браття молодії, (2)
беріть коні воронії,
15. та й біжіте у погоню, (2)
за сестрою молодою. —
17. Їден їде битим шляшком, (2)
другий їде на Прилуку,
19. другий їде на Прилуку (2)
доганяти Ганю-суку.
21. Третій їде у Варшаву, (2)
догнав Ганю гарно вбрану.
23. Сидить Гана на криселку, (2)
виглядається в люстерко.
25. Що-ж, Ганю, наробила, (2)
матір свою спечалила!
27. Ой, їдь-же ти, Ганю, з нами, (2)
та до роду ще й до мами! —
29. Тепер мені не до роду (2)
хоч із моста та й у воду! —
31. Впала в воду, як листочок, (2)
тільки чути голосочок:
33. Що ви хочте, те й робіте, (2)
тільки ляшків не рубіте! —
35. Брати сестри не слухали, (2)
тільки ляшків порубали,
37. тільки ляшків порубали, (2)
срібло-золото забрали.

Другий запис — М. Гайдая, с. Борушівці д. Звягельського пов. у Марійки Грицанюкової (мел. у додатку під № 17):

1. Ой, й а в селі на риночку (2)
п'ють козаки горілочку.
3. Пили-ж вони, випивали, (2)
дівчиноньку підмовляли.
5. Ой, їдь, дівко, ой, їдь з нами (2)
буде лучче, як у мами.
7. Дівчинонька послухала (2)
з козаками поїхала.
9. Й а в неділю пораненьку (2)
ходить батько по двороньку.
11. Ой, ходить він, похожає, (2)
синів своїх розважає.
13. — Сини-ж мої дорогиї, (2)
сідлайте коні вороні.
15. Ой сідлайте ще й сядайте, (2)
сестру свою доганяйте.

17. Гнали, гнали, не догнали, (2)
й у Варшаві — там застали.
19. У Варшаві — там застали
в шинкарочки на заставі,
назад рученьки звязани.
21. — „Сестро-ж наша, единице, (2)
де поділась краса з лиця?
23. — „Два козаки ночували, (2)
красу з лиця зцілували.
25. Лучче в морі утоплюся, (2)
а додому не вернуся!“

Обидва варіянти зложені 8-складовими віршами, що лучаться парами з повторенням першого віршу кожної зворітки. Пісні різного змісту в такій формі згуртував Ф. Колесса в „Ритміці“, стор. 126, в групі 3. α. В зб. Роздольського-Людкевича находимо аналогії під № 381, 382. Коли зробимо детальнішу систематизацію, то сконстатуємо в середині цієї групи окрім найпростішого виду

(1), де ритмічні схеми першого віршу, його повторення і другого віршу однакові [1]) (Лисенко IV №№ 5 β, Kolberg, Pokucie, I, № 143, II, №№ 58 і 419), ще й такий

(2), де перший вірш і його повторення ритмічно паралельні, а ритмічна схема другого віршу відрізняється (Лис. IV № 5α, VI, №№ 5 і 16, Розд.-Людк. № 381)

також хитріші — такі, де принцип ритмічної ітерації протиставиться принципові ітерації словесної:

(3) ритмічно паралельні перший і другий вірш обгортають середній член зворітки — повторення першого віршу, що відбігає від їх схеми (Лис. II, № 8, зб. Івана Колесси: Етн. Зб. Н. Т ім Ш. XI, ст. 297, № 7 і 272, № 17);

(4) своєрідним зостається перший вірш, а його повторення та другий вірш ритмічно одностайні (Лисенко, IV, № 10).

Запис № 382 в зб. Роздольського-Людкевича давав підставу здогадуватися про існування ще мудрішого виду

(5), де всі три складові частини зворітки ритмічно відмінні (пор. ibid. №№ 445 і 446).

Описані види можна представити такими формулами: 1) aaa, 2) aab, 3) aba, 4) abb і 5) abc (при однаковій для всіх видів віршовій формулі зворітки: aab).

З мелодій, що тут подаються вперше, № 16 притикає до другого з зазначених видів, та при дальшій специфікації, коли будемо не тільки вважати на те, як скомбіновано в будуванні зворітки повторення словесні й ритмічні, а ще й рівняти ритмічні схеми відповідних віршів різних пісень того самого способу ітерації, то побачимо, що мелодія № 16 не збігається з жадною з зазначених пісень свого (2) виду і становить відокремлений зразок. Ще мудріша мелодія № 17 виявляє собою досі ще не постережений п'ятий вид: тут перша чотирискладова група пер-

[1]) Підкреслюю, що річ іде про схеми, отже ігнорується пунктування, мелізми і, здебільшого, фермати; повна точність у схематизації позбавляє її значіння для систематизації.

пого віршу, його повторення і другого віршу („ой а в селі" і „п'ють козаки") приходить у формі (послідовно) 1) діямба, 2) хоріямба і 3) дипіррихія [1]).

1) Ой а в се - лі

2) Ой а в се - лі

3) п'ють ко-за-ки

Отож маємо в цьому зразку разюче оригінальний ритмічний витвір. Запис приносить нам далі такі явища. Хоріямб приходить тут тільки один раз — у першій зворітці, а далі в 2, 3 і 6 зворітках на відповідному місці маємо для чотирискладового піввіршу в співі схему або ростучого йоника або диспондея; схема другого віршу в цих зворітках також відмінна від його схеми в инших зворітках. У 5-й зворітці і далі від 7-ї аж до кінця пісні співак зрадив принципові, що дав підставу констатувати існування виду (5), характеризованого гетероморфією всіх трьох складових частин зворітки, і перевів пісню на четвертий вид.

Родиться питання: чи цей пильний запис свідчить про існування такого ритмічного стилю, в якому, не вважаючи на вироблену і додержану рівноскладову віршову форму, так далеко заходить інтенціональна ритмічна мінливість? Чи, може, тут записом зафіксовано, як співак поступінно втверджувавсь в пісні, пригадував її істоту, отже зразу просто не натрапив на праведну властиву пісні ритмічну схему, як і в мелосі не натрапив на велику терцію? Це важливе питання треба розвязати повторним записом у того самого співака і в його односільців. — Взагалі поданий запис дуже навчальний; він ще раз доводить, що не завсіди можна обмежуватися зазначуванням тільки тої форми мелодії, в якій її виявляє перша зворітка, і навіть не завсіди можна завдовольнитися кількома першими варіяціями. Цей висновок, між иншим, захитує той розпросторений погляд, ніби фонографічні записи одним тим, що вони фонографічні, мають безумовну перевагу над зробленими без апарату. Через неминучу економію в витрачуванні валків сливе завсіди схоплюється не ціла пісня до краю; але чи може збирач зразу постерегти, на якому саме місці можна спинити фонографування, не рискуючи занехаяти щось важливе, що прийде далі?

VI. Мандрування з Марком; за ним погоня, і його вбито. Не вважаючи на подібність сюжету до попереднього (V) (тільки ініціятива тут походить од дівчини, — так буває вийнятково і в піснях, належних до I — III груп), це — твір незалежний літературним обробленням і формою. Він дуже мало відомий. Текст без нот: А. Метлинскій. Нар. южнорусскія пѣсни. К. 1854, стор. 99 (з Київа); фрагмент у „Трудахъ Этногр.-Стат. Эксп.". Чубинського т. V, стор. 139, № 296. Ставлячи за одно з завдань вишукати мелодії до таких пісень, що їх музична форма невідома (або відомо надто мало її одмін), Кабінет Муз. Етнографії звертавсь і ще й

[1]) Терміни античної метрики застосовую тут умовно, без ідентифікації.

нині при цій нагоді звертається до збирачів з проханням розпитувати за цю пісню, бо річ не дуже популярну співак звичайно сам не згадує й не пропонує. Одним із цінніших здобутків в порядку зазначеного завдання було те, що М. Гайдаєві пощастило записати два варіянти мелодії до цієї пісні в селі Старосіллі недалеко від Київа (д. Остерського повіту), перший у Гриця Пономаренка, другий у Якова Шевченка (в додатку №№ 18 і 19). Текст першого варіянту такий:

Ой там біля броду, гей! там брала дівка воду,
та побачила Марка, що хороший на вроду.
— Ой Марку, мій Марку, гей! да щось маю казати:
сватай мене, Марко, чи не дасть мене батько.
Ой не оддасть батько, гей! до й оддасть мене мати,
як не оддасть мене мати, то й оддадуть мене брати.
4. — „Не оддасть мене мати, гей, до й ддадуть мене брати,
як не оддадуть мене брати, то пийдемо мандрувати.
5. Мандрували поле, гей, да мандрували друге,
а на третьому полі да став кінь спотикатьск.
6. На третьому полі, ей, да став кінь спотикатьск,
да став кінь спотикаться, стало Марку дріматься.
7. — „Ой, Марку, мій Марку, ей, да не дрімай зо мною
до й сам добре знаєш, що погоні за мною",
8. Як догнали Марка, ей, на четвертому полі,
да й підняли Марка на три штихі вгору.
9. Да й поклали Марка, ей, да миж трома дубами.
— „Отут лежи, Марко, с чорними бровами.
10. Ой Марков же коник, ей, да й не Марко їде.
Маркове сідельце, тай не Марко серце.
11. Маркова дудочка, ой, да й не Марко грає.
Маркова пісенька — не Марко співає.

Ця пісня визначається нахилом до ампліфікації основного віршу форми 6 + 6 звичайним способом додавати слівця „да", „то" (тут діялектично й „до"), „там". З мелодичної сторони обидва варіянти дають новий довід уміркованости українців у хроматизації: в першім варіянті є збільшений секундовий крок dis''-c'', а в другім — gis'-f', але в жаднім немає обох збільшених секундових інтервалів. Отже порівняння цих двох варіянтів із того самого села дає новий факт до з'ясування питання про те, чи існує в українській музиці гама, традиційно звана мадярською і, з більшою раціею, циганською (або орієнтальною). (Про це питання — в моїй розвідці „Лисенко, як збирач нар. пісень", повідомлення муз. Етнограф. Кабінету № 1 К. 1923 р., стор. 15).

VII. Дівчина сама вбила того, з ким мандрувала. Така власне розвязка панує в відповідних баладах західньо-европейських народів, як дослідив Чайльд (проте у французів иноді приходить кінець, який показано тут у розд. І, а в німців мають обіг три основні версії: 1) дівчина вбила зводителя, 2) її вратував брат; зводитель наложив головою або з руки цього визволителя, або в порядку публічної кари, і 3) зводитель згубив дівчину (тільки не втопленням і не спаленням), та сам заплатив, як у

попередній фабулі [1]). У поляків та українців цей (VII) сюжет представлений незначною кількістю варіянтів, але тим цінніший кожний новий здобуток. 35 років тому Карлович усильно просив своїх читачів відшукувати й записувати пісень з таким фіналом, і мені доводиться тепер повторити такий заклик. Окрім кількох щиро-польських пісень, що сюди належать (д. Wisła, IV, 406-9, IX, 662-3, 667-9), Карлович указав також на пісню з Холмщини, зложену хоч польською мовою, та з українським вступом і домішками в дальшому тексті (Kolberg, Chełmskie, II, 9-10, № 9, без нот). Чисто український текст — з д. Ушицького повіту Подільської г. — находиться в „Тр. Этн.-Стат. Эксп." Чубинського, V, ст. 425, № 816. Там, як і в піснях попереднього (VI) розділу, трагічний герой зветься Марко; як і в тих піснях, пара помандрувала з ініціятиви дівчини, та далі фабула відбігає і робить оригінальний зворіт: дівчина на перепочивку предложила Маркові поєдинок, „звоювала" його, тоді, взявши коня, приїхала до Маркової матери й оповістила про загин сина (подібний епілог додається також у деяких західньо-европейських та польських версіях).

М. Гайдаєві вдалося записати оцей уривок з Волини, с. Кусниці Володимирського повіту, у Олександри Абрамович (мелодія в додатку під № 20):

...Стали ночувати, став Марко дрімати,
стала Гандзя в Марка в голові шукати.
Як виняла Гандзя із кишені міча
та й зняла Маркові головоньку с пліча.
Ой Марковий коник, Маркове сідельце,
ой а то не Марко, то не Марко серце.
Ой Маркова дудка, а не Марко грає,
ой Маркова пісня, — не Марко співає.

Спільности між мелодією до цього тексту і вищезазначеною, що з Холмщини, немає. Для порівняльних студій цей уривок важливий власне літературною стороною. Чайльд уважав, що той вид балади, в якому дівчина вбиває зводителя, є давніший, і з різних способів підступу дівчини, що описуються в різних версіях, первісний є — скання; він присутній у версіях скандинавських, в угорській та в деяких німецьких.

Отже констатуємо, що при такій гострій різності сюжетових схем, як між цею піснею й попередньою (VI), обидві пісні спадаються в кінцевих віршах. Що-ж до їх мелодій, то вони належать до зовсім відмінних стилів. Остання мелодія скромніша, ритмічно простіша, строго діятонічна і імовірно разом з мелодією, поданою в додатку під № 10 належить до старішої епохи, рівняючи до инших мелодій, тут наведених.

Результат авантури, натурально, в усіх піснях на зазначену тут тему сумний для дівчини (а иноді й для товариша її мандрівки); та не завсіди він катастрофічний. Досі я вичерпав по змозі епічні пісні, що

[1]) Child l. c., 37 і 48.

характеризуються катастрофою і належать до балад у тому новітньому розумінні, яке надають цьому термінові фольклористи (не всі, зокрема в російській фольклор. літературі цей термін не прищепивсь, і, треба завважити, брак точного окреслення та загального признання ставить під запит вигідність його вживання). Що-до инших пісень про подібну мандрівку, вони такі розмаїті, що я й не ставлю собі завдання їх вичерпати і зазначу тільки типи, що здаються мені цікавіші.

VIII. Козак і Кулина (див. І. Франко. Козак Плахта. Записки Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові, т. XLVII; його-ж Студії над укр. нар. піснями, XVI). М. Возняк в Іст. укр. літ. т. III 1924 р., стор. 66-67, знайомить нас з думкою проф. Брікнера, що цю пісню зложив поляк; проти того доводу названого вченого, що її не знають цілком на Україні по-за Галичиною, М. В. покликується на варіянт з Одеського повіту, маючи на увазі, очевидно, текст, надрукований у Франкових студіях. Той текст, близький до поданого тут нижче, при спільній темі і діялогічній формі, надто відрізняється від „К. : К." строфовою будовою та більш народнім і рівночасно більш благородним стилем; ім'я Кулини в обох цих близьких до себе текстах зовсім не згадується. Але про те, що на східній Україні були розпросторені й такі пісні, що повинні бути признані за варіянти пісні про Козака й Кулину хоч і при обмеженішому разумінні терміну „варіянт", свідчать не тільки згадані у Франка тексти з III т. Етногр. Матеріялів Б. Грінченка, № 400 А і Б, але ще й пісня з-під Полтави „Виїхав пан улан з України" (надрукована з мелодією в Лисенка в Збірці нар. піс. для учнів, К. 1908, стор. 72); там зберіглося й ім'я „Кулина". Перед жовтневою революцією я бачив в архіві Укр. Наук. Т-ва в Київі ще подібний варіянт з української частини Курської губ., що записав Слюнін. До пісні, представленої згаданим варіянтом з Одеського повіту, єдина відома в літературі мелодія — та, що я записав при кінці XIX віку в м. Мені Черніг. губ. у Софії Москальської і надрукував у моїх зб.: 1902 року під № 4 і 1922 р. під № 449. Початкові строфи, що наближають текст з Мени до того, що у Pauli. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi II. 26-28, і Закревського, Стар. Бандуриста, 98, прислав мені вже по першім опублікуванні мого запису Іван Мірний, — він зріс під Меною, і записав слова пісні від тамошніх селян. Отже подаю цей текст уперше вповні (мелодія в додатку під № 21):

Не проти дня, проти нічки
підмовляє козак прічки
дівчиноньку молоденьку.
— Чи ти-ж тиї шляхи знаєш,
ой що мене підмовляєш,
молоденький козаченьку?
— Ой як би-ж я шляхів не знав,
то-б я тебе й не підмовляв,
дівчинонько молоденька!
Не проти дня, проти нічки
помандрував козак прічки
з молодою дівчиною.

Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
Ой де будем ночувати?
Що у лузі скирда сіна —
отож наша постіль біла,
молодая дівчинонько!
Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
Ой чим будем укриватися?
— Я вкриюся хвартушиной,
ти вкриєшся лопушиной,
молодая дівчинонько!

Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
Ой чим будем умиваться?
— Я вмиюся росонькою,
ти вмиєшся сльозонькою,
молодая дівчинонько!

Молодая дівчинонька
питалася в козаченька:
Ой що будем обідати?
Ой я буду їсти булки,
а ти будеш думать думки,
молодая дівчинонько!

(У Чуб. V, окрім вар., згаданого у Франка, ще на ст. 94 № 197).

Мелодія зложена явно підо впливом італійської музики, як і однакового стилю мелодія до пісні „Видно шляхи полтавськії" в опереті Котляревського „Наталка Полтавка" (початок її подається в додатку, № 22, пор. Етн. Зб. Наук. Т-ва ім. Шевченка XXII, №№ 756-758 і 760, також „Ой місяцю-місяченьку" у Квітки, Н. м. з гол. Лесі Українки, № 123); для порівняння в додатку під № 23 подається початок італійської мелодії G. B. Pergolesi († 1736), що, можливо, співалася по дворах польських і українських панів у XVIII віці (я її взяв з відомого збірника: J. B. Weckerlin. Bergerettes. Romances et Chansons du XVIII siècle, де вона вміщена з французькими словами), а під № 24a і b початок польської пісні з Кольберґа, Poznańskie, cz. 5, № 9, в двох тактуваннях: такому, в якому записувач прислав мелодію Кольберґові (a) і в редакції, яку запропонував сам Кольберґ, вбачаючи тут мазурковий ритм (b). В Галичині мелодія, подібна до № 21, пристосовується до пісні про смерть королевича Владислава в битві коло Варни 1444 року (про цю пісню — у Франкових Студіях, X): зб. Й. Роздольського-С. Людкевича №№ 417-421, зб. Квітки II, № 535, та, мабуть, витісняє давніші мелодії цієї історичної пісні (як подана в Франкових Студіях на ст. 530, X, і у Розд.-Людк. під №№ 423-4).

В студії про пісню „Козак і Кулина" Франко писав: „Що до розширеня нашої пісні, то варто зазначити її розпросторене в Польщі" і на доказ указав на оце:

Gdzież ty jedziesz, Jasiu?
Na wojenkę, Kasiu,
Na wojenkę daleczką.
Weźże i mnie z sobą,
Radam jechać z tobą
Na wojenkę daleczką і т. д.

Мені здається, що для наукового досліду невигідно трактувати за одно пісні, що так різняться від себе, як оця польська і „Козак і Кулина". В усіх польських варіянтах, що згуртував Кольберґ у зб. Pieśni ludu polskiego під № 36, не козак підмовляє дівчину, а вона його просить взяти її з собою; невигоди вона сама передбачає. Франко, очевидно, не знав тої української пісні, яку справді можна літературною стороною об'єднати з цією польською:

Козак од'їжджає,
дівчинонька плаче:
— „Куди їдеш, козаче?

Козаче-соболю,
візьми мене з собою
на Вкраїну далеку!"

— „Дівчинонько мила,
що будеш робила
на Вкраїні далекій?“

— „Буду хусти прала,
зеленого жита жала
на Вкраїні далекій“, і т. д.

Це могло статися тим, що ця пісня надрукована в Лисенковому виданні пісень для хору (VII десяток, № 3), а те видання науковому дослідникові легко випустити з уваги, бо на перший погляд здається, що там тільки оброблено матеріял, вже опублікований в придатнішій для наукового вжитку формі в иншому відомішому Лисенковому (сольовому) збірнику. Та в усякому разі ясно, що в Галичині ця пісня не була в часі написання „Студій“ так популярна, як на Великій Україні, коли Франко, чоловік не тільки книжний, але й в високій мірі громадський, до того-ж великий знавець практики народнього співу, її не пригадав (до речи, він свідчив, що не чув сам і пісні на ту тему, що „Козак і Кулина“). По цей бік кордону пісня „Козак од'їжджає“ з Поділля розпросторилася через інтелігенцію і концерти вчених хорів, за поміччю Лисенкового видання. Здавалося-б, що в Галичині вона повинна бути добре відома і з давньої усної традиції, бо вона таки добре зближена з польською, де бачимо й характеристичне „będę chusty prała“, і в одному варіянті (P. L. P. № 36-l) замість „na wojenkę daleczką“ -- „w tak daleką krainę“. В вар. 36-d видно, що вибираються па Ruś:

„Kto nas będzie budzić,
Kasiu Kasineczku
na wojence daleczkiej?“
— Jest ptaszek na Rusi,
ten nas budzić musi
na wojence daleczkiej“.

Ця строфа має українську паралелю у (незгаданому в Франкових Студіях) варіянті з зб. Wacław'a z Oleska, ст. 276, № 93, (передрукованому у Лукашевича і в „Сказаніях“ Сахарова):

„Що нас пробудит, дівчино моя?
— Ой пробудит нас пташка дрібненька,
мій нелюбе, з тобою“.

Я не маю даних, щоб судити, чи поляки перейняли пісню від українців, чи навпаки. Про поширення української пісні на захід свідчить оця словацька одміна:

„Dze ty idzeš, kozače,
dze ty idzeš, kozače?“
— „Na krajinu daleko“.
Dzivče za nim plače:
„Vež i mne, kozače,
na krajinu daleko“.

— „A co byš tam robila,
ty dzivčina kochana,
na krajine daleko?“
— „Ja bym šaty prala,
tak bym zarabiala
na krajine daleko“, і т. д.
(Slovenské Spevy I № 517).

У мораван є пісня (Sušil, № 91), де подібний діялог

„Co bys tam, má milá,
co bys tam dělala?“
— „U Dunaje stála,
košulenky prala,
to bych tam dělala“ і т. д.

входить як компонент в епічну пісню: милий не взяв дівчини на війну й пообіцявсь взяти заміж за сім літ, та в цей термін не вернувся, і дівчина з горя втопилася. Отже польсько-українська пісня, обмежена самим діялогом, є неначе добре розроблений фрагмент моравської, та могло бути й так, що моравани встромили діялог, занесений із сходу, в свою пісню; її первовзір легко уявити й без цеї вставки. Це — питання філологічного досліду, якому тимчасом музична сторона не може нічого помогти. Єдина дотепер відома українська мелодія не має нічого спільного ні з згаданими тут польськими, ні з словацькою, ні з моравською і належить до новішого, рівняючи з ними, стилю; та певно вона витиснула якусь давнішу, і тую ще, може, вдалося-б десь відшукати.

Тож із двох діялогованих пісень міжнароднє поширення має ця друга (згадана тут тільки для розграничення), де дівчина сама проситься в мандрівку чи похід і дає козакові відповіді на його заперечення, висловлені в формі запитань; українська приналежність першої пісні, де козак підмовляє дівчину і відповідає на її запитання, тимчасом незахитана незалежно від того, якого походження був автор пісні про козака й Кулину в тій формі, що задокументована в XVII віці. Далі, пісня „Не проти дня, проти нічки“ не могла витворитися з пісні „Козак і Кулина“ поступінним трансформуванням: це зовсім окремий твір на ту саму тему, що міг постати пізніше або мати свій давній архетип, на ґрунті якого появилася також і пісня „Козак і Кулина“, як літературна перерібка.

Досі відомо в літературі тільки по одній мелодії до пісень „Козак і Кулина“, „Не проти дня, проти нічки“ і „Козак од'їжджає“, і вони не мають між собою нічого спільного.

IX. Дівчину завезли матроси на кораблі. Тексти без нот: М. Довнаръ-Запольскій. Пѣсни пинчуковъ. № 559. В. Даниловъ. Пѣсни с. Андреевки Нѣжинскаго у. Сборникъ Истор.-Филол. Института кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. V, ст. 29; Б. Гринченко. Этнограф. матеріалы, собр. въ Черниг. и сосѣднихъ губ., т. III, № 524. П. Гнѣдичъ № 736. Мелодія досі опублікована тільки одна (Етн. Зб. У. Н. Т. в Київі, II, № 272), — її я записав у с. Пенязевичах коло Малина, д. Радомиського пов. у згаданого М. Микитенка. Ґовний текст, не вміщений у тому виданні, подаю тут (мелодія в додатку під № 25):

Ой зацвіло море, гей! [1])
Ой зацвіло синеє море
розними цьвітами.

Розними цьвітами, гей!
Ой цьвітами, — не цьвітами,
А всьо караблями.

А всьо караблями, гей!
Ох у етих же караблях
матроси гуляли.

Матроси гуляли, гей!
Вони тую красную девку
ромом напували.

Ромом напували, гей!
Вони-ж тую красную девку
да спати ложили.

Да спати ложили, гей!
— Ой спи, ой спи, красная девко,
доспися й до гора.

[1]) Вар. „да гей!“

Доспися й до гора, гей!—
Прокинулась девушка
аж насеред мора.

Аж насеред мора гей!
— Ой верніця ви, матроси,
верніця додому.

Верніця додому, гей!
Хоч додому — не додому,
аж до мого роду. —

— А вже тобі, девко, гей!
Уже тобі, красная девко,
назад не вертаця.

Назад не вертаця, гей!
Уже тобі, красна девко,
з родом не видаця.

З родом не видаця, гей!
Треба тобі, красна девко,
з матросом венчаця.

Не вважаючи на деякі в.-русизми, нема підстав уважати цю пісню за російський витвір. На Україні вона трапилася різним збирачам у різних місцях, але в російському корпусі Соболевського не знаходиться пісні, яку можна було-б визначити як первовзір чи хоч-би як ближчу паралелю. В №№ 244-246, т. І, подібний тільки сюжет, але не оброблення і не форма; №№ 235-238 матросам не вдається підмовити дівку. Пор. з темою вхоплення й завезення на кораблі чужої жони: Ждановъ. Русскій былевой эпосъ, Спб. 1895, ст. 491.

Пісні, зложені на Україні останніми часами, взагалі часто визначаються мішаною мовою, та це не свідчить за те, що її зложили неукраїнці. Відворотність жаргону часто зневохочує тих записувачів, що в них естетичний стимул до роботи дужчий від наукового — а таких записувачів ще й тепер більшість, — і через відразу до словесної форми утворів пізнішої формації їх обминають навіть ті збирачі, що цікавляться музичною формою. Проте в своїй фактурі такі пісні часто виявляють ознаки еволюції зовсім не негативної.

Над поданою тут піснею варто спинитися, бо вона явить добрий конкретний приклад, на якому можна уґрунтувати позитивну відповідь на часті запитання збирачів: 1) чи варто записувати пісні новітнього „попсованого“ жанру, 2) чи варто записувати пісні, що вже були друковані в близьких варіантах.

Аналізуючи будову цього утвору, помічаємо, що він розвивсь із давньої типової української форми з сполучених парами і римованих 14-складових віршів з членуванням 4 + 4 + 6. Реконструкція цієї форми в даному разі така:

Ой зацвіло | синє море | розними цьвітами,
Ой цьвітами | не цвітами | а всьо караблями.
Ох у єтих | же караблях | матроси гуляли,
вони тую | красну девку | ромом напували.

Що ця реконструкція не проблематична — показує варіант Довнар-Запольського, № 559.

Найменш цікаве в тім, що зроблене для ампліфікації цієї схеми — то вжиття паралельних форм „синєє“, „красную“, що інтенціонально збільшує і тим урозмаїтнює вірш але не музично-ритмічну схему. Далі, тут застосовується спосіб, властивий багатьом російським, східньо-укра-

їнським і східньо-білоруським пісням — починати наступний вірш з повторення кінцевої частини попереднього віршу [1]). Це повторення (тут воно ще оздоблюється приспівкою „гей"!) має вид заспіву; воно — чисто словесне і не злучене з повторенням відповідної музичної фрази. Цей рід конкатенації представлений поміж варіянтами даної пісні записом Гнідича, № 736 [2]). Мій варіянт виявляє ще дальшу цікаву інновацію. В попередньому типі всі строфи, починаючи від другої, більші за першу; коли неповторювану (в даному розмірі — 8-складову) частину вірша визначати літерою без значка, а повторювану (в даному разі — 6-складову) — тою самою літерою з значком, схема того типу представиться так:

aa′
a′bb′
b′cc′ і т. д.

Але в даному утворі вже й перша строфа вирівнюється з дальшими; тим, що цього не можна зробити звичайним способом повторення частини попереднього віршу, жаданий 6-складовий заспів викраяно з самого-ж-таки першого віршу дорогою редукції його 8-складової частини (a): замість „Ой зацвіло синє море" — просто „Ой зацвіло море". Визначаючи цей редукований витвір через a′, матимемо таку досконалішу порівнюючи з попереднім звичайним типом періодичність:

a′aa′
a′bb′
b′cc′ і т. д.

Згідно з цим зміцненням конструктивної ваги заспіву, приходить його стабілізація і піднесення на ступінь мелодично неминучого, інтегрального члена музичного утвору. Пісні попереднього типу не тільки даються уявити, але й справді іноді співаються також і без заспіву: його мелодичний зміст можна відділити, та й завсіди мелодична форма першого віршу без нього обходиться. В даному витворі це не так: заспів можна виключити без шкоди для логіки пісні як утвору поетичного, але мелодія без відповідної фрази (1-4 тактів) втратила-б музичну логіку. Продовжуючи аналізу, завважимо, що коли в звичайній старій формі пісень, зложених 14-складовим віршом, мелодії, як періодично повторюваній цілості (висловімося так, бо сказавши просто „періодові", рискуємо впасти в ваду різнозначности), відповідає римована пара таких віршів, тут для цієї цілости вистачає одного віршу, — бо він розширений заспівом, а що паристе злучення зостається, то маємо тут у зародку вже сполучення вищого порядку. Та новий принцип строфування ще не видержується вповні регулярно: паристе римування не проведене через цілу пісню. Нарешті що-до самої ритмічної форми 14-склад. віршу констатуємо, що на ґрунті первісної і звичайної схеми

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ‖ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — —

[1]) Див. К. Квітка, зб. 1922 року, стор. VII передмови, прим. 6.

[2]) Що цифрою 2 там визначено саме такого типу повторення, видно з того, що знака повторення нема в останньому вірші.

тут дорогою збільшення удвоє другої половини першого півстиха і відповідної половини другого півстиха витворюється схема

◡ ◡ ◡ ◡ | — — — — ‖ ◡ ◡ ◡ ◡ — —
ой цві-та-ми не цві-та-ми а всьо ка-ра- бля-ми

в ампліфікації:

◡◡
Ой за-цві-ло си-не-в мо-ре роз-ни- ми цві -та - ми

Я не можу пригадати инших зразків такої форми; вповні звичайне збільшення вдвоє ритмічної вартости другої чотирискладової групи самостійного 8-складового вірша (зб. Роздольського-Людкевича № 380 і далі), але такого подвоєння я не постеріг у шостискладових групах; тут з цієї оригінальної форми 6 = ◡ ◡ ◡ ◡ — — навіть і починається збудування.

Отже на прикладі цієї такої непринадної з поетичної сторони пісні можна переконатися, що уважне трактування і студіювання цього жанру добре винагороджується, і щоб закінчити регабілітацію пісенних новотворів на матеріялі, що дає цей приклад, зверну увагу на віршовий розмір варіянту з зб. Грінченка, III № 524, що парадоксально додержує одного з дуже старинних розмірів, для укр. нар. пісень задокументованого в XVII віці: 5 + 5 + 7 (про нього д. Ф. Колесса, Ритміка, 209; H. Windakiewiczowa, Studya nad wierszem i zwrotką poezyi polskiej ludowej. Os. odb. z T. II Rozpr. wydz. fil. Ak. Um. w Krak. 41).

X. Дівчина в таборі у Стефана воєводи. Пісня записана коло 1570 року (без нот) чеською транскрипцією і досліджена від О. Потебні, І. Франка і Ст. Томашівського. Висновки останнього вченого що-до походження тексту такі: „Що ця пісня в основі своїй руська — нема ніякого сумніву; що вона зложена на Угорській Русі — дуже імовірно; що її записано на словацько-руській теріторії, або принайменше диктант її походив звідси — на се дає ясний доказ мішаний характер язика“ [1]). Наведу тут її текст у транскрипції, поданій в Історії укр. літератури М. Возняка, т. III, Львів, 1924, стор. 363-365.

Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш.
На версі Дунаю три роти ту стою(т)
　　Перша рота турецка,
　　друга рота татарска,
　　трета рота волоска.
В турецкі(й)-м(и) роті шаблями шермую(т),
в татарскі(й)-м(и) роті стрілками стріляю(т),
(в) волоскі(й)-м(и) роті Стефан вийвода.
В Стефанові(й) роті дівониця плачет.
І плачучи повідала:
„Стефане, Стефане, Стефан вийвода,
Альбо ме пуйми, альбо ме лиши“.
Ач што ми речет Стефан вийвода.
„Красна дівонице.

---

[1]) Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1907 р., кн. VI, стор. 133.

Пуймил-бих те, дівонько, неровна-й ми есь;
лишил бих те, миленька ми есь".
Што ми рекла дівонька: „Пусти мне, Стефане.
Скочу я в Дунай, в Дунай глубоки(й).
А хто ме доплинет, его я буду".
Не хто ме доплинул, красну дівоньку,
доплинул дівоньку Стефан вийвода,
і взял дівоньку за білу ручку:
„Дівонько, душенько, миленька ми будеш".

Той російський варіянт, що наводили для порівняння О. Потебня та І. Франко, кінчиться трагічно: донський козак

срубил красной девице буйну голову
и бросил он ее в Дон, во быструю реку.

Та є й другий російський варіянт — з с. Проточного Ново-Оскольського пов. Курської губ., — без цієї катастрофи, що наближала-б пісню до типу, зазначеного в розділі І:

Ох Дон, ты, мой Донушка, тихинький Данóк!
Ох што же ты, Дóнушка, ня весял стаиш?
— Ох как жа мне, Донушки, да вяселым быть?
Как па мне, па Донушки, да три партии шло:
Как первая партия — данскии казаки,
А другая партия — завдалыи малатцы,
А третья-та партия — вязуть девушку,
вязуть, вязуть девушку, вязуть, вязуть краснаю.
Плача, плача девушка, што ряка лиетца;
увыймая дявушку бальшóй-нáбальшай:
„Ня плачь, ня плачь, девушка! ня плачь, ня плачь, красная!
Аддам тибе, девушка, замуш за слугу.
Слуги будеш ладушка, а мне милай друх,
па слугу пастелю слать, са мной будиш спать".
-- „Ня речь, ня речь, мóладиц, да ня речь гавариш:
Каму буду ладушка, таму милай друх,
па каго пастелю слать, я с тем буду спать".

(Русскій Филологическій Вѣстникъ 1884, № 2 с. 253; в літературній транскрипції передрукував А. Соболевскій, Великорусскія нар. пѣсни, І № 215).

Можна здогадуватися про довгий ланцюг українських версій, що повинен був звязувати „Стефана воєводу" закарпатської пісні з „большим-нáбольшим" пісні російської, і коли ця остання ще звучала менш як півсотню літ тому, то цим оправдується прохання до читачів — розпитувати за неї; може ще десь доживає віку людина, що знає й українську версію.

В зб. А. Метлинського на стор. 13-14 зберігсь такий самітний харківський текст:

1. Купалося та два голубоньки
   та на дубовій кладці;
 підмовляли два козаченьки дівчиноньку
   та не ввечері, — вранці
5. Ой підмовляли, медом частували
   з золотого кубка.
 Вона прохожала промеж козаками
   а як сива голубка.
9. — Ой куди ти їдеш, куди й од'їзжаєш;
   ти козаченьку Марку?
 А на що-ж ти мене покидаєш
   у мурованім замку?

13. — Не саму-ж я тебе, молода дівчина,
тепер покидаю,
15. Покидаю тобі, молода дівчино,
козаченьків двісті:
вибірай, визирай, молода дівчино,
котрий під мислі.
19. Вибірала-ж я визирала-ж я,
та немає такого,
нема до любови, нема й до розмови,
й до серденька мого.
23. На паличку зпіткнулася,
на злуктечко впала;
Я полюбила пройдисвіта,
та й навіки пропала.

Ближчих паралелей до нього я не знаю. Закмітимо, що заводитель, як і в піснях, поданих у розд. VI і VII, зветься Марком. Коли з віршів 15-16 зробити висновок, що він — старшина, а покидає дівчину простим козакам, то тут можна вбачати відгомін теми попередньої пісні. Мелодія невідома.

XI. Мандрування з запорозцем (чорноморцем). Тексти без нот — Чуб. V ст. 339, 609; див. Костомаров в час. Бесѣда 1872 IV, ст. 63; Дві різні мелодії в моїх зб. 1) з гол. Лесі Українки № 149 і 2) Етн. Зб. У. Н. Т. II № 715; при першій мелодії і реєстр паралелей.

В матеріялах Кабінету Муз. Етн. є ще кілька варіянтів — і між ними такі, що виявляють оригінальну, досі в літературі не зазначену форму вірша 4 + 3 + 4, — та через брак місця опублікування їх з дотичною студією відкладається. Тимчасом Кабінет просить прислати як-найбільше варіянтів цієї пісні (її характеристичне речення: „чорноморець вивів мене на морозець), хоч-би вони різнилися, на перший погляд, незначно. Таке саме прохання відноситься до пісні на тему:

XII. Мандрування з мазурами („Ой із-за гори їдуть мазури“). Поруч з коротшими варіянтами, що кінчаються невдачею мазурів (Укр. пісні вид. Баліної № 24, з мелодією однаковою як у Рубця. 216 н. у. н., № 117, Kolberg, Sandomierskie, № 145), є й такі, що дівчина поїхала з ними „у той край, де хороший обичай“: Метлинський, стор. 30, Гнідич. № 662, а в одному польському варіянті (Kolb. Krakowskie, cz. 2 № 208) мандрівка кінчиться катастрофою, як у піснях, згаданих у розділі I цієї праці. Д. Чуб. V с. 48, 207, Neyman № 148.

Автор не ставив собі за мету вичерпати всі друковані джерела, дотичні літературної сторони зазначених тут пісень[1]) і утримується від вхідливих літературних зближень, розшукувань та здогадів. Такий напрям у досліді пісень відбирав-би надто багато часу на шкоду безпосереднім музикознавчим завданням Кабінету. Хоч як було-б бажане заглиблення і в літературну сторону пісень разом з музичною, це — ідеал нездійсненний для Кабінету за такого стану речей, коли помічних сил у ньому зовсім нема, і персональний склад його обмежується одним автором цього писання.

Климент Квітка.

---

[1]) Між иншим, автор не мав змоги розшукувати дотичну монографію В. Мошкова; можливо, що між дефектами нинішньої праці є такі, що походять від незнайомости з новими працями Bystroń'а над польськими піснями, — ці праці в Київі не всі є. — Не взято на розгляд варіянтів білоруських.

Приписки: до стор. 80—81: через брак потрібних друк. значків не позначено дифтонгів у словах „дробненький" і роскошув,". До стор. 80. Додаю варіянт, що записала Олена Пчілка у лірника в Звяглі на Волині 1883 року і нині передала до Кабінету:

Була у вдовиці дитина єдина,
Дитина єдина, дочка Катерина.
Мати свою дочку вельми пильнувала,
Гуляти між челядь її не пускала.
„Слухай, дочко, матір, в гульки не вдавай.
На лиху підмову хлопцям не здавайся!"
Коли на музики дочку одпускала,
До заходу сонця вертати казала.
Не слухала мами дочка Катерина,
Побила-ж дівчину лихая година.
Що приїхав козак із чужого краю,
З хлопцями у корчмі він п'є та гуляє.
Стоїть на припоні коник вороненький,
Гуля на музиках гайдай молоденький.
— „Ой чия то дівка, личко як калина?" —
— То вдовина дочка, дівка Катерина. —
Та ще-ж Катерина танця не доходить,
Прийшла її мати, до двору одводить.
„Іди, моя дочко, час тобі додому,
Бо впала ти в око гайдаю лихому.
Хоч дивиться любо, в очі заглядає,
Хоч гарний на вроду, — вовчу думку має".
Привела додому і двері примкнула,
Тепера спокійно удова заснула. —
Та коли за хмару зайшов місяченько,
До двору під'їхав гайдай молоденький.
— „Уставай, дівчино!" — кличе Катерину. —
Поїдем до мене, візьму за дружину".
Дівчина вставала, на коня сідала,
На свою недолю з двору вирушала.
Гайдай з дівчиною в діброву в'їзджає,
Коня вороного під дубом спиняє...
Скидай тепер, дівко, вінка з головочки,
Скидай, Катерино, шовкові биндочки!"
Плаче Катерина, плаче, умліває,
З головки віночка й биндочки здіймає.
Втеряла віночка дівка чорнобривка,
Тепер Катерина ні жінка ні дівка.
Годі, Катерино, дармо сльози лити,
Коли не навчилась, як у світі жити!
Взяв Гайдай дівчину по-під білі боки,
Вкинув Катерину у Дунай глібокий.
Отож вам наука, молоді дівчата,
Як рідної мами дочкам не слухати!

Олена Пчілка свідчить, що лірник співав цю пісню на таку мелодію, на яку співали тоді в тій околиці й нефахові співці зближену пісню, подану на стор. 80 під літерою А (мелодія в додатку під № 1). Проте фахове походження цього лірницького варіянту позначається, на мій погляд, в його літературній стороні. Запис захопив цей твір, мені здається, тоді, коли він ще недалеко одбіг від свого автора; печать індивідуального складання на цьому варіянті ще свіжа. Він має дві риси, спільні з польськими 1) називається ім'я дівчини, і то саме те ім'я, що в більшості польських варіянтів (Kasia = Катерина), і 2) додається „мораль", як у багатьох польських вар. (напр. A widzicie, panny, i wy też, mężatki, jakie wędrowanie od ojca, od matki).

В иншому, навпаки, лірницький варіянт різниться від польських більше, ніж тексти А і В, що мають більш народній характер.

До стор. 85. В виданні: Żegota Pauli. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, Lwów, 1840 на стор. 21 під № 17 є подібний текст (проф. Є. Тимченкові дякую за вказання на нього), що складається з 1) 14 рядків у розмірі 4 + 4, 2) продовження рядками 6 + 6 та 4 + 6, що виглядає, як передрук тексту Максимовича (1827 р., 72) з поправками пристосованими до галицьких діялектичних особливостей і 3) двох замичних двостихів в одностайному розмірі 6 + 6. Текст після 14-го рядка робить враження, що його приточив сам збирач до записаного в Галичині фрагменту.

Поправки: На ст. 82 між „Бартоша" і „Яначка" пропущено „—" (це не ім'я та прізвище того самого автора, а прізвища двох укладачів збірника). На ст. 89, 5 рядок згори, замість „це" треба „де", і після знаку довгости „—" повинна бути кома (,). На стор. 91 в пісні „Ой там коло броду", рядок 25, після „Що-ж" треба вставити пропущене „ти". На ст. 92 замість „шуточно"—„шуточні". На ст. 95 між „У" і „5 зворітці" вставити „4,".

„ОСАПАТОВА ДОЛИНА“ [1]).

Чутки про кінець світу, про страшний суд не раз протягом людської історії хвилювали темні неосвічені народні маси. На Україні подібні пророкування особливо поширилися року 1923-го. Коли інтерес до „чуда“ з хрестом під Калинівкою на Поділлі став підупадати, несподівано й раптово виникають у межах того-ж-таки Поділля чутки про т. зв. „Осапатову долину“ [2]). Коли до Житомира докотилися перші звістки про це нове „чудо“, то зазначити точно, де саме та „долина“ знаходиться — ніхто не міг. Здебільшого місце це ототожнювали з місцем, де був і „Калинівський хрест“. Це видно з оповідання ч. 4 та ин. Але для наукового дослідника навіть така плутанина цікава тим, що з неї він на́віч бачить, як неосвічений мозок усе спрямовує на свої поняття. Не шукаючи правдивих фактичних повідомлень, він творить не те, що повинен-би сказати освічений розум, а тільки те, що йому підказує його власна фантазія.

Скрізь у той час хвилею лунала поголоска, що віщувала страшну подію, а саме, що вже з'явилася „Осапатова долина“, де незабаром має відбутися „страшний суд“... У переказах людських мас, які ще навіть не розбирались, що то за така „Осапатова долина“, те саме місце звалося иноді просто „долиною“, иноді „Вдовиною долиною“, або-ж „Новим Ярусалимом“ і т. ин. Надто енергійно поширювано також чутку, що на тій „Долині“ треба, щоб до наступу „страшного суду“, обов'язково поставити сорок разів по сорок хрестів. А до всього, додавалось, що всяке село невідмінно має поставити 1—4 хрести. Далі оголошувано, що всі села встигнуть поставити на тій „Долині“ свої хрести за винятком трьох сіл, які не встигнуть цього зробити й за це вони всі три — попроваляються.

---

[1]) З матеріялів Етнографічного Відділу Волинського Науково-Дослідчого Музею. (Житомир).

[2]) Отож, щоб довідатись про те, звідки саме могла з'явитися сама думка про ту „Осапатову долину“, наведемо скількись місць з біблії, де згадано за цю назву.

У Йоїла — бог устами цього пророка ось як загрожує всім людям: „Позбираю всі народи на Йосафатовій долині і заведу там над ними суд за мій люд, за моє насліддя, за Ізраїля, що вони його між невір порозкидали“. (Йоїл, 3, 2). „Рушайте народ, зійдіть на Йосафатову долину, бо там я сяду судити всі народи звідусюди“ (там-таки 3, 12). Йосафатова долина (Vallis Josaphat — місце Йосафатового упокоення), географічне положення її ще не усталено, але здебільшого її ототожнюють з долиною Кедронською, через відповідну назву струмочка, що нею пробігає. Долина та з східнього боку гори Сіону, й відмежовує цю останню від супротилежної гори, також високої, що зветься Єлеонською. Назву свою долина здобула від гаданої в ній гробниці царя Йосафата. І хоч у прор. Йоїля про цю долину згадується двічі, проте остільки невиразно, що це не дає можливости з'ясувати, чи ця назва вживається, як географічне зазначення, чи це просто пророчий символ. Остання думка бере перевагу, й під Йосафатовою долиною, за біблією, треба розуміти взагалі те місце, де ніби-то має відбутися після кінця світу „страшний суд“. За колишніх часів тут був цвинтар для нижчої верстви людности. Тут і тепер у скелях є багато домовин. Жидів, мешканців Єрусалиму, теж ховають у цій долині. („Описаніе гробницъ“ див. у Норова „Путеш. по св. Землѣ“, II, 287 — 291; та у Муравйова, II, 44—49).

Здається, що ця остання звістка найбільш схвилювала нашу людність. І це було видно не тільки з переказів, але й з власних спостережень.

Села й околиці міст та містечок Волини й Поділля мов збожеволіли, — похоплюючись, вони, одне перед одним, намагалися поставити від усякого з них відповідну кількість тих хрестів на ту долину.

Оповідання та перекази, що подаються нижче, освітлюють окремі моменти того руху, що охопив був на деякий час, правда недовгий, Правобережжя.

1. Пастух і якийсь старець. За Калинівкою верст сто пастух пас товар. До нього приходить якийсь старець і просе, щоб пастух приніс йому води напиця. Він каже, шо тут води близько нима, а до села далеко.

— „Та подивись — онде, каже, за тубою річка". Той дивиця — тіче річка. Де ніколи нічого ни було — тече вода"...

То старець йому каже: — „За те, шо ти мине ни послухав, то ти через шість день помреш. Іди на село і скажи, шоб с каждого села люди несли сюди по три христи". Це місце зветься „Іосафатова Долина". (Варіянт див. у Н. Дмитрука — Про Чудеса на Україні. 1923 р. „Етнограф. Вісн., ч. І, ст. 59, ч. 23). 1923, 13/XII М. Житомир. Від. О. Длоугого.

2. Про Сафатову долину. Старий чулувік пас там тувар (пастух по нашому називаіця). І заснув. Ту юму сниця, шо — „встань і пустав тутай христа". То він устав дай пирихристився, дай знов ліг... Ну, та юму й знов це саме пухтураіця. Ту він за третім разом встав дай каже: „Ш чого я його зроблю, як тут нима дерева?"

Тей знов заснув. Ту юму сниця, шо с палки.

Та він пішов, цей тувар пугнав і давай казати людям. Ну, ту ті люди йму ни повірили. Ту він взяв і там з чого-небудь пуставив христа. Як він рано встає, то там стуїть аж три фігури. Ту на другу ніч юму сниця, шу тут с каждуго снла пувинні ставити христи... І тільки ті шуб везли й ставили, шу зроду ни курать і водки ни п'ють.

Ну, таї возять з кожного сила.

Хто вгодний у Бога, ту тому ґля його христама пуявляїця, а хто ні, ту того хрест пучорніє з білого — зробиця чорним. Тай кажуть, шу вже дісятки з три їх там наставили. 1923, 9/XII. В с. Вацькові Левківського р., Житомирськ. окр., від А. Тимченкової. Занотував В. Прус.

3. Про вдовину долину. Запишіть і від мене дурницю, яку я чував од наших людей:

Пас пастух череду і пригнав напоїти на Долину, де там біжить рівчачок: коли приходить до його молодиця і просить у його води напицця.

Він каже: — „Пийте, коли хочите, тільки шо каламутна". Вуна це просить: — „Та позвольте, чи можна-ш?"

— „Пийте, пийте, — добавляє їй, чому ни можна? Можна". Коли вона нагнулась, води пить і прогорнула рукою, шоб була чиста, то потік великий ручей. І він замітив, шо з її рота огонь сапнув. Як напилась води, то й каже йуму: — „Постав-же отут христа, то всі люди до тебе будут нести христи".

А він їй каже: — „Хто-ж мине послухає — пастуха?"

Вуна йому каже: — „Послухають, послухають".

„Я ни маю с чого зробить христа й поставить".

Вона йому каже: — „Зруби з яких лумак"

От, та й вуна пішла...

Він так і зробив — поставив з яких нибудь лумак христа. І пішов у села сказать:

„Люди, прийшла до мене якась мулудиця і попросила в мене води напицця із рівчака. Я їй сказав:

„Пий". Вона як напилась, то сказала мині поставить там христа, до до мене усі люди будуть нести христи. І сказала, щоб я сказав у трох селах, шоб принесли пу три христи. — Я там поставив уже христа. Коли прийшли туди, то с того христа, шо з ломак, то став дуже гарний хрест. І принесли з трох сіл по три христи. І от тих пор стали нести з усіх сел. І це місце назвали Вдовина Долина. Так вони розлічили, шо то удова

була. Деякі це місце називали „Осапатова Долина“. Другі стали казать, шо то гріх навить казать „Осапатова Долина“, а „Вдовина“ Долина. 1923 р. 23/XII. З с. Сіньгурів, Троянівського району, Житомирської округи від Трох. Пилиповича Марцинюка.

4. **На Іосафатову Долину треба поставить сорок сороків хрестів.** „Місце, де стоїть хрест у Калинівці — Йосафатова Долина. На ту долину заказано принести сорок сороків хрестів. Кожне село несе туди свого хреста, але як тільки хтось хоче поставить свого хреста, то вже на тому місці стоїть якийсь другий хрест“. 1923 р. 3/XI. М. Житомир. Від О. Длоугого.

5) **На Йосафатову долину треба поставить 40 разів по 40 хрестів.** (Варіянт). Якомусь дідові чи то пастухові в Йосафатовій долині жінка з'явилась і сказала, щоб в цій долині було поставлено 40 разів по 40 хрестів. І зараз всі села, котрі туди ходили, везуть хрести і ставлять в тій долині . . . Потім треба викопать в кожному селі по 4 криниці на „вдовиних землях“, бо хрест той (Калинівський) стоїть на вдовиній землі“. 1923 р. 5/XI. З оповідань кол. дяка с. Станішівки, Левківського р., Житомирської Окр. О. Боришкевича. Занотував Потішко.

6. **Хто не поставить хреста на „Долині“, тому чорт даватиме чарку.** „Десь там за Високим[1]) уродився Чорт. Весь у шереті і з їдним рогом. І одколи він уродився, то все сидить на печі й люльку курить. І нихто не знає, де в нього тая люлька взялася й де в нього тютін береця. Все курить та й курить. І котриї села ни занесли хрестів туди на „Долину“, то цей Чорт після Нового году пійде по тим селам і буде їм чарку давати. Буде, значить, тих людей свуїм вином напувати“. 1924 р. 5/I. В м. Черняхові. Житомирської Округи, від Ярини Давиденчихи. Занотував О. Савченко.

7. **Пастух і якийсь старець.** (Варіянт). Сиджу я в хаті у знайомої особи, заходить баба з хлопцем — хворий. Ми питаємо про Калинівку. Баба подивилася в хаті й каже:

Та це, я бачу, шо в вас ікона, та й буду з вами балакать. Ходила я, каже, в Калинівку. Сама з Гадзинки. Та там у Калинівці сила народу. Отак як оці пальці стуляні (показує пучку), так там люди. Усе співають та співають . . . Є такі, шо кажуть, шо ангели літають, але я ни бачила. До Калинівки — два дні іти, а за Калинівку — ще два дні, то там Долина, де хрести стоять.

А що це за Долина?

Пастух там був, а до його підійшов старий дід та й просить хліба. Пастух каже: „У мене є, але черствий, як хочите, то беріть. Старий узяв хліба і спитав: „Де можна напиця?“

Є дві криниці — одна на горі, а друга — в Долині. „Тільки в Долині—вода брудна— ни можна її пити“.

Дід каже: „Візьміть, почистіть криницю та поставте коло неї хреста“.

І ото,— додала оповідачка від себе, — як криниці почистили — стала вода там дуже чиста. І ставлять там допіро хрести . . . А в Калинівку люди багато всякого добра несуть, а там хтось забирає все теє. 1924 р. 13 грудня в м. Житомирі, від П. М. Гінсарь.

8. **Всяке село ставить чотири хрести.** В святому Письмі є вказівки, що перед Страшним Судом три народи не встигнуть поставити хрести на Йосафатовій Долині, де той Страшний Суд буде відбуватися. Але селяни так з'ясували, що це-ж „якісь-то“ три селі не встигнуть поставити, а через те всі поспішають ставити ті хрести. Місце це десь межи Шепетівкою і Калинівкою. Всяке село ставить чотири хрести--від дівчат, хлопців, жонатих і старих. 1923 р. 15/XII. м. Житомир. Від О. Хв. Лагодовської.

9. **Хрест „Симона з Афону“.** У нас у с. Солотвині, хто повертався з „Сапатової Долини“, то хвалиця, шо бачив там такого високого хреста, шо може зо штири сажні. Там, говорять, поставив його манах, шо називавсь „Симон з Афону“. Всі хрести там ставлять на схід-захід, а він — на південь-північ поставив. Коли „Симона з Афону“ запитали — на що це він так поставив свого хреста, то він сказав:

„Як хто хоче, то нехай поправить, а цьому хрестові так полагаєця стоять“...

---

[1]) С. Високе — Черняхівського району Житомирської округи.

Мій дядько — Грицько Ярошів, що теж був там і бачив того хреста, списав з нього напис, що був написаний з північного боку. Зміст того напису я списав у дядька — ось він:

„Се грядут скоро. 25 аминь, до 33 слава. 34 всем вечная память". Як пояснював дядько Грицько, то про перші дві цифри — невідомо до чого вони, а остатня — „34" визначав, що в 1934 році „усім вічна пам'ять", с.-то настане кінець світу". З с. Солотвина, того-ж району Житомирської округи 1925 р. 25/VII, подав Павло Кіндратюк.

10. Мої власні враження на вулиці. Ті маленькі враження, які мені довелось пережити 15 грудня 1923 року в Житомирі, я тоді-ж занотував на окремого папірця. Зміст того запису подаю тут і гадаю, що для майбутнього історика, який цілком безсторонньо зумів оцінити масові патологічні переживання значної частини української людкости, що на наших очах відбувалися, може хоч кришку допоможуть йому в його праці.

„Сьогодні о другій годині вдень, коли так похмуро надворі, але не дуже холодно, по Вел. Вільській вул., від „Руського" цвинтарю йшла група селян. Перед вели три гарних, здорових мужчини. Літ їм по 28—32. Всі три в гостроверхих чорних баранячих шапках. Кожен з цих мужчин оперізаний широкою „міньоною" крайкою. Вони урочисто несуть по дерев'яному хресту. На тих хрестах поналіплювані з паперу малюнки святих. Всякого хреста перев'язано вишитим рушником і вквітчано — миртами, барвінком, ягодами калини, засушеними повняками, безсмертником і т. и.

За мужчинами — група „бабей" з квітками в руках . . . А далі — кілька дітей, що, очевидяче, з великої дороги й з непривички, попідбивались. Увесь селянський гурт убраний в найкращий свій одяг. Ясно — люди йдуть на свято.

Дехто з міських мешканців, що разом зо мною в той час випадково опинились на хідникові, звертаючись до мене, як до особи старшого віку, дуже щиро просили, щоб я запитав у селян:

Через що й куди це вони несуть ці хрести?

Але вираз обличчів, суворий погляд очей всякого з тих прочан та й всі їхні постаті мали остільки ворожий вигляд до всіх тих, що оце в нихповгніплювались, що запитувати в когось з них про щось зараз — було-б цілком зайве... І всі вони, як один, мовчки, нахмурені, геть пішли до осередку міста.

Сьогодні-ж я здибав иншу групу прочан з хрестами. Це було в межах бульвару, по В. Бердичівській вулиці. Допіро я йшов сам.

Перід вів маленький, років 35 дядько. Гурт, що йшов за ним, складався майже з півсотні осіб селян. Тут були мужчини й женщини — підстаркуваті й молодь. У ватажка такий-же хрест у руках, які перед тим я бачив на В. Вільській в. Всі йдуть урочисто — мовчки.

Сам я, аби бути ближче від селян, іду бруком.

„А де тут дорога на Бердичів? — звернувсь до мене ватажок. Зазначаю, що треба йти просто, а далі — праворуч.

Іду поруч за ватажком. Скільки кроків мовчимо...

„А ви-ж куди це простуєте? — запитую обережно.

„Та так — на Бердичів"...

Але-ж що далі — дядько не сказав. Хоч-же з його „та так — на Бердичів" — я мусів-би довідатись, що, мовляв, — „ви городяни — одно, а ми — селяни — щось цілком иншого".

І після того, як я не підходив, яких заходів не вживав на те, щоб розворушити дядька, аби витягти з нього хоч якесь слово на ту тему, яка так цікавила мене зараз — всі свої відповіді він так спростовував, що з них ані про що не довідаєшся.

Василь Кравченко

ЛЕГЕНДА ПРО СТАРИКА[1]).

Одна пацієнтка оповідала свойому лікареві, що на базарі в Харкові вона чула, як казали отаку легенду. „Одна женщина несла молоко на продажу в город. Ей итти надо было через лес. Когда она проходила там, то увидала — на пеньке сидит старичек. Он сказал: „дай напиться!" Женщина говорит — ни одного кувшина начатого нет. А он говорит: „все равно, хоть неначатый дай — не пожалеешь!" Она дала ему молока, он выпил и сказал: „за то, что ты напоила меня, выгодно и скоро все сегодня продашь. Только, когда продашь, купи мне рубашку". Женщина пошла и, действительно, она не дошла даже до базара, как у нее все молоко расхватали, и она много выручила денег за молоко. Тогда она пошла и купила старику рубашку, и пошла домой через лес. Пришла туда и видит на том же месте старика. Она отдала ему рубашку, а он ей говорит: „ну, за это пойдем за мною в лес!" Она было не хотела итти — побоялась, что с ней будет. Но он сказал: „не бойся, я тебе что-то покажу"... Шли они, шли, вдруг, открылась полянка, вся засаженная хлебом. Хлеб был густой, страшно высокий, а колос вот такой" (показывала рукою больше четверти). Тут старик сказал ей: „это такой хлеб будет в этом году, страшный урожай!" Потом он указал ей вдаль — „смотри, что видишь?" Она говорит — ручей. „Ну, — говорит он, — это столько будет крови в этом году пролито, сколько в этом ручье воды. И урожая того некому будет есть". Сказал и исчез". Записано за словами лікаря С. А. Сергієвої, 22 травня 1922 р., в Харкові).

Таку легенду в декількох варіянтах лікарка чула від кількох своїх пацієнтів.

Р. Данкізська.

---

[1]) Подаючи тут легенду (записала в Харкові Р. Данківська), Редакція „Етн. Вісн." звертає увагу збирачів фольклору на те, що тематику легенд на Лівобережжі сливе не вивчено. Тимчасом як легенди Правобережжя більшою або меншою мірою вивчені, легенди на Полтавщині, Слобожанщині й Донбасі сливе зовсім не досліджено. Легенди поволі забуваються й коли їх тепер не занотувати, то через декілька років їх не можна буде зафіксувати, й у пізніших дослідників може утворитися невірна уява, що на Лівобережжі не було поширено ніяких легенд, тимчасом як Лівобережжя мало цикл своїх легенд, невідомих Правобережжю.

ОГЛЯД НАРОДНІХ РОДОВИХ ПРІЗВИЩ НА ХОЛМЩИНІ Й ПІДЛЯШШІ.

Джерела до ономастики Холмщини. Студіювання народніх родових прізвищ Холмсько-Підляської Руси це справа не легка, бо дослідник притнічений сировим матеріялом. Знов-же не вивчено инших проявів місцевої народньої творчости, як міти, пісні, казки, приказки. На Холмщині не записано тисячі топографічних назов і висловів. Тишов'яни, наприклад, поясиюють історичну спільність свого міста Тишовець з суміжними селами Клятви, Проваллє, Подбір і Микулин, між иншим, і тим, що, вказуючи напрям, люди ще й досі кажуть: „йти *на* Клятви, *на* Проваллє"..., себ-то так, як вони висловлюються про свої вулиці і передмістя, — тимчасом як у всіх инших випадках напрям визначають через „*до*": „йти *до* Туркович, *до* Грубешова", то-що.

Холмщина й Підляшшя не мають жадних праць, спеціяльно присвячених питанню про персональні й родові імена. Деякі вказівки є в російській й польській літературі. Багато таких джерел, як старі пом'янники в церквах та манастирях, метрики, гіпотечні книги, книги людности, то-що, досі не виступіювано. Що-ж до XV та XVI віків, то деякі дані є в праці В. М. Площанського з архівних матеріялів. Чимало дуже цінних матеріялів уміщено в виданих під редакцією акад. М. С. Грушевського люстраціях королівщин з XVI віку й у таких самих люстраціях, що їх видала Київська Археографічна Комісія.

У нашому нарисі ми маємо на увазі не давню Холмську Русь, а сьогочасну й живу. Ми звернули увагу на той величезний матеріял народніх родових прізвищ Холмсько-Підляського краю, що є по актах селянського землеустрою. Там є більш, ніж 50.000 народніх прізвищ. Ліквідаційні табелі і дані (Архивъ бывшей Временной Комиссіи по крестьянскимъ дѣламъ Царства Польскаго при Земскомъ Отдѣлѣ М-ва Внутреннихъ Дѣлъ въ Петроградѣ) склали в 1864—1865 рр. Комісії для селянських справ кол. Царства Польського, коли запроваджувано земельну реформу Олександра II. До цих документів записано імена й прізвища всіх селян і міщан, що користувалися й яким надано були ґрунти в добу 19 Лютого 1864 р. А як останні сиділи на цих ґрунтах найчастіш ще од батьків, дідів та прадідів, то записані в ліквідаційних табелях родові прізвища їхні мають характер не випадковий.

Переглянути вибірною методою оце багате джерело родових прізвищ автор поставив собі за завдання, щоб упровадити в науковий ужиток Холмські матеріяли ономастики. В моїй праці зазначено, яку форму закінчень мають Холмські народні прізвища, а також наскільки відбилися в них природа й культура, себ-то: релігія, стихії, час, етнографічні назви, зайняття, музика, співи, різні прикмети людини, дерева, ліси, квіти, звірі, то-що. Оскільки можливо, я порівнюю прізвища з назвами сіл, місцевими народніми піснями, приказками, геральдикою. Роблю я це тому, що в утворенні родових прізвищ виступає в вигляді часткового прояву та-ж народня творчість, яка в ясніших та виразніших формах виявилася в піснях, приказках і прислів'ях. Що-до Холмської Руси, то ця справедлива увага проф. М. Ф. Сумцова [1]) цілком підтверджується тому, що зазначене в народніх піснях незмінно повторюється і в родових прізвищах. Я не збираюсь скласти якусь систему для Холмських народніх прізвищ. Мені здається, що всі Холмські родові імена об'єднуються в двох загальних групах: прізвища від людини й од оточення людини

---

[1]) Н. Ф. Сумцовъ. Малорусскія фамильныя прозванія, „Кіевская Старина" 1885 р. Лютий.

Не можна було студіювати генеалогію окремих селянських родин. Я працював у Петербурзі й почасти в Київі підчас біженства, не маючи багатьох актів. Треба відзначити, що генеалогія селянських родин — справа дуже важка й навряд чи можлива.

Зовнішня форма народніх родових прізвищ. Як видно з люстрацій [1]) XVI віку, багато було прізвищ, що закінчувалися на *ко*. Це були, найбільше, імена, які по суті були й прізвищами; останніх з таким закінченням спостережувано дуже мало. Зате в люстраціях подано велику кількість родових прізвищ з закінченням на *ович ич*, *скі*. Прізвищ на *ович*, *ич* так багато, мабуть, через те, що це були не прізвища, а назви по батькові, що згодом поробилися з них прізвища. На *ук*, *юк* в люстраціях Холмщини занотовано дуже небагато прізвищ, приміром, Васюк, Костюк, Стасюк, Машнюк, Чиюк, Санюк, Хведюк.

Прізвища кметів звуться в люстраціях „іменами". У загродників, себ-то в сільського пролетаріяту, здебільшого, були самі ймення без особистих прізвищ [2]).

Типові українські народні прізвища на Холмщині й Підляшшю тепер закінчуються на *ук*, *юк*. Походять вони переважно від персональних імен, а також і загальних. Через своє яскраво українське закінчення вони дають барву всій місцевості. Ніхто не визнає їх за польські. Найбільш таких прізвищ у Більському, Влодавському й Костянтинівському повітах, себ-то на всьому Холмському Підляшші. Чимало їх також у Грубешівському й Холмському повітах.

У Томашівському, Білгорайському, Замостському й инших повітах багато односкладових з різними закінченнями, двох- і більш складових з закінченнями на *а*, *я*. Показну кількістю ґрупу становлять прізвища на *ко* і на *ський*. У Білгорайському повіті прізвищ на *ук*, *юк* обмаль. Окремо стоїть Замостський повіт, де, крім великої кількости прізвищ на *а*, *я*, єсть чимало прізвищ на *ський*, *ак*, *як*. На *ук*, *юк* у цім повіті небагато прізвищ, як і на *ко*. Прізвищ на *евич* і *ович* небагато.

Отже, складом народніх фамільних прізвищ Холмсько-Підляська Русь, як виявляється, взагалі демократична. Колишня українська шляхта й міщани мало не цілком спольщилися. По містах і містечках міщани, наслідуючи шляхті, долучають до своїх прізвищ закінчення *ський*.

Коли візьмемо два сучасних села для порівняння, одне на Підляшшю (північ) і друге на Холмщині (південь), то матимемо таку картину: На селі Корниця, Більського повіту, на 135 господарів є 17 типів прізвищ: з закінченням на *ук*, *юк*—30, *ський* — 27, *ович*, *ич* — 11, *ець* — 11, *а* — 10, *цький* — 9, *и* — 8, *евич* — 7, односкладових — 7, *ко* — 6, *ак* — 2, *ль* — 2, *ик* — 2, *он* — 1, *р* — 1, *ун* — 1, *еш* — 1. В селі Кулаковичах, Грубешівського повіту, на 74 прізвища (67 осад) 16 типів прізвищ: на *ук*, *юк*—14, *а* — 10, *ський* — 8, *зь* — 7, *цький* — 6, *ць* — 5, *ик* — 4, *ан* — 4, односкладових—3, *ай* — 3, *ко* — 3, *сь* — 2, *ак* — 2, *оль* — 1, *уб* — 1, *евич* — 1.

Менш різноманітности ми бачимо в XVI віці [3]). Отож у селі Черничині (Грубешівського староства, Холмської землі) на 46 кметів і загродників було усього родових прізвищ 19, які по закінченнях являли собою 11 різних типів: *уш* — 1, *а* — 5, *айни* — 1,

---

[1]) Жерела до історії України-Руси, т. III, Львів, 1900 р. Люстрації Королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській з 1564—5 рр.

Там-же т. II. Описи Королівщин в руських землях. Люстрації земель Перемиської і Сяноцької XVI віку.

Архивъ Юго-Запад. Россіи, ч. VII, т. II, Люстрація Любомльскаго староства 1564 г. и Ратненскаго староства 1565 г.

[2]) Як зазначає Франко, патро- і матро-німічні прізвища в Галицьких селян (о полов. XVI віку) державися мало не виключно властителів ґрунтових осель; люди, що кублилися біля панських фільварків, або зовсім не мали прізвищ і значилися тільки іменами хресними, або мали свої індивідуальні, ними самими набуті прізвища, що виразно свідчить про брак у них місцевої родової традиції (І. Франко, Причинки до української ономастики, стор. 32).

[3]) Жерела, III.

я — 2, *ур* — 1, *ан* (*айн*) — 2, *ок* — 2, *ович* — 4, *ко* — 1, *ік* — 1, *ей* — 1; з них 13 од загальних і 6 від християнських імен. В селі Лужкові (Городельського староства, Белзької землі) у 27 кметів з загородниками прізвищ було 22, що складали 8 типів: *уд* — 1, *ович* — 11, *іч*—2, *ські*—*ськи* — 2, *ак* — 2, *ач* — 1, *ік* — 2, *ус* — 1, поміж них 12 од загальних і 10 од християнських імен.

Внутрішній зміст народніх родових прізвищ. Родові прізвища на Холмсько-Підляській Русі виникали від імени батьків, місця поселення, походження, панів і панських маєтків, зайняття, стану, од внутрішніх і зовнішніх особливостів людини, числівників, назов тварин, рослин, дерев, випадкових прізвищ то-що. Найменування Холм'ян взятими од природи прізвищами позначилося також у прізвищах од стихій, річок і т. д. Частіш, ніж инші, трапляються похідні од води, потім од морозу, граду, вогню і т. д. Богом на Холмщині називають як Бога, так і ріку Буг. А втім, останній дуже незначно відбився на родових іменах; більше трапляється прізвищ од Дунаю. Місцеві ріки, як Вепр, а також найближча велика річка Віслa дали мало матеріялу для прізвищ.

Що-до прізвищ од назов птахів, то можна не прибільшуючи сказати, що рясота птахів на Холмщині відповідає великій кількості їх у народніх родових прізвищах і в народніх піснях. Коли в перших — галка, сокіл, зозуля, голуб, лебідь, соловей, то в піснях — ті-ж, але в зменшеній, пестливій формі: галонька, соколонько, зозуленька, голубонько, лебідонька, соловейко. Орел фігурує і в місцевій привилейованій геральдиці.

Людина, приймаючи назву свою від природи, що її оточує, дала чимало прізвищ від себе самого й своєї індивідуальности. В масі родових імен дуже позначилася сімейно-родова основа. Такі есть прізвища од персональних власних імен (з закінченнями на *ук*, *юк*) і од по-батьківських імен (*ович*, *евич*). Старіші від цих прізвищ ті, котрі суть поганські або християнські імена, й виникли вони, очевидячки, тоді, коли людині досить було одного імени без особливого прізвища. Поміж родовими прізвищами чимало таких, що кілька віків як вийшли вже з ужитку, як Будило (зменшене од Будимір), Козарин та инш. [1]). Жіночих персональних імен, як прізвищ, значно менше, ніж чоловічих.

Особливості Холмських народніх прізвищ. Як справедливо відзначав проф. Францев [2]), складом селянської людности, що споконвіку сидить на землі батьків та дідів, визначається характер країни в етнографічному розумінні. Отож важливо констатувати, що за винятком польських, жидівських, німецьких, литовських та инших і деякої кількости сумнівних, решта прізвищ, більшість, маса — українські. Це видно, як з закінчень, так і з структури й унутрішнього змісту.

Треба відзначити обґрунтованість напрямку комісарів для селянських справ першого заклику. Навіть ті серед них, котрі, через своє великоросійське походження, зовсім не знали місцевої народньої мови Холмщини й Підляшшя, часто записували до актів земельного устрою народнє ім'я й назву села так, як вимовляв їх сам народ. Ліквідаційні табелі і дані повні таких імен і прізвищ, як „Хома, Хведько, Хведон, Гмитер, Олекса, Трохим, Оксента, Мірко, Хведорій, Юрко, Юсько, Яцко" і т. д. Через те не можна не зробити висновку, що закріплені актами земельного устрою народні прізвища — в масі своїй — без сумніву Русь-Україна.

Те саме підтверджує й те, що в багатьох прізвищах і назвах сіл є повноголосі форми і літери г, якої, що-до вимови, по суті немає в мові польській. Наприклад, у серці Холмщини — Грубешівськім повіті: Березовець, Морочин, (Г)рубешів, Городло, Городок, Гучва (ріка), Гостинне, Горощице, Голубовець, Горишів, Верешин, Побережани і т. п. Все це, без сумніву, суто українська ономастика.

На Холмщині і Підляшшю помітне велике кількісне, що звертає на себе увагу, вживання назов тварин, як прізвищ. Хоч, як каже акад. О. І. Соболевський, це явище, мабуть, властиве всій людськості [3]), але Холмська Русь тим одрізняється від решти України,

[1]) А. И. Соболевскій. Матеріалы и изслѣдованія въ области славянской филологіи и археологіи. СПБ. 1910.

[2]) В. Францевъ. Карты русскаго православнаго населенія Холмской Руси. Варшава, 1909 г. [3]) А. И. Соболевскій, ibidem.

де, як каже проф. Сумцов[1]), подібні прізвища не належать до поширених. Народні прізвища від стихій, тварин, дерев, поганські імена, як прізвища, знов-же й імена, що кілька віків вже вийшли з ужитку, і християнські персональні імена, як прізвища, існують і живуть і досі в прізвищах. В усіх цих родових іменах глибоку старовину чути. Подібні прізвища не менш, може, давні, ніж багато шляхетських прізвищ, закріплених гербами.

Дуже характерна кількість прізвищ од персональних імен (з закінченням на *ук*, *юк*), що в XVI віці дуже рідко трапляються. Коли, як зазначає Франко[2]), в справі найменування людини чималу відгравала ролю й мода, то необхідно констатувати, що за останні століття народня творчість яскраво пішла в справі прізвищ шляхом сімейно-родинним. Можливо, що тут вплинув звязок селян із землею. Як каже Франко, в Галичині в XVI віці патро- й матро-німічні прізвища були переважно у тих, що посідали ґрунти.

Друга характерна особливість сучасних народніх прізвищ, порівнюючи до минулих — це те, що чималою мірою побільшилася кількість прізвищ односкладових. Ці численні, часто тепер цілком незрозумілі прізвища являють дуже цікавий й для філолога матеріял і чекають на свого дослідника. Частина їх, мабуть, виникла через поділення слів.

Правопис прізвищ, що його в XVI віці поперекручували польські переписувачі, цілком виправивсь; тепер і поляки не писали на Холмщині наших імен так, як вони писали їх за декілька віків перед тим. З цього видко, що еволюція в усталенні структури родових прізвищ ішла в напрямі української стихії. Ще й надто, в процесі утворення народніх родових імен українська культура на Холмщині вплинула й на польську. Так, багатьом латинізованим і суто польським прізвищам додано закінчення *ук*, *юк*, через що вони поукраїнізовані. Такий самий вигляд мають і деякі жидівські прізвища.

Дарма що підо впливом війн, аграрних подій і инших причин, людність і мінялася, усе-ж у сьогочасних родових іменах подекуди можна знайти звязок з далеким минулим. Так, коли в люстраціях XVI віку в Городлі зарееєстровано Тимоша, Урбана, то в ліквідаційній табелі 1864 р. на Городлі ми бачимо прізвища: Тимецький, Урбанюк; у Холмі в XVI віці записане прізвище Бабич, а в 1864 р. є прізвище Бабейчук, Бабка, то-що.

По багатьох сьогочасних селах є прізвища, тотожні з назвою певного села: Гарасюк, Гарасюки, Зань і Заке, Зинь і Зине, Жуковський і Жуки, Козак і Козаки, Лазор і Лазори, Момот і Momoти, Осух і Осухи і т. д. Знов-же є цілі гнізда сіл, де деякі з прізвищ невідмінно повторюються. У тому і другому випадках, можливо, треба вбачати слід утворення сіл.

Од частого вживання і не досить виразної вимови народні родові прізвища і назви сіл псуються і втрачають своє первісне значіння, наприклад: Журавниця — Жаровниця, Радогоща — Рагодоща, Богородиця — Бородиця і т. д. З другого боку, персональні імена скорочуються, роздрібнюються і переробляються на народній звичай. Отож, од Хведора — Хода, Ходор, от Ієроніма — Ярош, от Іоанна — Януш[3]), од Миколи Колач[4]) і т. п.

Разом із цим природнім процесом пустила своє коріння полонізація народніх імен. Через історичну долю Холмщини в народню мову самовільно й несамовільно вносяться запозичення з польської мови, польська вимова та правопис окремих слів: Солома — Слома, Вовк — Вільк і т. п. Чимало змін виникло через те, що поляки вимовляли українське *г* (h), як *х*. Наш Голод почали писати як Холод, або в російських урядових установах складалося подвійне прізвище: „Голод или Холод"; Голубиньского переробльовано на Холубінського, Халубинського, Бугая на Бухая, Пригорська на Пріорська, то-що. У тому й другому випадкові зникав нерідко і сам корінь слова. *Ч* під мазурським впливом перевerталося в *ц*; часом не розрізнювалося *с* і *ш*, *з* і *ж*. Всі назви сіл і міст на *ичі*

---

[1]) Н. Сумцов, ibidem.

[2]) І. Франко, ibidem.

[3]) В. М. Площанскій. Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV—XVIII вѣка. Вильна, 1899 г.

[4]) I. Karłowicz, O imionach polskich miejsc i ludzi. Pamiętnik fizyograficzny, t. V, Warszawa, 1885 г.

в урядовій російській практиці виходили в польській формі: Войславичі — Войславіце і т. п. [1]).

Зміна одної літери — Ворона — Врона, Сорока — Срока і т. п. часто ставить дослідника перед важкою дилемою: до котрої племінної групи і нації однести те чи инше прізвище? З цього боку навіть русифікація не така небезпечна для родового імени, бо в ній не губивсь український корінь слова.

Холмський народ, за деякими винятками, ставивсь до псуття прізвищ і назов сіл пасивно. В ньому не помітно нахилу зміняти свої родові прізвища. У нас навіть Пернадуни й Дупаки не клопоталися, щоб прізвища їм позмінювано. Потім, аристократизація народніх прізвищ, що широко вживається серед польських міщан і духівництва, помічається на Холмщині тільки у виключних випадках. Наші Ворони, Сороки, Врубелі залишаються такими-ж, не перевертаючись на Вронських, Срочинських і Врублевських.

Як ми зазначили були вище, у XVI віці в частини людности зовсім не було прізвищ [2]), а инші мали до 10 типів закінчень. Тепер поміж Холмським селянством зовсім нема безпрізвищних, а кількість типів закінчень побільшилася мало не вдвоє і утворилося чимало прізвищ з закінченням на *ук*, *юк*. Отже ми бачимо, що протягом 4 віків народня творчість з цього боку кількісно дуже пішла наперед.

Проте, внутрішні взаємовідносини сучасних родових прізвищ що-до походження їх од загальних і персональних імен сливе не змінилися. Коли ім'я первісної людини, як це ми бачимо навіть з Біблії, не могло бути иншим, як тільки загальним, конкретно-предметовим, то християнська ера дала величезний матеріял для народнього родового імени в формі хрещених імен. Тільки-ж таке побільшення чужої для народа ономастики склало, може, тільки половину родових прізвищ. Друга половина, що вона, мабуть, старша за першу, й дотепер має свій старовинний характер походження від загальних назов. З цього боку й сучасна Холмська Русь має і нині всі ознаки непідробленої історичної України-Руси.

Коли од віку православний українець Петрук зробивсь католиком і почав зватися „поляком" і писатися „Піотруком", то ми все-ж уважаємо його ім'я родове за українське. Як справедливо зазначив Срезневський, дід Ірода Антипа не зробивсь греком, прийнявши ім'я Антипатра. Від народнього родового імени віє старовиною, красою й яскравими ознаками племінної приналежности. Через те воно — жива і найміцніша пам'ятка рідної старовини й один з проявів сучасної етнографічної дійсности.

Зразки родових прізвищ. Після вищенаведених загальних пояснінь, що характеризують родову прізвищну ономастику, я далі подаю зразки її по окремих предметах, не маючи ні заміру, ні змоги вичерпати всеньку її різноманітність. За браком місця, мушу обмежитися тільки дуже малою кількістю зразків окремих категорій родових народніх прізвищ.

Назви народів у прізвищах. В народніх прізвищах Холмсько-Підляського краю відбилися етнографічні назви різних народів. Найбільше серед них польських і литовських [3]): Мазурук, Лящук, Ляховський, Ляхович, Польський, Ляшко, Кашуба, Литвин, Литвак, Жмуда й т. д. Далі частенько трапляються німці (Німець, Німчик, Прус, Шваб і т. д.) й турки (Турчин, Турок, Турчиняк). Рідше трапляються такі: Татар, Татарський, Волошин, Швед, Шведо, Чех, Грек, Венгрин, Венгринович, Тирольчук, Лотиш, Чеченя, Гуцула й инші. Є такі прізвища, як Русин, Русило, Русинек, Козар, Дулембський, Долембський.

---

[1]) На псуття фамільних прізвищ звернув увагу і видатний Холмський діяч уніятський єпіскоп Михайло Куземський, наказавши духівництву стежити за тим, щоб, при записуванні до метричних книг, „фамильныя названія не имѣли чужого оттѣнка, но остались такими, какими были издревле" (Посланіе къ духовенству 7 февраля 1870 г. № 3067, Холмскій греко-уніатскій мѣсяцесловъ 1871 г.).

[2]) Що-до духівництва, то це підтверджують також акти духовного суду Холмської єпіскопії на початку XVII віку (Ф. Кораллов ъ. Изъ исторіи Холмской епархіи, „Холмская Церковная Жизнь", 1906 г. №№ 5, 17).

[3]) Литвинами на Холмщині звуть також і білорусів.

Відповідно до того, в назвах сіл часто повторюються похідні від руського, ляха й чеха: Русков, Поток Руський, Деполтичі Руські, Руске, Руські Пескі, Русили, Горишів Руський, Підрусів, Ляхівка, Ляцк, Каменкі Ляцькі, Чехівка, Чехів Кут, Чешин й т. п. Окремо трапляються Литовники, Галичани, Турки, Голендри й инші.

В XVI віці, серед родових прізвищ, похідних од назов народів, найчастіше згадуються Лях, Мазур, Волошин, Турчин, Турчик, Литвин, Москвичин, Москалович, Москаль, Руска, Русин, Чех, Жид і т. д.

Як каже акад. О. І. Соболевський, давня Русь користувалася з різних етнографічних назов для персональних імен [1]).

Професії й стани. В народніх прізвищах міститься багатий матеріал, що відбиває професії, стани, посади, то-що. Немало селянських прізвищ нагадують часи далекої доби.

Рільництво зазначене в прізвищах, похідних од землі, орання, хліба, сохи, борони, городника, межових знаків і т. д. Соха, Сохач, Мотика, Земля, Копиця, Ратай, Борона, Копець... Прізвища, що походять од „рубати", як Заремба, Робаль, Рубач, Рембач, Врубяк, можливо, вказують на оселення по лісах. В инших прізвищах відбилися різноманітні праці, як Коваль, Бондар, Ткач, Гончарук, Смоляр, Мельник, Пасічник, Пастух, Слісар, Студняр, Маляр, Римар, Гонтарук, Пивовар, Медовар, Корчмар, Коновал й т. д. Є Купець, Крамар, Злотник.

Як і прізвища, назви сіл також вказують на характер зайнять: Сохи, Скородниця, Хлібчин, Пасіка, Луги, Кожухи, Гута, Бортатичі, Мельниківщина, Цегельня, Кравці, Огородники, Бондарівка. Такі назви, як Новини, Вигнанці, Новосади, Новосілки, мабуть, — покажчик нових селищ.

Дуже часто повторюються в прізвищах ковальське й бондарське ремество: Коваль, Ковальчук, Ковальчик, Ковалик, Ковалюк, Ковальський, Ковач, Ковалець, Кузніцький, Бондарук, Бондарчук, Бондар, Бондаревський, Боднарук, Бондира. Цим Холмщина відрізняється від решти України, де, як каже проф. Сумцов, найбільш шевських і ковальських прізвищ [2]).

З народніх пісень видно, що не всі господарські фахи на Холмщині в народній свідомості мали однакове значіння. Коли судити з записаної у Городлі пісні, бондарів поважали більш, ніж ткачів. Ревнива жінка каже до свого чоловіка: „Ти — ткач, нитколіт, а я — бондарівна"... В Крилівській пісні мати пропонує дочці молодого — або рольника, або ремесника, або жовніра, або купця; дочка вибирає соляра [3]).

Панські маєтки з панщиною і всім устроєм економічного життя не могли не залишити сліду в прізвищах Холмсько-Підляських хліборобів: Фурмани, Форналі, Жонці, Кухарі, Льокаї, Пани, Паничі часто повторюються. Характерні прізвища: Собіпан, Собірай, Собішкода.

Військову справу виявлено у прізвищах: Війна, Побіда, Стрельба, Гармата, Пули, Пароль, Хорунжий, Улан, Гусар, Капитан, Генерал, Баталіон.

Багато відбилися в прізвищах різні посади, стани, верстви. Немало з місцевих хліборобів мають прізвища Короля, Князя, Боярина, Гетьмана, Корони, Судії, Писаря, Касіра, Солтиса, Возьного, Попа, Дяка, Ксьондза, Органіста, Черця, і ин. З верстов згадуються: Кметь, Смерд, Міщанин і ин. Є такі прізвища, як Громада, Громадський, Купа, Купюк і. т. д. В назвах сіл є Бояри, Королівка, Войтовство, Паньків, Діяконів.

Характерні прізвища, що походять од слова „цар" (Царук, Цар), що рідко знаходимо в Холмських народніх піснях. В одних варіянтах пісні про скасування панщини

---

[1]) А. И. Соболевскій. Матеріалы и изслѣдованія въ области славянской филологіи и археологіи.

[2]) Н. Сумцовъ. Малорусскія фамильныя прозванія.

[3]) Н. Страшкевичъ. К. Зауцинскій. Очерки быта крестьянъ Холмской и Подляской Руси по народнымъ пѣснямъ (П. Н. Батюшковъ. Памятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ, Холмская Русь, выпускъ VIII. С.-П-бургъ, 1885 г.).

висловлюється подяка цареві і цариці (село Підгорці) [1]), а в инших — тільки небесній цариці й не згадується про царя (село Вовковиї) [2]). Минуле Холмщини, що була кілька століть під Польщею, не дало народові матеріялу для висловлення свого відношення до царя. Мабуть, прізвища від слова „цар" мають инший, не сучасний зміст. А втім треба зазначити, що цар, государ, цесар повторюються в Волинських і Галицьких піснях. Прізвище „Цесар" — може галицького походження.

Князь-бояриh не тільки стан, ба й дієві особи весільного обряду. Княгиня також приналежність живового обряду. В Горбові, Більського повіту, співають: „Сталася новина, найшлася в полі княгиня"... Помітно відбивсь у народніх прізвищах духовний стан. Священик дав цілу низку прізвищ: Попюк, Попик, Попек, Попко, Попович, Попонько і т. д. Східній релігійний характер Холмщини виявляється і в тому, що похідних од слова „ксіонда" прізвищ дуже небагато і менш, ніж од „піп". Разом з цим треба мати на увазі, що при перегляді перших важко дізнатися, котрі з них повстали од „ксіондза" і котрі од „ксіонже", себ-то „князя" (в польській цього слова транскрипції й вимові). Кількісне відношення попівського елементу до ксьондзівського в прізвищах находить для себе ствердження в місцевих народніх піснях. Піп, попонько, отченько, батенько і т. д. — все це багато разів повторюються в піснях, де згадка про ксьондза трапляється дуже рідко, випадково. Часом слово „ксіонда" зазнаки стосується до попа. Отже, у записаній під Ковелем пісні співається: „Надибала дівчинонько попа молодого; Чи не бачив, мосці ксенже, ягняточка мого"... [3]).

Міста й села. Поміж назов великих міст народніми прізвищами бувають Москва (Замостьський і Білгорайський повіти) й подібні до міст: Київський, Гданський, Гуманський, Седлецький, Слупецький, Серадзький, Торчинський, Добржинський, Сокаль й инші. З місцевих Холмсько-Підляських селищ трапляються: Крешівський, Обшанський, Гарасюк, Сольський, Біщанин, Луківський, Жолківський, Раханський, Горайський, Момот, Коденець й чимало инших.

Ім'я Холма ми знаходимо тільки в формі похідного в жидівському, мабуть, новітнього походження, прізвищі з польською транскрипцією: Хелмска (Влодава). Ім'я Холма подібне до назви села Холмець (Хелмец) у Красноставському повіті, де є прізвище Москва і прізвища суто українського характеру (Стасюк і инш.). Про Холм згадується в народній весільній пісні: „Нема попа вдома, поїхав до Холма"... В старому Холмському пом'янникові, посеред значних православних родин, записані Холмські [4]). Не можна припустити, щоб Холм, що колись відгравав визначну ролю, не дав свого імени, як матеріялу для утворення родових народніх прізвищ. Мені здається, що серед великої кількости деяких місцевих прізвищ часом заховано назву Холма. Про це доводить і вимова назви Холма — часом проминуто літеру л („поїхав до Хома").

Що-до назов селищ, то в них ми зустрічаємо похідні від більших міст тільки поміж імен таких сіл, як Вакіїв, Київець, Торунь, Черкаси. В народніх піснях Холмщини згадано, окрім Холма, ще й за Львів, Люблин, Краків, як найближчі великі осередки. У XVI віці в прізвищах трапляються такі: Волинець, Влодавець, Подолець, Київський. Волинець записаний у селах Грубешівського повіту (Богородиця, Путновичі) близько від села Городок над Богом, де вбачають місце історичного Волиня.

Серед прізвищ нам не траплялося похідного від України. Зате в народніх піснях ім'я України згадується. Також у пом'янникові Потокської церкви [5]) Білгорайського повіту, 1732 р. в пісні говориться: „А у весі у Тирави, Українськім краю, чуда свої показала".

---

[1]) В. Шимановскій. Звуковыя и формальныя особенности народныхъ говоровъ Холмской Руси, Варшава, 1897.

[2]) М. И. Корниловичъ. Изъ области мѣстнаго народнаго творчества. (Грубешовскій уѣздъ), „Кіевская Старина", октябрь, 1898, апрѣль, 1900.

[3]) Oskar Kolberg, Wołyń.

[4]) А. Будиловичъ (П. Н. Батюшковъ, Памятники).

[5]) А. В. Лонгиновъ, Червенскіе города, Варшава, 1885 р.

На Холмщині чимало народніх фамільних прізвищ Калиш. Вони незмінно повторюються до наших днів, починаючи від 1445 р.[1]), коли ми це прізвище вперше бачимо в Холмських актах. Чимало Калишів ми читаємо в XVI віці, надто в Холмській і Белзькій землях. А втім, прізвище Калиша неможливо віднести до міста Каліша, бо в минулому Холмщини для цього немає відповідних даних. Мабуть, також не можна віднести це прізвище й до назви боцяна „Каліст" [2]), які на Холмщині цим іменем не звуться. Швидше ця назва походить од слів Kalis, або Калліст. Це певною мірою підтверджує транскрипція цих слів у люстраціях: Kalis (Городло), Kalysz, Kałysz (Чулчичі), Kalisz (Переспа). Kalysz у XVI віці було іменем, це видко з цього, що воно часто супроводилося іменем по батькові: Kalisz Hlibezicz, Kalisz Hriczowicz, Waszil Kaliszowicz і т. д.

Звірі. В прізвищах Холмсько-Підляського народу є чимало імен од назов тварин. З звірів і похідних у прізвищах часто зустрічається на Холмщині Коза (Козел), що мають більш, ніж 13 форм висловів: Коза, Козюк, Козлюк, Козел, Козіцький, Козінський, Козлик, Козельський і т. д. Часто повторюються також вовк, ведмідь і кіт. По них ідуть прізвища Баран, Заєць, Бик, Лис, Миша, Теляк, Ягніцький, Кобила, Кінь, Щур. Рідше трапляються Оленяк, Свинярський, Єж, Псюк, Бобер, Борсук, Тхір, а також похідні від худоби. Чимало бачимо складних з кореня ріг: Єдноріг, Козіріг, а також Рожко, Рожек і т. д. Так, коли виходити од народніх прізвищ, Холмська Русь — країна кози, вовка, ведмедя. Деякі підтвердження цього ми знаходимо і в назвах селищ, де перемагають похідні від кози й вовка: Козодави, Козя Готівка, Козубата, Козеради, Козічизна (в Холмі), Вовковиї, Вовков'яни, Вовчини. Далі трапляються похідні від „кобила" й окремо подибуємо: Телятин, Лосинець, Поросюки, Свиняри, Кицин, Вівчарня, Борсуки, Жеребці, Песя-Воля, Звіринець.

Коза й вовк фігурують також і в народніх піснях. У старовинній колядській пісні, що зміст її не досить зрозумілий, говориться: „Коло берези вийшли кози". В коровайній пісні співається, що „стрільчі" забили козу. У другій весільній пісні говориться: „Ой добре тому, хто кози ріже". З приводу такого частого згадування про козу в обрядових піснях, не можна не згадати за думку про те, що коза ніби-то відгравала ролю жертовної тварини підчас поганської доби в Холмськім народі [3]).

Ведмідь та коза фігурують також у місцевій геральдиці. Дуже цікавими являються ті різноманітні символічні знаки, що існують на старовинних печатках багатьох міст і сучасних містечок (посадів) і на які здебільшого немає жадних документів, що стверджують їх офіційне походження [4]). З цих ознак видно, що в гербі міста Холма був ведмідь посеред трьох дерев [5]), або три вежі [6]); білий ведмідь посеред трьох дерев був за герб Холмської землі, себ-то Холмського і Красноставського повітів [7]). Підчас бою під Ґрюнвальдом у польському військові була від Холмщини корогва з малюнком ведмедя [8]). Ведмідь, що став диба, був також у гербах колишніх українських міст Лукова і Радина. У гербі міста Люблина, наданому від короля Зигмунта III, намальовано козла з рогами.[9]) У гербі колишньої Люблинської губерні, у спідній частині щиту, уміщено й герба Холмської землі, себ-то ведмедя поміж трьох дерев. У привилейованому гербі Грубешова, наданому за польських часів, була оленяча голова.

З прізвищ, що походять од назов тварин, треба відзначити Туровських і Туревичів. У Холмському старовинному пом'янникові подано значний рід Турів. У Замостьськім повіті

---

[1]) Калиш — слуга Владыки (В. Площанскій, т. I).

[2]) Проф. Холодовскій и Силантьевъ, Птицы Европы. С.-Петербургъ, 1901 г., стор. 511.

[3]) Н. Страшкевичъ. Устная народная словесность въ Холмской и Подляской Руси. [4]) Деякі звязано з панськими гербами.

[5]) Снимокъ съ хранящейся въ мѣстномъ Магистратѣ древней городской печати (Дѣло Учредительнаго въ Царствѣ Польскомъ Комитета, № 38 за 1867 г.).

[6]) Bartosz Paprocki, Herby Rycerstwa Polskiego

[7]) X. Kasper Niesiecki, Herbaż Polski.

[8]) Шараневичъ, Исторія Галицкой Владимірской Руси.

[9]) Baliński i Lipiński, Starożytna Polska.

є село Туринець. Про тура згадано в Грубешівській весільній пісні: „Не тур, не туриця, хороша молодиця"... Отож до думки Страшкевича [1]), ніби слово *тур* нині вийшло з народнього вжитку й трапляється тільки в пісні, треба додати наведені вище прізвища й назви.

Також і в люстраціях, поміж прізвищ од тварин, часто трапляються й такі, що походять від кози, козла, вовка. Окрім того, повторюються Ведмідь, Туровський, Пултур, Борсук і ин. Трапляється також і прізвище Козоріз (Городло).

Ліс і дерева. Коли судити з прізвищ, то Холмщина й Підляшшя — країна дуба, що за нього часто згадується в прізвищах: Дуб, Дуба, Дубицький, Дубиця, Дубишевський, Дубчук, Дембчук і т. д. Після дуба йдуть граб, липа, груша, а далі ясень, береза, вишня, сливка, верба, бук, оріх, вільха, явір, яблуня, сосна. Рідко трапляються яловець, тополя, свірк.

Є чимало прізвищ од слова „корінь": Корень, Корняк, Корник, Корнушко, Корженевський, Корнацький і т. д. Є похідні од слів: бір, колода, дерево, ліс, гай, палка, луб, щепи, лозняк, сад. Окремо трапляються прізвища од слів: пень, брус, клин, коцюба, дошка, шишка, скалка, балка, лико і т. д.

Треба зазначити, що хоча у корені багатьох прізвищ положений „бор", але сосни й чатини в народніх прізвищах трапляється небагато; значно більше є листяних пород. Становище, що його займає дуб у прізвищах, відповідає повторюванню його і в назвах селищ. По дубі тут іде липа, а потім вільха, верба, граб, бук, береза. Окремо трапляються похідні од осики, ясеня, ліщини, чатини (хвої), сосни, клена, тополі. Поміж сьогочасних овочевих дерев у назвах перемагає груша, потім іде вишня, яблуня. В люстраціях XVI віку трапляються Дубач, Дубаш, Заремба, Липярж, Залипчиц.

Дуб і дерева зазначені також і в місцевій геральдиці. На старовинній печатці міста Дубенки показано дуба: на такій самій печатці міста Холма — ведмідь поміж трьох дерев. За дуб і дерева надто часто згадується в місцевій співній творчості. В Холмській пісні Джурило з своїм дівочим військом зупиняється „під зелененьким дубом". В Турковіцькій пісні дівчина під явором згубила свій віночок [2]).

Рослини. Польові хлібні рослини уявлені в прізвищах: Гречанюк, Пшеняк, Овсюк, Житюк, Ячмінь, Горох і т. д. Є прізвище Хлебак. Далі трапляються: Цибуля, Мак, Бурачек, Редька, Пшеничка, Пастернак, Капуста, Морква, Ріпчук, Гриб та инші. Є прізвища од очерету, лушпайки, кропиви, тютюну. Частенько трапляються: Хміль, Калина, Рута й Барвінок. В назвах селищ повторюються назви від ягоди, гороху, калини, хмелю, рум'янку, гриба, волошок, ріпи, маку і т. д.

З квітів у народніх піснях надто популярні — калина, рута й барвінок. Молода прикладає до твари калину й запитує в батька, чи буде вона така хороша, як калина (Полюбичі). Зозуля співає коло калиночки. Калина й рута — коровайні зілля. Пищацька новорічна щедрівка супроводиться обсипанням вівсом або иншими зернами.

Калина, рута, барвінок, овес мали в народнім житті особливу вагу. Все це, можливо, певною мірою пояснює, чом за ці рослини часто згадувано в народніх прізвищах.

Імена. Поміж народніми прізвищами повторюється багато передхристіянських персональних імен. Частіш за инші трапляються прізвища: Борис, Богдан, Юрко, знов же й похідні од них: Борисюк, Борищук, Борисевич, Юрак, Юрук, Юркевич, Богданяк, Богданський, Богдановський і ин.

Значно більше поміж прізвищами християнських персональних імен, поміж ними дуже часто повторюється таке типове ім'я з українською вимовою і транскрипцією, як Хома. Частенько трапляються прізвищи: Сава, Панас, Гарасим, Назар, Ничипор, Гмитер, Олекса, Кузьма, Федорій і ин.

Жіночих імення поміж прізвищ далеко менше, ніж чоловічих, і в свойому основному вигляді вони трапляються дуже рідко й мало не всі мають похідний характер. Найбільш поширено прізвища: Манька, Ганька, Михаліна, Манюк, Маньковський, Машук, Манькут, Дарчук, Зосюк, Євкевич, Маланьчук і ин.

---

[1]) Страшкевичъ, Устная народная словесность въ Холмской и Подляской Руси.

[2]) Страшкевичъ и Заусцинскій.

Давні вірування. У народніх прізвищах Забужньої Руси повторюються такі старовинні імена, як Дідо, Дзідо, Дідух, Чурило, Перун, Дажбогович, Коляда, Волосюк, Боско, Божек. В назвах селищ трапляються похідні від слова „чорт": Чортовець, Чортовчик, Чортовичі. Коляда вихвалюється в Полюбечській пісні: „Ой, коляда, колядиця, ой, коляда, колядень".

Помітно відзначено в прізвищах християнську добу: Ангол, Набожний, Крижчак, Чернець, Поп, Попюк, Молитовка, Свячина, Покровський, Отроцюк, то-що. Унійтсько-католицькі впливи видно з таких прізвищ, як Тіяра, Пацерковський, Казанський, Рожанець і т. д. Поміж селищами є Спас, Покровка, Святиця, Могильниця, Клятви, Манастирок, то-що. Надто багато християнського елементу — поміж селами Холмського повіту.

В люстраціях XVI віку згадуються: Чурило, Дидуско, Дидович, Рай, Крижан, Чортовський, Коленда, Богуш, Багатир, Батур, Козоріз (Городло). Чи не про професію козоріза співається в обрядовій пісні „Ой добре тому, хто кози ріже", і чи немає тут якогось натяку на добу старих вірувань?

Час. З місяців в прізвищах часто повторюється Марець, Лютий, Липець, Квецинський, Січень, Січенюк, Студень, Сухий, Маєвський і ин. Поміж днями може найчастіше буває Неділя, Недяльковський, Недільський. Часто також повторюється П'ятниця, П'ятничка, Середа. Часом трапляється Субота. Є такі прізвища, як Веснюк, Місячкевич, Рочняк, Позняк, Вечера, Вечірковський, Вечеранський і т. д. Неділю ми бачимо також у назвах сіл: Неділовичі, Недільські. Є село Літичин, Люта, Зімно, Залютень, Студянка.

У весільних піснях у Забужній Русі згадується субота і вівторок. З вівторком також звязаний спогад, як з днем 19 Лютого 1864 р.[1]). В Микулицькім весіллі згадується про всі дні тижня[2]).

Хиби. В народніх прізвищах Забужньої Руси зазначене яскраво не тільки позитивне, ба й негативне.

Єсть багато прізвищ, похідних од тих частин, або вад тіла, що в даної людини звертають на себе увагу: Рило, Лобай, Носаль, Зиза, Тилик, Зломанець, Ухач, Гембач, Кишак, Смаркало, Гапяк, Голяк, Кривко, Горбач, Чирак, Цокало, Худик, Сліпчук, Щербатий, Глухий, Сліпий, Колтун, Тризубяк, Паршач і т. д. Характерні такі прізвища, як Дупняк, Сраль, Пердун, Бздюк, Поцеюк, Кобиляр.

В люстраціях XVI віку трапляються: Дупський, Гавенкович, Жопич, Щак, Бедзел, Ібіщі, Срал (ль), Кривоніс, Скоропад, Дармоїд, Зервичапка і ин.

Українізація прізвищ. Багато латино-польських прізвищ перероблено на український лад, вони закінчуються на *ук, юк, ко* і т. д.: Пурчук, Гаудзюк, Публюк, Педюк і ин. Також поукраїнізовано прізвища, похідні від польсько-католицьких імен: Доминичук, Валенцюк, Казимірчук, Франчук, Мацюк, Янюк, Касперчук й ин.

Прізвища деяких національних меншостей. Фамільні прізвища жидів міцно піддалися місцевій українській стихії. Значна кількість її має такий самий характер і форму, як і суто народні українські. В масі таких жидівських прізвищ, як Маслюк, Береза, Камінь, Крупа, Шкляр, Соболь, Рибак, Війна (Война), Злотник, Щупак, Вечер, Бідний і т. д. нічогісінько немає жидівського. Такі прізвища, як Аронович, Жебрович, Волецький і т. п., характерні своєю місцевою нежидівською структурою.

Чимало жидівських прізвищ походить од назов різних міст. Питання про надання в колишній російській Польщі жидівським прізвищам постійного характеру було розвязане р. 1821. Кожен жид мусів був зафіксувати своє справжнє прізвище, а коли не мав його, повинен був зазначити, яким саме прізвищем він користуватиметься[3]). Відсіль, мабуть, повстало багато прізвищ од назов міст. Характерно, що подібні прізвища утворені від назов місцевих, а не біблійних: Люблінер, Варшавчик, Варшавський, Хелмська і т. д. Инші

---

[1]) М. Корниловичъ. Очеркъ исторіи крестьянъ и крестьянскаго дѣла губерній Привислинскаго края, СПбург. 1914.

[2]) Е. М. Витошинський. Микулицьке весілля (рукопис).

[3]) Дневникъ законовъ, томъ 7, стор. 134.

жидівські прізвища мають звичайне німецько-жаргонове походження, знов-же й біблійне. Єсть і такі прізвища, як Русман, Грец, Бакаляр, Біблін. На жидівську ономастику не аби-якою мірою вплинула і стихія польська. Співжиття українського народу на Холмщині з жидівським залишило деякі незначні сліди в місцевій українській ономастиці. Поміж українських народніх прізвищ зустрічаються звичайні жидівські й біблійні. Мало не всі вони поукраїнізовані: Хаюк, Хамюк, Мошко, Самуляк, Малкус, Мотисюк, Кошерний, то-що.

Німецькі прізвища змістом своїм являють назви професій, прикметникові додатки, частини тіла і т. п.: Брант, Вох, Грунвальд, Ландрат, Пельц, Фішер, Шпіль, Шнайдер, Циглер і т. д. Поміж професіями згадуються ті, що торкаються лісів, дерева, землі, рахунків, вартування, музики, залізняка, цегли, кравецтва, рибальства й инш. Є невелика кількість німецьких прізвищ, що їх мають не німці, а українці: Гут, Клуг, Барон, Грунвальд, Гох, то-що.

Особливість німецьких прізвищ та, що в масі вони дуже мало піддалися українській стихії. Українізація деяких з них торкнулася найбільше самих-но закінчень: Іоганнюк, Цвиглюк, Цюгак, Брукальський, Вахта, Грубштальський, Шульський, то-що.

Чеських прізвищ, або подібних до чеських — дуже мало: Поспішіль, Вечера, Рихлік, Зораль, Розсипаль, Зламаль, Досталь і т. д. Серед українців зустрічається прізвище Чех. Звертають на себе увагу назви сіл: Чехів, Чешин, Чехівка, Чехів Кут (Чехівка — також передмістя Люблина й доплив річки Бистриці).

Михайло Корнилович.

МАТЕРІЯЛИ Й СТАТТІ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ.

ДО ІСТОРІЇ ЗБІРКИ А. Л. МЕТЛИНСЬКОГО: „НАРОДНЫЯ ЮЖНО-РУССКІЯ ПѢСНИ“ (1854).

(А. Л. Метлинський і С. Д. Ніс) [1]).

Між співробітників А. Л. Метлинського, що подали свої матеріяли до відомої збірки „Народныхъ Южнорусскихъ пѣсенъ“ 1854 року був і Степан Данилович Ніс (1829—1900), український етнограф та письменник [2]). Студентом Київського Університету бувши, потрапив він до тісного гуртка „принадлежностью котораго была высокая любовь къ своей родной странѣ“ [3]). До цього гуртка близький був і професор університету — Амвросій Лукьянович Метлинський. Ще за гімназіяльних років Ніс залюбки збирав етнографічний матеріял підо впливом українофільської атмосфери серед учительства Полтавської гімназії за сорокових років. Метлинський зацікавивсь студентом, що знав безліч пісень і добре їх співав; згодом це знайомство зміцнила спільна праця.

Співробітництво з Метлинським — а ми маємо певні підстави, щоб називати цю працю співробітництвом — дало реальні наслідки Носові-етнографові. Перше — Ніс придбав певний досвід, удосконалив техніку записування матеріялів. Велику вагу мали спільні з Метлинським екскурсії — у професора-філолога було дечого повчитись медикові-етнографові. Друге — були конкретні досягнення. Дослід над Носовим архівом доводить нам, що серед збірки Метлинського (1854 р.) є чимало матеріялу, що його зібрав Ніс. Цей матеріял і кількістю і якістю мав в збірці не останнє місце.

Між иншим, коли збірник вийшов між люди, була чутка й друкованим словом потім стверджена [4]), ніби-то збірник аж сім років вилежав у цензурі. Це не так, бо як-би збірник справді лежав сім років у цензурі, то там-би не могло бути записів Степана Даниловича, які він Метлинському постачав принаймні з 1852 року, як за це свідчать його папери. Треба додати, що А. Л. Метлинський, скористувавшись з записів Носових, тим не менш — ніде під піснями не зазначив цього, обмежившись загальною подякою в загальних виразах, між иншим — й „С. Д. Носову“ в передмові до своєї збірки...

Зараз-таки як збірка Метлинського вийшла в світ, виникають різні непорозуміння та незадоволення декого що-до прав на опублікований матеріял. Незадоволений був, між иншим, і М. О. Максимович. Він закидав Метлинському, що останній не зовсім етично скористувавсь з його матеріялів без дозволу, та ще й попідписував декотрі місця в записах, незадоволений був і П. О. Куліш. Пояснення самого Амвросія Лук'яновича, правду кажучи, досить бліді, не задовольнили нікого. Хоча М. Ф. Сумцов доводить у

---

[1]) Ця праця — розділ з рукопису „Етнографічна діяльність С. Д. Носа“.

[2]) Ширше див. Г. Коваленка „Очеркъ жизни и дѣятельности украинскаго этнографа и народнаго врача С. Д. Носа“. „Кіевск. Старина“, 1901, IX. С. Єфремова: „Жертви нашого лихоліття“. Л. Н. В. 1901, IV.

[3]) Див. С. Д. Носъ. „Страничка изъ моихъ воспоминаній“. „Кіев. Стар.“, 1893, VI.

[4]) Див. листування Максимовича, Куліша й Метлинського, публіковане у т. VI Зап. Укр. Наук. Т-ва за р. 1908 (В. Данілов), також М. Ф. Сумцов: „Пятидесятилѣтіе сборника Метлинскаго“ в „Изв. от. рус. яз. и слов.“, 1904, IX.

цитованій праці, що підозріння Максимовича вже дуже далеко сягнули, адже, очевидячки, не було диму без вогню, бо на прикладі С. Д. Носа ми бачимо, що Метлинський не завсіди акуратно занотовував авторство своїх співробітників.

Що Ніс брав участь у збірці Метлинського р. 1854-го й постачив туди свої матеріяли, за це промовляють отакі дані: 1) свідчення Метлинського в передмові до збірки (с. IX), 2) Носові нотатки в записах пісень, що тепер належать Етнографічній Комісії Української Академії Наук, та 3) свідчення Носове в тій редакції „Странички изъ моихъ воспоминаній“, що є в архіві Етнографічної Комісії [1]). (В „Кіевской Старинѣ“ р. 1893, т. VI, надруковано цю „страничку“ з пропусками).

Не всі тексти пісень, що увійшли до збірки Метлинського, збереглися в архіві Степана Даниловича — тільки 88 пісень. 53 пісні дійшли тільки в заголовках, в спискові, який позначено, що це пісні, які видрукувані в зазначеній збірці.

Ось які пісні Носові у збірці, що ми не маємо їх тексту, а тільки список: 1) Ой без милого соловейка і світ не світає (5)[2]), 2) Ой у полі криниченька на чотирі зводи (7), 3) Ой вишенька-черешенька, верба кучерява (12), 4) Усі кури на сідалі, півень на сторожі (16), 5) Не ходи, козаче, по над берегами (16), 6) Ой ти, горо кремінная (37), 7) Ой ти, дівчино гордая, пишна (44), 8) Ой за яром брала я льон, всю долину сходила (61), 9) Сидить голуб на дубочку, голубка на вишні (62), 10) Летів орел через море та став води пити (65), 11) Коло, ко̂ло Дунаю дівчина гуляє (77), 12) Ой ходімо, панебрате, на той край помалу (86), 13) Через круту гору та в луг по калину (109), 14) Росте рута, та не тута (116), 15) Ой дівчино-небого, люби мене голого (119), 16) Ой дівчино, дівчино! чия ти? (121), 17) Да ти, душечко наша, Марусе (131), 18) дальший номер за цим (131), 19) Обмітайте двори, застилайте столи (131), 20) Приїхав Юрочко до Марусі в гості (141), 21) Ой хто-ж тобі, Марусю, сей хорошенький посад дав (145), 22) У сінечках голубець гуде, а в світлоньку голосок іде (178), 23) Ой ти душенько наша, Марійко (188), 24) Сінечки мої яворові (214), 25) Жаль мені, мій батеньку, за тебе (216), 26) Ой, запрягайте батькові коні (225), 27) Ой брат сестру проводив, а місяць дорогу посвітив (228), 28) Ой хмелю-ж мій, хмелю, а хмелю зелененький (239), 29) Не хилися, сосно, бо й так мені тошно (251), 30) Ой у полі пшениченька, ой там поле дівчинонька (261), 31) Ой загуду, загуду, у сім селі не буду (277), 32) Поставлю я хижку там, на виріжку (294), 33) Ой піду я в зелений ліс, вищиплю, виломлю кленовий лист (297), 34) Ой під вербою не метено (302), 35) Купалочка з купа вийшла (312), 36) А вже ворон кряче, пан по хлібу плаче (315), 37) Ой зійду я на шпиль-гору, на лебедів крикну (316), 38) Одчиняй, пане, ворота, іде твоя робота (319), 39) Ой на горі світлонька та новая (321), 40) Чи було літо, чи не було літа (328), 41) У чужих селах дощі йдуть (329), 42) Зійшов місяць із зорею та й обгородився (329), 43) Ой у бога великая сила (359), 44) Та скажи мені правду, мале пахоля (360), 45) Ой уродила мати сипка на святу неділю (365), 46) Не з-за гори, з-за байраки — відтиля йдуть гайдамачи (367), 47) Ой вивела перепелочка діти (367), 48) Темна хмара наступає (449), 49) Горе мені, козакові (151), 50) Ясно, ясно а сонечко сходить, а хмарненько заходить (453) 51) Ой боже мій, боже, нащо я вродився (465), 52) Та просив мене Гарасим, Гарасим (469), 53) Ой ти дуб, я береза (471). Цей список мало дає дослідникові. Можна на підставі цього списка тільки стверджувати, що Ніс ці пісні публікував у збірці Метлинського. Більш цікавого дають ті записи 88 пісень, що до нас дійшов і самий текст їх у Носовому записові; отже не тільки факт Носового авторства стверджується, але ще до того дається ілюстрація — як поводивсь з текстами Метлинський, як він редагував їх. Наведімо назви цих пісень із зазначенням: сторінки, де їх видрукувано у Метлинського (перша цифра), нумерації тому, де пісень записано у Носа (друга цифра) та сторінки тому, де пісня є у Носовому манускрипті (третя цифра).

---

[1]) „Я, какъ пѣвецъ, понятно, сдѣлался извѣстнымъ Метликскому, сталъ бывать у него; онъ поощрялъ меня въ собираніи памятниковъ; былъ у него на родинѣ въ с. Сергіевкѣ, Гадячскаго уѣзда, тамъ собирали и записывали. Многое изъ моихъ записей имъ же было опубликовано въ изданіи пѣсенъ 1854 г.“.

[2]) Цифри в дужках — сторінки видання Метлинського.

1) Чи я вбрела, чи я вплила, чи мене підбито (7, 21—35),2) Чи ти чула, дівчинонько, як я тебе кликав (9, 19—15), 3) Ти по сім боці, я по тім боці (12, 19—5), 4) Тихо-тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше (14, 19—17), 5) Ой кінь ірже, трава в'яне (18, 19—94), 6) Пора, мати, жито жати — колос похилився (21, 19—60), 7) Ой любив та кохав, собі дівчину мав (23, 19—3), 8) І по той бік гора, і по сей бік гора (36, 19—43), 9) Летить орел сизокрилий у поле живиться (42, 19—100), 10) Заїздив я коня, заїжу другого (46)[1]), 11) Пливи, пливи, селезню, против води тихо (49,19-11), 12) Степ широкий, край далекий, милого не бачу (64)[2]), 13) Ой посію на горі пшеницю, під горою овес (68, 19—95), 14) По садочку я гуляю, товариша викликаю (69)[3]), 15) Чи я в тебе, мати, не твоя дитина, коли моя мука тобі дуже мила (70, 19—42), 16) Ой ти, козаче, що ти думаєш-гадаєш (81, 19—116), 17) Да поглядаю, да позираю да на ту чорну хмару (85, 19—8), 18) Ой не шуми, луже — зелений байраче (92, 21—27), 19) Та бодай тая степовая могила запала, ой як я під нею жито жала (98, 19—3, 19—107), 20) Ой, у саді-саді-саді виноградi (98, 19—42), 21) Сама-ж я не знаю, де мій милий дівся (103, 19—91), 22) Ой з-за гори вітер віє, калина не спіє (105, 19—1), 23) Уродила мене мати в зеленій діброві (108, 19—8), 24) На що мене сватаєш, коли хати не маєш (120, 19—110), 25) Вчора, з вечора, та порошень капала (123)[4]), 26) Ой піду я потихеньку, по два двори та минаючи (125, 51—6), 27) Та коли-б я знала, та коли-б відала (126, 51—20), 28) Чом ти, Марусю, не одказала іще вчора із вечора (126, 51—5) 29) Щасливая година настала, Маруся по родину послала (128, 51 — 16), 30) Пливи, пливи, селезню, тихо по воді (129)[5]), 31) Суботонька на неділеньку пійшла (130, 51—13), 32) Ой на горі полуцвітки процвітають (138, 51—7), 33) Та ізрадується, ізвеселиться (145, 51—11), 34) варіянт цієї-ж пісні (145, 51—19), 35) Да коли-б я знала, да коли-б відала, що засватана буду (146, 19—36), 36) Віддаєш мене, мій батеньку, та й сам знаєш (153, 21—83), 37) Зеленая та дібрівонько, чого в тебе та борів много (154, 19—80), 38) Ой ходила дівчинонька по городу (160, 19—80), 39) Похилеє та дерево та ялина, покірнеє та дитятко, та Мар'єчка (175, 51—8), 40) Ой підленув соколонько під зелений сад (177, 51—17), 41) Ой ти, галочко-перемовочко, перемовила сокола (178, 51—8), 42) Соколонько та на вилеті, козаченько та на виїзді (179, 51—11), 43) Сама зоря до місяця (183, 51—14), 44) Що у гордого тестя стій, зятю за воротами (185, 19—103), 45) Ой на зятя та метіль мете... дрібен дощ іде (185)[6]), 46) Ой на хаті зілля, а в хаті весілля (187, 51—5), 47) Ой імла-імла по полю лягла (193, 51—91), 48 Сванечки наші, голубочки, заспівайте нам прежнюю хорошую пісеньку (196, 51—11), 49) Чи тобі, зятеньку, не сором, що ти ідеш полем без лучка (198, 51—9), 50) Скаче свістонька, скаче, чогось вона хоче (199, 51—9), 51) Ліниві бояре, ліниві, сім день молотили (199, 51—9), 52) Любо-мило дивитися, як бояре танцювали (200, 51—18), 53) Поглянь, Марусю, на поріг, то йде дружбонько, воріг твій (207)[7]), 54) Не метена уличка, не метена, ще старша дружечка не ведена (211, 51—19), 55) Ой не находь Литва — буде з нами битва (215, 51—13), 56) Що в сінечках голубець гуде, а в світлоньку голосок іде (216, 19—34), 57) Та кленовий листоньку, куди тебе вітер несе (222, 19—80), 58) Ой дівчино та Марусечко, позасівай свої стежечки (228, 19—82), 59) Бряжчали колокола, бряжчали, туди-ж нашу Мар'єчку помчали (229, 51—18), 60) За воротами вишня, туди наша матінка вийшла (230, 51—7), 61) Ой пане-паночку, ведем тобі підданочку (235, 51—10), 62) Ой хмелю, мій хмелю, да де ти зіму зімував-же (240, 19—43), 63) Ой ти, соловей рання пташечка (246)[7]), 64) Посію я руту да м'яту в зеленому саду да саду (247, 19—25), 65) Що поуз мій двір - ворітечка голубка летіла (252, 19—43), 66) Оддала мене моя матінка у чужую сторононьку (256, 19—77), 67) Ой не сама, не сама та билиночка в полі (262, 19—43), 68) Чи ти чула, матусенько, як я в тебе була (275, 21—36), 69) Пусти мене, мати, в поле жита жати (276, 21—88), 70) Налетіли голуби із чужої сторони (277, 21—32), 71) Сама не знаю, чом доленьки не маю (278, 21—20), 72) Що брат із сестрою по садочку ходить (280, 19—17), 73) Іване, Івашечку, не переходь-же да доріжечки (310, 19—31), 74) Да малая нічка — Петрівочка, да не виспалася наша дівочка

---

[1] — [7]) Ці пісні записані на окремих аркушах.

(313, 19—32), 75) Наша пані домує, нам вечерять готує (318, 19—37), 76) Ой із-за гори та буйний вітер віє, бідна вдова пшениченьку сіє (358, 19—83), 77) Ой за гаєм зелененьким брала дівка льон дрібненький (362, 19—26), 78) Ой, ішли чумаки з України, стали на попасі край долини (369, 19—87), 79) А ще сонце не заходить, а я спати ложуся (371, 19—79), 80) Ой на морі та на синьому та сокіл з орлом та купається (450, 19—74), 81) Ой високо сонечко зіходить, а низенько заходить (453, 19—93), 82) Чомусь мої воли не пасуться да не будуть води пити (453, 19—111), 83) Ой зійду-зійду на гору крутую та подивлюся, як люди живуть (459, 19—42), 84) На гору йду — не бичую, а з гори йду — не гальмую (460, 19—21), 85) Запив чумак, запив бурлак, запив—зажурився (461, 21—84), 86) Люлька моя червоная, з вечера курилася (468) [1], 87) Годі тобі, снігирушка, по горам літать (469, 19—113), 88) Задумала вража баба та й забагатіти (472, 19—29) [2]).

Порівнявши тексти цих пісень у виданні Метлинського з власноручними записами Носовими, ми переконуємось у тім, що не завсіди манускрипт тотожний з редакцією Метлинського. Ми не маємо жадних даних говорити це що-до вищенаведених 53 пісень, але що-до цих, текст яких тепер в архіві маємо, досконало відомо, що в редакції Метлинського записи Степана Даниловича змінили свій вигляд. Треба завважити, що часом і цензура сприяла цьому, про що мова нижче йтиме, але редакційних виправок переважна більшість. З усіх цих пісень тільки номері 3, 7, 10, 12, 16, 20, 22, 25, 29, 30, 35, 42, 45, 46, 51, 52, 54, 61, 63, 86, 88 в текстах Метлинського та Носа тотожні, 67 останніх номерів являють собою деяку одміну. Подаємо ці варіянти.

1) „Чи я вбрела, чи я вплила" (7, 21 — 35): 1 р. підбито = підлито. Варіянт Носів, безумовно, кращий. 2) „Чи ти чула, дівчинонько" (9, 19 — 15). Пісню цю у Носа инакше розбито на рядки. 2 рядки Метлинського = 1 Носовому. Кожен другий рядок Носів повторено двічі. 4) „Тихо-тихо Дунай воду несе" (14, 19 — 17). У Носа є кінець, що його нема у Метлинського:

„Мені, дівко, за столом сидіти,	Тобі, дівко, за полком ходити.
Тобі, дівко, дитини глядіти,	Мені, дівко, весілля гуляти,
Мені, дівко, мед-вино пити,	Тобі, дівко, хрестини 'дбувати".

5) „Ой кінь ірже, трава в'яне" (18, 19—94): 10 р. ломле = ломить. 6) „Пора, мати, жито жати" (21, 19 — 60): 14 р. Доленька = фортуна. Кожен другий рядок у Носа повторено двічі. Пісню записано в с. Бобрику кол. Роменськ. пов. 8) „І по той біка гора". (36, 19 — 43): 3 р. гороньками = гіроньками; 10 р. воронім = вороному. У Носа після 11 рядка є ще чотири рядки, незаведені у Метлинського:

„Напій-же коня	Холодної та водиченьки
Із повної та криниченьки,	Дівчино моя!"

9) „Летить орел сизокрилий" (42, 19 — 100): 4 р. Да = Та. Після 12 р. у Носа є ще 7 рядків, випущених, очевидно, з цензурних причин:

„Коли-б мені та, Господи,	Не йди, не йди, козаченьку,
Сю дівчину взяти,	На церков прохати,
Пішов-би я на три годи	Та йди до мене служити"...
На церков прохати.	

13 р. Ой заслужи = Заслужи; I пару жупанів = Пару жупанів. Записано в с. Понорах. 11) „Пливи, пливи, селезню" (49, 19 — 11): 9 р. вражий сину = сукин сину. 13) „Ой посію на горі пшеницю" (68, 19 — 95). Один рядок Метлинського = 2 Носовим. Кожен другий рядок Носів подвоюється. Записано 1852 6/V в с. Понорах. 14) „По са-

[1]) [2]) Ці пісні записано на окремих аркушах.

[2]) На оригіналах записів пісень, позначених №№ 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 16, 17, 19, (19—107), 20, 21, 22, 23, 24, 37, 38, 56, 57, 58, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88 — надписано рукою Степана Даниловича: „напеч. Амвр.".

дочку я гуляю (69, на окр. арк.): 5 р. буду я = маю я. 15) „Чи я в тебе, мати, не своя дитина" (70, 19 — 42): 1 р. в тебе = тобі: 4 р. хто = а хто. 17) „Да поглядаю, да позираю" (85, 19 — 8): 1 р. Да = Ой, да на ту = на ту; 2 ряд. да на той = на той; 10 р. спочинку = спочиву; 12 р. до = да. 18) „Ой не шуми, луже, зелений байраче" (92, 21 — 27). 8 р. А = я; і = я. Записано в с. Бобрику кол. Роменськ. пов. 19) „Та бодай тая степовая могила запала" (98, 19 — 3). У Носових збірках цю пісню заведено в двох варіянтах; обидва записано в с. Понорах. У Метлинського ця пісня позначена: Золотоноша, Конотоп. Наводимо обидва варіянти. А. (98, 19 — 3): 2 р. Ой = та; 3 р. Та = та й; 4 р. невесела = невеселая; 5 р. з ростом = росла 6 р. та до мене = ізо мною; 7 р. не = та не; 9 р. Ой = ох; 11 р. нехай = та нехай; 12 р. та щоб = а щоб; 13 р. Широкая = та широкая; 14 р. ой як тая = та як та. В. (19 — 107): 1 р. та = да; 2 р. Ой = Да; 3 р. та = Да; 4 р. та = ой; невесела = невеселая; 5 р. та = да; 6 В = 6 А; 7 В = 7 А; 8 р. ... 9 В = 9 А; 10 р. Та нехай = нехай; 11 р. Нехай = да нехай; 12 р. та = да; 13 р. Широкая = да широкая; 14 р. ой як = да як. 21) „Сама-ж я не знаю" (103, 19 — 91): 2 р. а чи = чи; після 6 р. у Носа: „ой убито, вбито, затягнуто в жито, червоною китайкою рученьки похрито". Записано в Баришполі, кол. Полтавщина. 23) „Уродила мене мати" (103, 19 — 8): 11 р. на Вкраїні козак = в сьому селі милий. У Носа є кінець.

„Ой познаю миленького
Між тисячним полком,
Чорна шляпа пуховая,
Лента голубая,

Рубашечка тонка, біла
Вишивата шолком,
Жупанина по коліна,
Сам парень до діла".

Очевидячки, Метлинський, уважаючи це за пізніший додаток, викреслив наведені рядки. 24) „На що мене сватаєш" (120, 19 — 110). У Носа повторюються двічі рр. 4, 8, 12, 16. Записано в Баришполі кол. Полт. 26) „Ой піду я потихеньку" (125, 51, 6): 1 р. потихеньку = потихесеньку; 5 р. та = те; 6 р. у Носа немає зовсім; 9 р. дивнії = дивні. У Носа повторено рядки: 1, 4, 5, 9 та 11 — двічі, а 2, 7, 10 — тричі. 28) „Та коли-б я знала" (126, 51 — 20). Рядки 7 та 15 цієї пісні у Носа повторено двічі. 29) „Чом ти, Марусю, не доказала" (126, 51—5): 1 р. Марусю = Палажко 31) „Суботонька на неділеньку пішла" (130, 51 — 13): 2 р. Маруся = Оленка. У Носа після 6 р.: „Ой, хто-ж мене в шевлієнці найде, та тому-ж я то достануся". „Суботонька на неділеньку" рефрен повторено по 12 р. двічі; 17 р. Юрасько = миленький. 32) „Ой на горі ... процвітають" (138, 51 — 7): не миняють (sic!) = не минають; 3 р.: в батенька ... У Носа кінець:

„На що-ж тобі, дитя моє,
Той синенький цвіт,

Уже-ж тобі, дитя моє,
Зав'язаний світ!"

33) „Та ізрадується, ізвеселиться" (145, 51 — 11): 1 р. та = да. На місці ... в друк. тексті у Носа: „Святая пречистонька". Очевидно — це цензурна купюра. 3 р. посадила = постановила; постановила = посадила; 4 р. янголя = анголя; 9 р. Марусенька = Горпиничина; 10 р. Марусеньку = Горпинку; 13 р. зірочками = повночками. Записано в Гадячі 2/XII 1853. 36) „Віддаєш мене, мій батеньку" (153, 21 — 83): 4 р. та ... і; вирази рр. 7 та 8 (...як дівочки та віночки та плестимуть...) у Носа повторено; 13 р. кватирочки = кватирочки; рр. 13 та 14 у Носа повторено двічі; 15 р. Маруся = Галечка 37) „Зеленая та дібровонько" (154, 19 — 80): 1 р. та = да; 4 р. ні од ... 5 р. та = да. Записано в с. Понорах. 38) „Ой ходила дівчинонька по городу" (163, 19 — 39): 7 р. дрібен = дрібний. 39) „Похилее та дерево та ялина" (175, 51 — 8): 1 р. та ... го та = то; 2 р. та = те; 3 р. годиночки родилась = годиноньки уродилась; 4 р. отцю, неньці = отцю й неньці. 40) „Ой підленув соколонько" (177, 51 — 17): 5 р. та галочки = галочки 9 р. Юрко над = та Івашко під; 10 р. да = та; 11 р. Марусенька = Ганночка; 13 р. Мар'ечка = Ганночка; 15 р. Юрасенько = Івашку. 41) „Ой ти галочко, перемовочко" (178, 51 — 8): 3 р. вишнев = вишневий; рр. 6 та 7 в Носовім тексті немає; 9 р. Юрась = Івашко 11 р. не я-ж = не я. 43) „Сама зоря до місяця" (183, 51 — 14).

Замість рефрену Метлинського „рано, рано, ранесенько", після рядків 1, 4, 7, 10, 12, 15 та 19 — у Носа рефрени два: „рано-рано", після 1, 4, 7, 12, 15 та 18 рядків, і

...несенько", що двічі повторено його після рядків 2, 6, 9, 10, 14, 17, 19. В Носовім тексті фігурує ім'я не Маруся та Юрась, а Палажка та Іллюшко. 46) „Що у гордого тестя" (185, 19 — 103): 2 р. зятю = зятко; 4 р. іде = та іде; 6 р. кунами-бобрами = кунами-бобрами. Записано в с. Понорах. 47) „Ой імла-імла"... 193, (51 — 19): 3 р. Маруся = Кулинка. 48) „Сванечки, наші голубочки"... (196, 51 — 11): 1 р. сванечки — сванечки, сванечки; 2 р. прежнюю хорошую = прежню-хорошу; 4 р. дубничкам = дубничках, березничкам = березничках. 49) "Чи тобі, зятеньку, не сором"... (198, 51 — 9): 3 р. сідаєш = сидиш; 6 р. вінок = віночок; 10 р. свістонька = свість. 50) „Скаче, свістонька, скаче"... (199, 51 — 9): 1 р. Свістонька = свістя. 53) „Поглянь, Марусько, на поріг" (207, окр. аркуш): 1 р. Марусю = Палажко. 55) „Ой не находь, Литва" (215, 51 — 3): 4 р. Мар'єчки = Оленки. 56) „Що в сінечках голубець гуде"... (216, 19 — 34): 12 р. да = та. В Носовому тексті повторено двічі рр. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15. 57) „Та кленовий листоньку"... (222, 19 — 80):1 р. та = да; 5 р. т = да; 6 р. ...тебе батенько оддає = тебе да батько 'ддає. Після 9 р. у Носа:

„Чужа земля коренистая,
Чужа сем'я норовистая,
Треба землю та й іскоренити,
Чужу сем'ю треба знаровити".
(Записано в с. Понорах, Конотіп. пов).

58) „Ой дівчино та Марусечко" (228, 19 — 82): 1 р. дівчино = дівочко; 4 р. то рутою то м'ятою = да рутою — м'ятою. Записано в с. Понорах. 59) „Бряжчали, колокола, бряжчали" (229 — 51 — 18): 2 р. Мар'єчку = Марусечку. 60) „За воротами вишня"... (230, 51 — 7). Цю пісню в Носовім тексті кінчається словами: „Молодої невісточки дожидала" (у Метлинського „Молодої невісточки ждала)", а далі починається другий номер: Вийди, матінко, огляди"... У Метлинського-ж ці два номері з'єднані в одну пісню.
62) „Ой хмелю, мій хмелю"... (240, 19 — 143): 1 р. хмелю = хмелю-ж; да де = де. Кожен другий рядок цієї пісні у Носа повторено двічі. 64) „Посію я руту та м'яту"... 247, 19 — 25): 1 р. та = да. Кожен четвертий рядок цієї пісні у Носа повторено двічі. 65) „Що поуз мій двір ворітечка... (252, 19 — 43). Один Носів рядок = двом Метлинського Кожен другий Носів рядок повторено двічі. 66) „Оддала мене моя матінка"... (256, 19 — 77): 1 р. після = послі; 19 р. теї = тії; 23 р. та й = дай; 24 р. та = да; 26 р. та = да; 27 р. та = да; 28 р. та ей = да; та = да. Записано в с. Рябухах, Конотіп. пов.
67 „Ой не сама, не сама" (262, 19 — 43). Після 7-го рядка у Носа є текст випущений у Метлинського:

„Ні на кого, серце моє,
Ні на кого жалкувати.
Полюбила козаченька
Та при місяці стоя"...

13 р. та на вік = на віки. 68) „Чи ти чула, матусенко" (275, 21 — 36): 6 р. долі = щастя; 10 р. полі = поле. Записано в с. Понорах. 69) „Пусти мене, мати" (276, 21 — 88): 16 р. давно = навік. Кожен другий рядок у Носа повторено двічі. 70) „Налетіли голуби" (277, 21 — 82): 4 р. клопочіть = хлопочіть; 5 р. наклопочу = нахлопочу. 71) „Сама я не знаю"... (278, 21 — 20): 1 р. сама = я сама; 8 р. в тебе = в тобі; 17 р. по чужим = чужим; 21 р. ходила-б = ходила; скажуть = кажуть; 22 р. ходила-б = ходила; скажуть = кажуть. 72) „Що брат із сестрою"... (280, 19 — 17): 6 ряд. у Носа повторено двічі. 73) „Іване Івашечку" (310, 19 — 31): 1 р... Івашечку = Йвашечку; 2 р. не переходь = да не переходь 6 р. порубаєм = зарубаєм. Записано в с. Понорах. 74) „Да малая нічка-Петрівочка (313, 19 — 32): 6 р. свойму = своєму. 75) „Наша пані домує, нам вечерять готує (318, 19 — 37). У Носа є кінець:

„Одчиняй, пане, комірку,
Давай гребцям горілку,
Одчиняй, не бари,
Їдять комарі

7) Ой з-за гори буйний вітер віє" (358, 19 — 83).

Там, де у Метлинського стоять крапки (після 4-го рядка), у Носа є куплет, викреслений, очевидно, у цензурі.

„Прийшла до неї
Да Божая матірь,
Да стала вона з удовою
Да вірненько розмовляти:

—Годі тобі, удівонько,
Да пшеницю волочити,
Пора тобі, удівонько,
Йти вечеряти варити"...

8 р.. ж теї — тії; 9 р. та й — да й; 12 р. ж теї — в тій; та — да й; 15 р. темненької — темної. 77) Ой за гаєм зелененьким... (362, 19 — 26). У Носа повторюється двічі слова з рядків — Ой за гаєм (1), вона брала (3), ой та земле (7), прийняла-ж ти (11), на щож (13), їхав козак (15), загадаю (19), а що в'ється (23), а що росте (24), а що цвіте (25), а що плаче (26), а що грає (27), а що світить (28), дівка стала (30), що хміль (32), камінь росте (33), верба цвіте (34), сова плаче (35), скрипка грає (36), місяць світить (37). 78) „Ой ішли чумаки з України" (369, 19 — 87): 26 р. ти так — ти й так. 79) „А ще сонце не заходить" (371, 19 — 79): 3 р. помолившись я — помолившися я. 80) „Ой на морі та на синьому" (450, 19 — 74): 8 р. слізоньками — а слізоньками. Записано в с. Хорунжівці кол. Роменськ. пов. 81) „Ой, високо сонечко зіходить" (453, 19 — 93). 2 Носових рядки — 1 Метлинського. Кожен другий рядок у Носа повторено двічі. 17 р. розбійники — розбійнички. Записано в с. Оробах, кол. Лубенськ. пов. 82) „Чомусь мої воли не пасуться" (458, 19 — 111). В Носовому тексті деякі зміни: 12 р. М — 14 р. Н; 17 р. М — 15 р. Н; 18 р. М — 16 р. Н. Варіянти у Носа й Метлинського такі: 12 р. ради-б — раді-б; харчів — ха́рчі; 16 р. поховали, мати = поховали твого; 19 р. мати за ворота — мати; 23 р. трава — травка; 24 р. стала — та й стала. 83) „Ой зійду-зійду на гору крутую" (459, 19 — 42): 4 р. а люди — як люди; 10 р. в... кабак — в царський кабак; 11 р. а у кабаці — в царськім кабаці; 13 р. а у кабаці — в царськім кабаці. 84) „На гору йду не бичую" (460, 19 — 21): 2 р. а згори йду — з гори їду; 8 — 9 р. повіряю = довіряю. 10 р. у Носа не повторено. 85) „Запив чумак, запив бурлак" (461, 21 — 84): 3 р. долі — волі; 10 ряд. рідна — стара. 87) „Годі тобі, снігирушка" (469, 19 — 113): 2 р. та пари = пари.

Аналізуючи всі ці варіяції, ми, по-перше, можемо завважити варіяції дрібного характеру, що, власне, ще не становлять якогось великого гріха проти точности, як, наприклад, в номерах 8, рр. 3 та 10, 20 р. 4, 19 вар. А. р. 3, 4, та багато инших аналогічних неточностів, що наводити їх всіх здається нам зайве; далі можна бачити неточності серйозніші, що виникли через певний недогляд чи недбаліcть, як, напр., номері 1 р. 1, 2 (рефрен), 5 р. 10, 23, р. 11-ий, 24 (рефрен), 26 (рефрен). Дальша група неточностів — це „підкрашування" пісень — заміна імен на більш „милозвучні" та окремих брутальних виразів, як, наприклад, номері 11, р. 9-ий, 27, 1-ий рядок, 31, р. 2-ий, та 19-ий; 33, р. 9-ий й т. ин. Трапляються пропуски, що зробив Метлинський, як, напр., в номерах 4, 23, 32, 57; иноді Метлинський з'єднував два номері в один, як, напр., номер 60. Окрему групу становлять пропуски, що їх Метлинський мусів зробити, очевидно, з примусу цензурного, як от у номерах 9, 38, 76, 83.

Роздивляючися ці неточності, переконуємося в тім, що вони сами по собі типові для тогочасних українських етнографів. Досить згадати хоча-б за того самого Куліша, який як показав це академик А. М. Лобода [1]), дуже вільно поводивсь з власними записами і неточності у нашім випадкові тільки переконують зайвий раз у тому-ж самому. Етнографи тогочасні ще не вважали за гріх проти етнографії „прикрасити", або-ж і попросту таки недбало передати якийсь запис, иноді й підробити щось. Треба для характеристики С. Д. Носа, як етнографа, завважити, що його варіянти здебільшого кращі за варіянти Метлинського і, в даному разі, точніші.

Отже, серед співробітників Метлинського Носові належить видатне місце. Це й мала довести ця невеличка розвідка.

Володимир Білий.

---

[1]) Див. Записки Істор.-Філ. Від. У. А. Н., кн. II — III, стор. 111 — 115.

ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ „ЛИТЕРАТУРЫ УКРАИНСКАГО ФОЛЬКЛОРА“ Б. Д. ГРІНЧЕНКА.

Продукт народньої творчости — звичаї, обряди, повір'я, заговори, загадки, байки, поговірки і особливо пісні в усіх культурних народів завсіди були предметом уваги дослідників минулого життя. Через них кожний народ передає в нащадок майбутньому поколінню свою історію, свій побут, свої переживання.

Ось через що дослідники минулого надають надзвичайної ваги елементам народньої творчости, присвячують їм окремі праці, упорядковуючи матеріяли минулого, відокремлюючи їх у певну галузь, що відома під назвою фольклор.

Ось через що і на Україні фольклор притягав до себе пильну увагу дослідників народнього життя. За минулий час багато українських фольклорних матеріялів розкинуто по ріжних творах, часописах, річниках і т. и. Не мало вкладено праці і на упорядкування українського фольклорного матеріялу, на доведення його до системи у вигляді бібліографічних покажчиків. Але всі спроби, цінні сами по собі, для сучасного моменту напівзагубили своє значіння як через те, що вичерпують тільки матеріял свого часу, так і через те, що здебільшого захоплюють широкий народознавчий матеріял загального характеру і змісту, торкаючись фольклору тільки остільки, оскільки він входить, як складова частина, до етнографії.

Першим таким покажчиком був „Указатель источниковъ для изученія Малороссійскаго края“ 1858 р. О. М. Лазаревського. На жаль, видання цього покажчика зупинилося на першому випускові, не даючи до того вказівок на те, що було надруковано в „Губернскихъ Вѣдомостяхъ“ і чужими мовами. Було потім два продовження до цього покажчика, що з них одне — за 1857—1860 роки склав П. С. Єфименко; під назвою „Украинская литературная лѣтопись“ його надруковано в „Полтавскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ“ (1861 р. №№ 3—8); друге — за 1858—1860 роки склав Б. І. Межов; надруковано в „Основі“ (1861 р. №№ 8 і 11—12). Р. 1883 вийшло два покажчики: 1) „Библіографическіе матеріалы по этнографіи, географіи, статистикѣ и экономическому состоянію Полѣсья (сѣверо-западный и юго-западный край вообще и губерніи Минская, Гродненская, Волынская, Кіевская и Могилевская въ частности). СПБ. 1883. З. Пѣнкиной при содѣйствіи Межова“ і 2) Комарова М. Ф. „Библіографическій покажчикъ новой украинской литературы (1798—1883)“. Для галицько-руської літератури є покажчик Левицького Ів. Ом. під заголовком: „Галицко-русская библіографія XIX столѣтія по русскимъ изданіямъ въ Венгріи и Буковинѣ (1800—1886). Два тома. Львовъ. 1888—1895, стр. XXII + + 161 + 733, 4°. Його-ж. Укр. бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1900, т. I—III. 1909—1911, in 8°. (Зазначені всі книжки, брошури і статті в газетах, річниках та збірниках. Наприкінці — альфабетний покажчик предметовий та назов).

Після перерви, мало не в десять років, виходять ще два покажчики: 1. Б. Д. Грінченка „Литература украинскаго фольклора. 1777—1900“. Черниговъ 1901 г. і 2. Д. Дорошенка „Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью“. СПБ. 1904. Отдѣлъ XVII й XVI. — „Малорусская этнографія“ и „народное творчество“ (фольклор [1]).

[1]) Зрештою варт зазначити працю Зеленіна Д. К.: „Библіографическій указатель русской этнографической литературы о внѣшнем бытѣ народовъ Россіи. 1700—1910. (Записки Русск. Географич. Общества по отдѣлу этнографіи, т. XL, вып. 1.). СПБ. 1913, стр. XXXIX + 733 (изданіе корректурное)“. Покажчик Зеленіна торкається матеріяльної культури.

На цьому власне бібліографічні друковані досягнення українського фольклору кінчаються.

Правда, з р. 1912-го маємо відомості, що П. К. Симоні запропонував „Отдѣленію русскаго языка и словесности Русской Академіи Наукъ" для друку виготувану ним бібліографічну працю: „Русскій фольклоръ, матеріалы для его изученія. Библіографическій обзоръ", в склад якого повинні були ввійти всі відомості „о великорусскомъ, малорусскомъ и бѣлорусскомъ фольклорѣ" з відповідними покажчиками наприкінці (Див. „Извѣстія Акад. Наукъ" 1912, S. 411; пор. „Этнографическое обозрѣніе" 1912, № 1—2, 291). Але ця праця в науковому обігові поки-що не вживається.

Бібліографія українського фольклору була за предмет студій Рос. Академії Наук. Ці бібліографічні студії було публіковано в бібліографічних збірниках: „Славяновѣдѣніе въ 1901 году. Систематическій указатель трудовъ по языкознанію, литературѣ, этнографіи и исторіи". СПБ. 1903 г. та в „Обозрѣніи трудовъ по Славяновѣдѣнію" за редакцією Бенешевича. Найбільш докладні бібліографічно-фольклорні відомості було подано в „Обозрѣніи трудовъ по Славяновѣдѣнію 1912 годъ", коли було видано окремий випуск, спеціяльно присвячений українознавству: „Выпускъ III. Украиновѣдѣніе". СПБ. 1914.

З перелічених покажчиків найбільше значіння має „Литература украинскаго фольклора" Б. Д. Грінченка. Цей покажчик, охоплюючи фольклорний український матеріял з р. 1777-го до 1900-го, містить у собі: а) записи фольклорних матеріялів, виданих з науковою або з иншою метою (в оригіналі або в перекладі), б) твори художнього письменства, що являють літературне оброблення українського фольклору, в) досліди, що їх присвячено українському фольклору, критичні розгляди праць у цій царині і г) історію науки про український фольклор, біографічні відомості про фольклористів та инші відомості, що стосуються до предмета. Покажчика Б. Д. Грінченка складено в хронологічному порядкові, старанно і з значною повністю. Користуючись цим покажчиком, дослідник українського фольклору має гарного підручника, при світлі якого не важко орієнтуватися в численному українському фольклорному матеріялі, особливо, коли буде прийнято на увагу деякі корективи, що зауважено в рецензіях на покажчика Грінченка, як ось: Шугурова Н. в „Кіевской Старинѣ" 1901 р. IX, стор. 105—114 (Бібл.); „Приднѣпровскій Край" 1901 р. № 125; „Русскія Вѣдомости" 1901 р. № 229, Франко Іван в „Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка (у Львові), т. XLIV, 44—49 і відповідь Грінченкова на рецензію Шугурова в „Кіевской Стар." 1901 р., X, 19—20 (Изв. и зам.).

Зауваження з приводу „покажчика" Б. Д. Грінченка наведеними рецензіями не обмежуються. Маючи численні знайомства в широких колах досвідчених українських і закордонних фольклористів, Грінченко Б. Д. одержав од них після виходу свого покажчика декілька листів, що в них його кореспонденти подають чимало цікавих зауважень в справі видання бібліографічного покажчика. Ці листи (чеського професора Ю. Полівки, А. Малинки, В. Г. (Василя Горленка) та В. Доманицького[1]), за ласкавим дозволом дружини небіжчика М. М. Грінченкової, друкуються тепер, як цінний додаток до раніш публікованих рецензій.

Але покажчик Грінченка закінчує огляд літератури українського фольклору 1900-м роком.

Частково доповнює його покажчик Д. Дорошенка, але і цього покажчика доведено лиш до 1904 року.

Отже на 1904 році систематичне об'єднання українського фольклорного матеріялу обривається. До цього часу спроб дальшого об'єднання і систематизації українського фольклору, оскільки нам відомо, не було. А тимчасом інтерес до фольклору росте, суспільність інтенсивно реагує на удосконалення людської самосвідомости, почувається

---

[1]) Особливо докладні листи (4 листи 1903—1904 рр.) надіслав до Б. Д. Грінченка В. Доманицький. У своїх листах Доманицький занотовує значну кількість бібліографічного матеріялу. За браком місця ці зауваження тут не друкуємо, сподіваючися їх подати в наступній 3-ій книжці Етнографічного Вісника.

гостра потреба заповнити прогалину систематизації українського фольклору, що утворилася протягом останніх двацяти років.

Ідучи назустріч цій потребі, Етнографічна Комісія при І-му чідділі У. А. Н. розпочала працю над складанням такого покажчика з літератури українського фольклору, який має охопити ввесь фольклорний матеріял України з кінця XVIII століття геть аж до останніх часів.

Значну частину праці вже пороблено, більшість джерел переглянуто і потрібний матеріял занесено на картки.

В процесі роботи бажано було-б, щоб особи, зацікавлені в скорішому виданні докладного покажчика, подавали до Етнографічної комісії Академії свої зауваження що-до матеріялів українського фольклору та систематизації їх. Кожне зауваження буде прийнято з подякою.

I. Лист Ю. Полівки. Praha, 18/XI 1900. Многоуважаемый Борисъ Дмитріевичъ! Нашъ этнограф. музей получилъ III т. Вашихъ Этнограф. матеріаловъ и отъ его имени приношу Вамъ искренную благодарность. Я приказалъ, чтобъ Вамъ выслали III, IV—V и VI вып. нашего сборника этнограф. И просимъ Васъ покорно, чтобы намъ подарили еще I—II т. Вашихъ матеріаловъ и возможно ли тоже Вашу книжку о Кулишѣ.

Библіотека покойнаго Ржегоржа не попала въ нашъ музей, только оставшіеся послѣ его смерти матеріалы рукописные, касающіеся Галичанъ. Желательно бы было очень, чтобы украинскій фольклористь ближе съ ними познакомился.

Сборниковъ чешскихъ и словацкихъ преданій, сказокъ, пѣсенъ и т. д. множество. Главнымъ образомъ сборники сказокъ нашихъ неудовлетворительны, всѣ почти передѣлки литературныя или для молодежи, такъ чешскія, моравскія и словацкія сказки Bajeny Němcové, моравскія B. M. Kuedy (до сихъ поръ 4 вып.), словацкія Dobrzinského (8 вып. Turc. Fr. Martin 1880—83), новѣйшія валашскія M. Vaclavka по разнымъ дѣтскимъ изданіямъ разбросанныя научнаго изданія совсѣмъ нѣтъ, и мы должны признаться, что мы. въ этомъ отношенія далеко далеко за Вами. Только въ новѣйшее время даются нѣкоторыя вѣрно записанныя сказки въ журналѣ Český Lid и въ VII вып. нашего сборника будетъ издано нѣсколько сказокъ вполнѣ отвѣчающихъ научнымъ требованіямъ.

Подъ бандеролью присылаю Вамъ оттискъ рецензіи изъ XXII томъ Archiv f. slav. Philologie. О Вашихъ матеріалахъ я писалъ въ этомъ журналѣ въ XXI т. о I вып. стр. 263—270, о II т. стр. 273—285. Прилагаю желаемый Вами списокъ моихъ статей о сказкахъ. Весь Вамъ преданный Ю. Поливка.

My trzej bracia. Lud (Lwów) II. Между прочимъ: Манжура сказки (Харьковъ 1891) стр. 118 сл. и Ястребовъ „Матеріалы", стр. 244 (Лѣтопись истор. фил. общ. новоросс. III). Seit welcher Zeit werden die Greise nicht mehr getötet. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde Berlin 1898, стр. 25—29 — малорусскія преданія: K. J. Erben Slav-čitanka 137. Чубинскій. Труды II, 526. Манжура. Сказки стр. 143. Tom Tit Tot. Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde 1900. Етнограф. Збірник VI, стр. 72—280 (въ моей статьѣ стр. 258). Гринченко I по 112 (у меня стр. 387). Nachträge zur Polyphemsage. Archiv f. Religionswissenschaft herausgegeben von D-r Th. Achelis. Freiburg in B. I, 1898. Стр. 305—336. — Малорусскія: Этнограф. Обозр. IV, 1890, стр. 94. Драгомановъ. Малор. нар. пред. стр. 384. Ястребовъ, стр. 140, 139. Гринченко II по 4 (у меня стр. 327—330). Етнограф. Збірник I. Роздольський по 18 (стр. 332). (Goethe-Jahrbuch XXI замѣтка J. Bolte Zur Legende vom Hufeisen, стр. 257 сл. — много сообщено Етнограф. Збір. III, 69 (стр. 261). Rybák a zlatá rybka. Narodopisny sbornik česko-slovanský I, 49—63. Этнограф. Обозр. IX, 1892, стр. 129 (у меня стр. 58) ib. стр. 130 сл. (у меня 59). „O zlatem ptáčku a dvu chudých chlopcích" ib. вып. VI, стор. 94—143. Moszyńska (Zbiór. Krak. Ak. IX) по 5. Манжура, стр. 52 (у меня стр. 117—8). Ястребовъ стр. 206 по 16. Гринченко № 183 (у меня стр. 123). „Tatku, ach tylko taką gąskę mi daj". Wisla X, 1896, стр. 795—799. Житье и Слово, 1894, вып. V, стр. 186 (у меня стр. 798). „Doktor wszystkowiedz". Wisla XI, 1897, стр. 53—69, 298—315. Гринченко I, 3 (у меня стр. 58), Манжура. Сборн. Харьк. VI, стр. 178 (у меня стр. 59); Драгомановъ.

Малорусскія преданія 146 по 43 (у меня стр. 64); Чубинскій. Труды II, стр. 646 по 107
(у меня стр. 310).
II. Лист В. Горленка. 9 августа, Ярошовка. Мои предположенія нѣсколько
измѣнились, Многоуважаемый Борисъ Дмитріевичъ и выѣзжалъ я только въ Лохвицу и
Кіевъ, а въ Полтавщину, Яновищину etc. ѣду только въ это воскресенье . . . .
О „Литер. фолькл." не писалъ еще и вотъ почему. Зная то обстоят. что указатель составл.
въ Черниговѣ и безъ помощи большихъ библіотекъ, надо удивляться только его полнотѣ
и Вашему труду. Но вообще въ немъ много пропусковъ и, мнѣ подумалось, что нѣтъ
никакой цѣли корить намъ печатно другъ друга, когда мнѣ отлично извѣстно, что эти
пропуски вышли просто оттого лишь, что Вы не имѣли подъ руками всѣхъ книгъ, какія
нужно бы было имѣть. Главный пробѣлъ тотъ — что Вы не могли пользоваться журналь-
ной литерат., гдѣ разбросано многое этнографически-малороссійское. Начинаетъ оно по-
являться въ старыхъ журн. съ 20 и 30-хъ годовъ. Лучше бы конечно Вамъ видѣть самые
журналы. Но есть и указатели къ нимъ, изъ кот. можно было бы извлечь свѣдѣнія о
малорос. матерьялахъ. Таковы указатели: Бартенева къ „Москвитянину", указатели
Полуденскаго къ нѣсколькимъ старымъ журналамъ и пр. Болѣе всего ощути-
тельно незнакомство съ „Чтеніями въ Общ. Ист. и древн.", гдѣ въ особ. во времена
Бодянскаго, — множество малорос. матерьял. Къ нимъ также есть указатель — Бѣлокурова.
(Москва 1883). Совсѣмъ пропущено у Васъ все относящееся къ Кубани и Черноморью.
Между тѣмъ тамъ есть своя мѣстная печать со множествомъ матерьяловъ. Къ „Кубанск.
Вѣдомостямъ" есть тоже указатель Фелицына (вышло двѣ части), гдѣ Вы нашли бы
пропасть этнографіи. Въ „Руководствѣ для сельскихъ пастырей" времени Феоф. Лебе-
динцева также была малор. этнографія. Далеко не исчерпаны у Васъ матерьялы изданій
Географическ. Общ. (Вѣстн. Геогр. Общ., — Извѣстія Г. Общ.) и „Губ. Вѣдомостей". Зато
совершенно лишни, загромождаютъ книгу, сбиваютъ читателя и вносятъ какія то нена-
учныя пятна — лубочные сборники, повторяющіе вдобав. один другой и, противные мнѣ
лично, передѣлки въ стихахъ народн. разсказовъ и сказокъ. Не люблю никакого аплике.
Вотъ то главное, что я могъ сказать въ рецензіи, но не скажу, помня, что Вы не
могли имѣть подъ рукой всѣхъ источн. и, помня также, что, кромѣ Васъ, указателя все
же никто еще не сдѣлалъ. — Если для Васъ имѣетъ значеніе появленіе краткой замѣтки
о Ваш. Указ. в газетѣ безъ критики, то напишите.
Кромѣ книгъ, любезно Вами присланныхъ, я получилъ Указ. и отъ Земск. Сборн.
Этотъ послѣдній я отправилъ Мартиновичу, кот. опять подалъ признаки жизни и опять
поражаетъ меня сообщеніями о тѣхъ невѣроятн. записяхъ, кот. у него есть и того что
онъ по этой части знаетъ. Я дѣлаю всевозможн. усилія, чтобы склонить его къ печатанію
его матерьяловъ.
О повѣсти Вашей въ слѣдующій разъ. Еще не кончилъ ее. Весь Вашъ В. Г(орленко).
(P. S.) Пыпинъ, обѣщавшій издать обзоръ малорос. этнографіи, такъ и не исполнилъ
обѣщанія. Пошлите ему Вашу книгу, адрес. въ „Вѣстн. Европы".
Роясь въ бумагахъ своихъ, нашелъ старыя записи. Посылаю Вамъ изъ нихъ пока
псальмы, мож. б. гдѣ нибудь можно будетъ пристроить. Рукоп. не возвращайте.
III. Лист О. Малинки. Милостивый Государь! Получивъ отъ одного господина
на короткое время Вашу „Литературу укр. фолькл.", я имѣлъ возможность только бѣгло
ознакомиться съ ней. И при такомъ знакомствѣ бросилось мнѣ въ глаза нѣсколько не-
точностей въ Вашей книгѣ, правда, неважныхъ, но все же досадныхъ при пользованіи
этимъ очень цѣннымъ трудомъ.
Въ виду Вашей просьбы въ предисловіи дѣлиться съ Вами замѣчаніями о книгѣ, я
и прилагаю при этомъ указаніе на тѣ неточности, которыя подмѣчены мною.
Вашъ „Указатель фам. авторовъ..." не всегда совпадаетъ съ текстомъ: въ index'ѣ возлѣ
фамиліи „Дикаревъ" стоит ссылка на 1401 №; в текстѣ подъ этимъ № Дикаревъ не упо-
минается; П. Кулишъ — въ „Указ." № 169, въ текстѣ соотвѣтствующій 159 №; въ ind.
429 № — въ текстѣ не то; подъ № 278 въ „Указ." стоитъ М. Гаццукъ — нужно О. Гац. —
Мнѣ (Малинкѣ) ошибочно приписана въ текстѣ замѣтка „къ легендамъ и пов. о змѣяхъ"
(„Этн. об." 97 № 47, — въ Вашемъ текстѣ подъ № 1539); замѣтка эта принадлежитъ

М. Васильеву. Совершенно не разсмотрѣнъ Вами „Вѣстникъ Славянства", сборникъ, издаваемый проф. В. В. Качановскимъ. У меня подъ руками нѣтъ всѣхъ книгъ этого журнала, но могу указать въ нихъ слѣд. матеріалъ: 1) 1892 г. кн. 7: „Особенности говора м. Мрина, Нѣж. у. Черн. г." А. Малинки; 2, 1893 г. кн. 8: „На бабі чортова голова" и некрологъ А. А. Потебни. 3, 1894 т. 9: „Малорос. стихъ о Егоріи Храбромъ". В. Кач-го (т. е. Качановскаго). Готовый къ услугамъ А. Малинка. г. Глуховъ 6 іюля 901 г."

IV. Лист О. Малинки. Милостивый Государь Борисъ Дмитріевичъ! Пославъ Вамъ письмо, я самъ вспомнилъ, что Юсъ Д. — псевдонимъ Кулиша, но псевдонимъ Дикарева мнѣ былъ неизвѣстенъ.

Въ такое положеніе, въ каком былъ я, могутъ попасть и другіе, не знающіе псевдонимовъ писателя; не лучше ли поэтому въ index'ѣ при фамиліи писателя выставлять и тѣ его псевдонимы, к-рые попадаются в текстѣ Вашей „Литературы"? — „На бабі чортова голова" — заключаетъ въ себѣ небольшой апокрифич. разсказъ, записанный Качановскимъ въ Нѣжинѣ и объясняющій возникновеніе этой пословицы (Спаситель приказалъ ап. Петру помирить дерущихся бабу и чорта; П. отсѣкъ обоимъ головы; получивъ отъ Спасителя приказаніе приставить ихъ къ туловищамъ, онъ спуталъ головы; съ этого времени и явилась пословица. — Параллели: въ Сборн. Иванова „Почему на хохлѣ чорт. гол.", Добровольск.: „Смол. Этногр. Сб.", стр. 288: „Якъ Никола бабу разымалъ у драки съ чортомъ"). Въ моемъ разборѣ говора — приведено 2—3 объясненія названій урочищъ; одно представляетъ пересказъ стихотворенія „Паганее Поле", помѣщ. въ „Основѣ" 61 г. февр.; вообще, матеріалъ скудный, и лучше о немъ не упоминать вовсе.

Теперь позвольте подѣлиться еще нѣсколькими замѣчаніями. 1) Называя журналъ, Вы, совершенно правильно, отмѣчаете, какой фольклорный матеріалъ заключается въ каждой книгѣ журнала; къ сожалѣнію, попадаются кое-гдѣ пропуски, т. е. приведено одно названіе журнала безъ перечисленія нужныхъ статей, напр. № 1628 (текстъ) „Этн. об." журн. — и только; № 1616 „наук. тов"... Львивъ — статьи не указаны.

2, Быть можетъ, по той же причинѣ, что и Гатцуки, смѣшаны у Васъ въ index'ѣ И. и Г. Кулжинскіе: въ index'ѣ всѣ статьи приписаны И. К-му, въ текстѣ же ему принадлежатъ № 19, 26, 290; остальныя — № 269, 414, 428, 437, 455 и 482 — Гр. К-му.

3, Подъ № 1507 кн. II — отмѣчена рецензія на сборникъ узоровъ писанокъ Скаржинской, между тѣмъ какъ указанія на самый сборникъ я не нашелъ въ Вашей книгѣ; подъ № 1416 отмѣчена программа собиранія писан. – той же Скарж. Если Вы отмѣтили эти двѣ замѣтки, то можно было бы указать — и сборникъ Скаржинской, и „южно-р. нар. орнаментъ" Черн. г. Глух. у. 1878 г. П. Я. Литвиновой, и мои „Писанки и крашанки" „Этногр. об." 99 г. кн. 1—2.

4, В index'ѣ въ первой строкѣ помѣщены А. В. и А. К.; вѣроятно, это разныя лица, и ихъ удобнѣе бы помѣстить въ разныя строки. — Вотъ тѣ замѣчанія, неважныя правда, к-рыми хотѣлъ я подѣлиться по поводу Вашей книги, въ общемъ, повторяю, очень цѣнной.

Ни „земск. сборника" ни приложеній къ нему я не получаю вовсе. Готовый къ услугамъ А. Малинка. 15 іюля 901 г. Глуховъ.

Андрієвський Олександер.

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ

(Лист М. О. Дикарева до П. О. Куліша).

Історію української етнографії вивчено ще надто мало. Огляди О. Н. Пипіна та М. Ф. Сумцова, підсумовуючи внески кожного дослідника в цю царину українознавства, не могли звичайно на кожному з них детально спинятися і умовини, що в них їхню працю проваджувано, детально з'ясовувати.

А втім заслуговує вона безперечно на пильнішу увагу. В обставинах українського культурного життя завсіди був з етнографії могутній громадський чинник, що виховував гарячу любов до рідного народу, збуджував національну свідомість.

Особливо з цього погляду цікава постать М. О. Дикарева. Вороніжець родом, за молодечих своїх років перебував він у російському мало не виключно оточенні; і проте прийшов він згодом до широкої роботи на полі українського фольклору. Не діставши серйозної систематичної освіти, обмежений провінціяльним обрієм, цей „самоук" у галузі філології та етнографії, як кваліфікують його М. Грушевський та М. Сумцов [1]), пильно і самовіддано збирав різноманітний фольклорний матеріял на прикордонних смугах української території — Вороніжчині та Кубані. В умовинах нужденного життя, переобтяжений службовою працею, не жалкував він ніколи грошей, аби тільки здобути цікавий матеріял. „Сам я, коли бачу, — писав він О. Я. Кониському, — що селянин чи станичник може бути корисним за-для української науки, я липну до нього, як до кожуха. Розуміється, що тут трапляється багато помилок; трапляється переводити гроші, шукаючи собі співробітників, але я певен, що розумний чоловік не осудить мене за сі помилки..." [2]). Отже і зібрав героїчними своїми зусиллями М. Н. Дикарев чималий матеріял, що його обробляючи, подавав до різних наукових часописів.

Мало проте освітлено ще так і ті впливи, під якими розпочалася була його етнографічна праця, як і те саме, яким чином її проваджувано. Дещо про це подав О. Я. Кониський [3]), але не встиг він, на жаль,

---

[1]) М. Грушевський. Некролог М. О. Дикарева. ЗНТ і Ш, 1900, кн. 33, Miscelеana, стор. 51. — М. Сумцов. Малюнки з життя української народньої словесности (з XIX „Сборника Харковскаго Истор.-филол. Общества въ память проф. Е. К. Рѣдина), Харків, 1910, 122.

[2]) О. Кониський. До життєпису М. Дикарева. ЛНВ, 1900, X, 23—24.

[3]) Цит. праця. ЛНВ. 1900. X, 10 — 24; XI, 75—91.

написати ширшого життєпису Дикарева, як це збиравсь зробити. Од того-ж автора дізнаємося ми, що вперше виступив був Дикарев ще р. 1875-го в „Воронежскомъ Телеграфѣ“ з російським літературним твором [1]). Українську-ж національну свідомість збудив у ньому приїзд року 1886 до Воронежу трупи Кропивницького. „Він, — писав Дикарев 9 листопада 1894 р. О. Кониському, — дай, Боже йому здоровля! розбуркав мене від духовного спокою: я взявся працювати біля українського словаря, а далі вкинувся в етнографію і фонетику української мови. Життє моє, за тими-ж самими лихими обставинами, повеселійшало, бо я бачив мету життя свойого, побачив ту ‚суспільну діяльність‘, що за часів школи ховалася в далекім тумані, я побачив, що я можу зробити хоч крихту користи для рідної Матери — України, про котру я забув того часу, коли був у школі. Таким чином я уважаю Кропивницького своїм хрещеним батьком і до віку дякуватиму за своє духовне відродження“ [2]).

Отже й прислужився тут, як бачимо, театр українській етнографії, з якої і сам він так багато скористався.

Лист М. О. Дикарева до П. О. Куліша, що ми подаємо тут, стверджує ще раз ту-ж саму думку Дикарева, а разом із тим змальовує і шляхи, що ними йшов він призбіруючи етнографічні матеріяли і власними силами утворюючи за-для цього кореспондентську мережу.

Випустивши року 1892 „Воронежскій этнографическій сборникъ“ з цікавим і різноманітним українським матеріялом, увійшов Дикарев в українську етнографію. Тоді-ж-таки очевидно познайомивсь він листовно з Б. Д. Грінченком, [3]) О. Я. Кониським, І. Рудченком і П. О. Кулішем [4]). Віддалений од загального життя, мав Дикарев не зовсім правильну уяву що-до праці Кулішевої; чуток же небезсторонніх за нього ходило, як відомо, чимало. Проте, здобувши через Б. Д. Грінченка правдивіше освітлення постати Куліша, змінив він свою думку про нього. Принаймні в листі свойому до Б. Д. Грінченка пише М. О. Дикарев 3 грудня 1892 року такі рядки: „А що справді Куліш не покинув Україну, у цьому я міг гаразд переконатися з його двох листів, що він їми пошанував мене. У цих листах він каже про „наше національне право“, або ще таке: „З Вашого любого листу вбачаю з горем і втіхою боротьбу старорущини з новорущиною по вкраїнах України, що й там силкуюцьця вгасити староруського нашого духа, як його вгашено вже скрізь у в аакаючім нашім панстві, полупанстві, купецьтві й реместві, а веселюся тим, що нові інтелігенти вертаюцьця манівцем до староруського шляху, до того славного шляху що проложили були хоробрі русичі, ‚рищучи в тропу трояню“ [5]).

[1]) Ib. X, 25. [2]) Ib. X, 26.

[3]) Цікаве листування М. Д. Дикарева з Б. Д. Грінченком, що їм скористувавсь я з ласки М. М. Грінченкової, освітлює широку роботу Дикарева що-до поширення української книжки на селі.

[4]) Лист до Б. Д. Грінченка 1892. IV 23.

[5]) Лист до Б. Д. Грінченка 1893. I. 7.

Проте не завдовольнив його Кулішів Дзвін: „і тут є такі речі, що про їх можна сказати: ни каденціи, ни тенденціи“ [1]).

Лист М. О. Дикарева, що зберігсь в Архіві П. О. Куліша (Комісі› для дослідів громадських рухів при Українській Академії Наук) подаю, додержуючись правопису і пунктуації оригіналу.

ВИСОКОПОВАЖНИЙ ДОБРОДІЮ.

Вибачайте, будте ласкаві, що я занадто вже забарився з своєю одповіддю на Ваш ласкавий лист, датований з 17 червня. Оце лиш звернувся я з села, де перебував два місяці. — Питаетесь Ви, як осілась тут така здорова і така тверда наука, що в її верстві я працюю, і кому за сей громадзький подвиг мусимо дякувати. Мені здається, що найсамперед ми мусимо дякувати тут М. Л. Кропивницькому, бо він своїми виставами у Вороніжі збудив мене од духовного сну, в якому перебував я через 10 років самостійного життя. Прокинувшись, я почав працювати коло збірки лексикальних матеріялів по друкованим українським джерелам. Під сей саме час я познайомився з поліцейським урядовцем павловського повіту Кобзаревим (він же Омельченко), що без ніякого стороннього вплив х зібрав етнографичні матеріяли. Завдяки йому було зібрано чимало українських пісень, з котрих 49 було надруковано під моєю редакциею в Ворон. губ. Вѣдомостях 1888 року [1]. Завдяки йому ж Т. К. Луценко, познайомившись з українською литературою, написа знайомий Вам „Разсказ про хахлацьку сватьбу“ [2], і написав як сами здорові бачите л бою кожному українцеві к у л і ш і в к о ю. Але капитальнійша праця Т. К. Луценко — ц його автобиографія, у котрій він виявив, як він „шукав правду“ і які зазнав муки з свої сектарські переконання од сіпаків-станових і попів. Це надзвичайно цікава поема . дійсного життя, за яку був би уславлений кожен автор [3]. Сподіваемось, що вона кол небудь побаче світ хоч в Галиччині. Під той же час подав до Ворон. Епарх. Вѣд. збірку московських віршей, українських колядок і щедрівок учитель павловского дух. училищ Е. М. Білозоров, тепер павловський піп. Збірка ця, як не придатна „Епарх. Вѣдомостям була передана в редакцию „Ворон. Губ. Вѣдомостей“, де вона, зовсім забута, перебувал більш року. Забута же вона була через те, що редактор „Губ. Відомостей“ раз, москаль, що зовсім не розуміє української мови, і, друге, неук, що пильнуе лиш про те, щоб не переступити через який „секретний циркулярь“. Через сю саме боязливість редактор в колядках та щедрівка[х] [2]) уздрів якись секторські духові вірши, заборонені „секретним циркулярем“ [3]). Дізнавши про це випадком, [я] зрозумів добре, що надрукувати в „Губ. Вѣдомостях“ з[бір]ку Е. М. Білозорова не доведеться, і листом порадив йому одіслати збірку в яке-нібудь учене товариство. О. Білозорів змагався на мій досвід і віддав свою збірку на мою волю. Я одіслав ту збірку редакторові „Этнографического Обозрѣнія“ М. А. Янчукові. Д. Янчук поступився надруковати де-що з збірки в одному з виданні свого товариства, але ось уже три роки ніяк не зможе виконати своеї обіцянки [4]. Голови причина та, що д. Янчукові припада лічитись с такими людями свого товариства, що їм не подобаеться виповнення журналу українськими творами: їх полохае навіть українське прізвище редактора.

Тим часом я мав на меті розширити верству етнографії в Вороніжчині і збільшити число етнографичних діячів. Першим чином я удався до москаля-учителя Харитонова, що ранійше працював на українському селі, і він подав мені за того (3) сотню українських і московських пісень, з которих українська частина тоже заслана д. Янчукові [5].

О. Білозорів поступивсь мені подати вже зібрані им через своїх учнів українські весильні пісьні. Другий батюшка з богучарського повіту поступивсь засадити на етнографичні праці свого кума-селянина і зятя-дяка. Таким чином наші етнографи можуть дати лиш невипрацювані материяли.

Бажаючи розширити верству збірки етнографичних відомостей, я дістав од д. Янчука

---

[1]) Цей уривок то частина відповіди Куліша на лист, що його подаемо далі.

[2]) Тут і далі об'їли миші. [2]) Над рядком.

мало примірників етнографичної програми і порозсила[в] її по селах, але здобутків ще що не бачу.

Звернусь тепер до свого українського словника. Працював я коло його чотирі ки, зібравши 34000 окремих слів [6]. Тут я, після поради д. Щербини, яко помошника едсідателя нашого комитету, залишивши на час словник, почав працювати коло статиики. Щербина ж прирадів мені друкувати збірку московських приказок і прислів'їв. Він лодівался, що ця праця допоможе мені дістати членство в комитеті і разом з членством зайву посаду секретаря. Але тут підскочив москаль-панславист Михайло Веневитинов приятель Е. Ламанського, і яко людина, що мае вагу, втирів у комитет секретарем москаля. Після цього я поклав зовсім одсахнутись од тиеї статистики і звернутись на суто украї ський грунт. Перебуваючі два місяці на селі, я через увесь час збірав етнографичні і онетичні відомості проти нашої мови. Власне етнографичних відомостей либонь буде кушів на 15 друкованих. Тут е пісні (над 100), казки, брехеньки, приказки й прислів'я, народній календарь, народня ботаника й зоология, дитяче життя (їх духове и хвизичне ихования, игри, забавки, прикладки, пісні і т. и.), одже стародавня и сь[о]гочасьня і т. д. Усі матеріяли списани в борисі[в]ській волости валуйського повіту, перевагом в се[лах] и рисівці і Тишанці, гутіркою цих слобід [7].

Д. Кониській листом прохав мені узяти участь в учених „записках" товариства имени Шевченка. Ото ж мабуть я й одішлю туді всі свої материяли.

Бувайте здоровенькі і Богові милі.

Щиро прихильний до Вас, Високоповажний Добродію

М. Дикарів.

Вересня 10, р. 1892.
Вороніж, Ніколовська вул., д. Олексієвої, кв. Ермолаєвої.

---

1. У Б. Грінченка (Литература украинскаго фольклора. Чернигов. 1902) зазначено, як окреме видання (№ 1028); за редакцію Дикарева не згадується.

2. У Б. Грінченка — № 1275: „Памятная книжка Воронежской губерніи на 1892 г.... „Разсказъ про хохлацкую свадьбу Т. Луценка (287—291); увійшло це-ж оповідання в Воронежскій Этнографическій сборникъ М. Дикарева.

3. Чи надруковано цю річ — за це нам нічого не відомо.

4. Нічого з цих матеріялів в „Этногр. Обозрѣніи" видруковано не було.

5. Те-ж.

6. О. Кониський зазначає, що в М. Дикарева зібрано було близько 50 тис. слів (ЛНВ. 1900. X. 20). Чомусь не потрапив цей матеріял до „Словаря" Б. та М. Грінченків; за долю його взагалі нічого не відомо.

7. В „Етнографічному збірнику", т. I, надруковано деякі матеріяли М. Дикарева (псевдонім — „М. Крамаренко") — але це вже кубанські. Частинами подавав ці свої матеріяли М. О. Дикарев у „Зорі" (Грінч. № 1408), „Кубанск. Областн. Вѣдомостяхъ" (ib. № 1413, № 1508), „Этнограф. Обозрѣніи" (ib. № 1592).

Петро Рулін.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ Й БІБЛІОГРАФІЯ.

I Рік. Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst. hsg. v. Herbert Kühn, Leipzig 1925, XVI + 286 стор.

Між багатьох наукових часописів, що їх спеціяльно присвячено питанням історії мистецтв, до найостаннішого часу не було органу, який освітлював-би різні проблеми доісторичного й етнографічного мистецтва. Берлінський професор Герберт Кюн узяв на себе завдання утворити „Щорічник", який-би об'єднував на своїх сторінках наукових робітників усіх країн і національностей, що досліджують мистецтво доісторичних часів і сучасних малокультурних народів.

Нещодавно вийшов у світ I том цього „Щорічника Передісторичного й Етнографічного Мистецтва" (Ляйпціг 1925). Це видання являє собою солідний том на 300 сторінок, що має багато чудесно виконаних малюнків на окремих таблицях і в тексті. Що-до складу співробітників, то з часопису справжній інтернаціонал науки: ми знаходимо тут статті німецькою, французькою, англійською, італійською та еспанською мовами. I-й том одкриває вступна стаття від редактора — Герберта Кюна: „Значіння доісторичного й етнографічного мистецтва для історії мистецтва взагалі". Тут автор доводить, що художню творчість передісторичної доби й первісних народів необхідно ввести в галузь загальної історії мистецтв, як органічну складову частину останньої, і що цілу низку проблем теорії мистецтва не можна розвязати, не знаючи примітивного мистецтва. Перший відділ книги присвячено матеріялові з передісторичного мистецтва. А. фон-Шельтема (Мюнхен) присвячує статтю питанню про стиль і техніку передісторичного орнаменту, торкаючися, між иншим, і археологічних знахідок на Україні (неолітичного періоду). Давньо-европейський орнамент, як він гадає, звязано, через його суто-декоративний характер, з своїм носієм, підкреслюючи наявні форми, що служать для практичних цілей. В дальшому своєму розвиткові орнаментні мотиви де-далі більш еманципуються від своєї тектонічної звязаности з матеріяльним субстратом, набуваючи поволі самостійности. Рене-де-Сен-Пер'є вивчає витвори палеолітичного мистецтва на південному сході Франції (різьба та скульптура), висловлюючи з приводу цих знахідок цікаві думки про звязок їх із старовинними культурами Еспанії й Африки або-ж Сибіру. Инший французький вчений Пасмар подає наслідки своїх дослідів над рельєфними виробами, знайденими в печері Істуриц. Паризький вчений Брейль аналізує зображення птахів неолітичної доби на скелях у провінції Кадикс (Еспанія). Відомий археолог Гуго Обермайер, що його імперіялістична війна мимоволі примусила взятись за дослідження старовинної культури Еспанії, подає нарис різних зображень на скелях бронзової доби в Півн.-Зах. Еспанії, які стилем подібні до аналогічних ірландських рисунків. Написана італійською мовою праця Антонієлі: „Перші зразки скульптурного мистецтва в передісторичній Італії" підкреслює перевагу жіночої постати в неолітичному мистецтві, в протилежність малюнкам тварин, що займають головне місце в бронзову добу. Автор подає докладний опис знахідок з бібліографією. Змістовна й багато ілюстрована стаття еспанською мовою про глиняні вази й постаті з давньої Нуманції (еспанська провінція Сорія) належить перу Тарасени — Агвире. Пам'ятки ці датуються кінцем IV — серединою II століття перед Р. Х.

Другий відділ „Щорічника" містить у собі статті з етнографічного мистецтва. А. Кремер досліджує взаємовідносини форми й прикрас в етнографічному освітленні. Стаття Т. Джойса (Лондон) трактує про ткацьке мистецтво плім'я бабунда в Бельгій-

ському Конго, віддаючи особливу увагу техніці ткацького варстату й методам виробництва. Працю шведського дослідника Ерланда Норденшільда присвячено питанню про позитивні зміни індійської культури в Південній Америці в післяколумбівську добу, під впливом европейської цивілізації та переселень самих індійців у XVI віці. Т. В. Данцель робить спробу реконструювати психологію давньо-мехіканського мистецтва, його стилю та змісту, спираючися найбільше на аналізу оригіналів Гамбурзького Етнографічного Музею. Тому-ж таки давньо-мехіканському мистецтву присвячено замітку американського вченого Вальтера Ф'юкеса (про передісторичне вазове малярство). Малодосліджене малярство на шкуряному ритуальному вбранні індійців в Пів.-Зах. Америці знаходить собі освітлення в розвідці Кринкеберга (Берлін), що намагається з'ясувати головним чином взаємовідносини географічних центрів поширення цього роду мистецтва індійців. Фінський вчений Рафаель Карстен (Гельсингфорс) зазначає міцний звязок фарбування тіла й татуїровки в Півд. Америці з первісною магією. Написаний з великою ерудицією докладний нарис Вальтера Лемана про одну золоту прикрасу в виді орла з Коста-Рики (Америка) являє інтерес не тільки для історії мистецтва, але й історії релігії. Роберт Райнс-Гельдерн вивчає в великій статті стиль і мотиви прикрас держали меча в Індії та Індонезії, нерідко на підставі ще неопублікованого матеріялу (напр. з Віденського Музею й приватних колекцій).

Останній відділ „Щорічника" складається з рецензій та хроніки.

Нове видання має велику цінність, як різноманітністю й широчінню інтересів, так і кількістю ілюстрацій. Воно заслуговує на увагу археологів, етнографів і істориків мистецтва, що, не зважаючи на різницю в методах і підходах, провадять по суті *єдину* наукову роботу — дослідження минулої долі людської культури.

Проф. Є. Кагаров (Ленінград).

— **Witold Klinger.** „*Z motywów wędrownych pochodzenia klasycznego*". Serja pierwsza. Prace naukowe Uniwersytetu Poznańskiego. Sekcja Humanistyczna Nr. 5, і окремо: Poznań, 1921. 8⁰. Стор. 60. Serja druga. Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk. Prace Komisji Filologicznej, tom II, zeszyt 3, і окремо: Poznań, 1923. 8⁰. Стор. 45.

Rohde, Веселовський, Зелінський, Созонович, Сумцов, Сонні, Кавчинський та инші вчені з'ясували, що на фольклор пізніших народів не аби-як вплинула греко-римська класична традиція. Серед прихильників цієї думки показне місце належить В. П. Клінгерові, професорові Познанського університету, давніш професорові університету Київського. В кількох своїх попередніх працях, російських і польських, проф. Клінгер з особливою увагою обстоював тезу, що джерел нашого сучасного фольклору треба шукати не так у далекій та чужій Індії, як у країнах значно ближчих до нас географічною й культурною сторонами, країнах свого часу надзвичайно впливових і на фольклор багатих, а саме — в Греччині й Римі.

Нова праця проф. Клінгера простує в тому-ж самому напрямкові. Автор шляхом порівняної аналізи досі відомих у науковій літературі варіянтів, установлює класичне походження кількох т. зв. „мандрівних" сюжетів. У двох своїх серіях ця праця містить у собі такі п'ять розвідок, присвячених окремим мотивам:

В першій серії:

I. „Dwie bajki greckie o orle i ich odzwierciadlenia późniejsze", стор. 3—29.

II. „Współczesne legendy o pochodzeniu kobiet i poemat Symonidesa z Amorgos", стор. 30—55.

В другій серії:

I. „Baśń o królu węży", стор. 6—15.

II. „Rozryw-ziele (Trawa „złodziejska")", стор. 16—27.

III. „Kwiat paproci", стор. 28—42.

I. В першому етюді автор розглядає дві байки про орла, що їх звязує спільна обом ідея про перемогу розума й хитрощів над простою фізичною силою. В першій байці оповідається про суперництво поміж найбільшим з птахів — орлом і найменшим з них, якого греки називали „трохілос" (в українському варіянті „королик" або „волове очко").

Царем птахів мусів стати той, що вище над усіх підлетить. „Королик" сів на спину орла і коли останній вибивсь з сил, той піднявсь ще вище і таким чином переміг. Друга байка оповідає про боротьбу орла з жуком-гнойовиком (kantharos), що знайшов спосіб метитися орлові, викидаючи його яйця з гнізда.

Автор вдало реконструює античний варіянт першої байки на підставі натяків, що їх знаходить у давніх класичних авторів, як грецьких, так і римських (Аристотеля, Плутарха, Плінія, Светонія), розглядає варіянти заховані в літературі середньовічній (XIII—XV вв.) і, нарешті, переходить до огляду живої традиції сьогочасних народів.

З'ясувавши взаємовідносини поміж відомими, як давніми, так і новими варіянтами мотиву про орла й королика, проф. Клінгер робить висновок, що теперішні европейські перекази про це є тільки незначна одміна класичного оповідання і що немає підстави вбачати в них сюжет, взятий з спільної індо-европейської традиції. На думку авторову, цей мотив поширювався в Европі двома шляхами: з одного боку з Греччини, відкіля через балканські народи перейшов і на Україну (українська версія стоїть посередині між новогрецькою й румунською) [1]), а з другого боку — з Італії, відкіля його запозичили через Німеччину Польща й Литва. Ні великоруські, ні білоруські варіянти цього мотиву авторові невідомі (1).

Байку про орла та жука-гнойовика менше поширено. Автор знаходить її тільки в грецьких літературних джерелах (в „Езопових байках", в „Життю Езопа" та в схоліях до Гомера й Аристофана). Відповідно до цього і в пізнішому фолькльорі, цю байку відомо лише в східній Европі, в сфері безпосереднього впливу Греччини. Гнойовика замінено всюди мурахою, а орла иноді — круком. В міру віддалення від Греччини на північний схід Европи, аналогія поміж цією байкою і грецьким її прототипом все меншає. Польський варіянт байки про крука й мураху автор виводить од подібного-ж українського, але якогось кращого за той, що його записав Шухевич [2]).

Варто було-б зазначити, що ввесь перший розділ нової праці авторової, це дослівний переклад польською мовою попередньої його статті: „Двѣ античныя сказки объ орлѣ и ихъ позднѣйшія отраженія", що її видано було 1913 року в Київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ", з вставкою тільки вказівок на варіянти монгольські (стор. 12—13), французькі (14—15), данські й голандські (16), литовські (17, 21) та угорські (18—19), — головним чином на підставі IV тому відомої праці Dähnhardt'а: „Natursagen", що з'явивсь у світ уже як надруковано було першу розвідку проф. Клінгера на цю тему. Нові, що їх попризбірував Dähnhardt, факти не тільки не суперечать, ба й добре підтверджують схему нашого автора.

Доповнюючи працю новим матеріялом, випадало-б авторові зазначити ще один український варіянт байки про орла й королика, що його опублікував р. 1916 Гнатюк (Етнограф. Збірник, т. XXXVII—XXXVIII, стор. 362, № 266; пор. тут-таки, стор. 326, № 246). Цей варіянт має особливий інтерес. Коли варіянт виданий Драгомановим, на думку авторову (11), близько подібний до новогрецького, а варіянт Ястребова — до румунського, то український варіянт Гнатюка тим цікавий, що вказує одночасно й на західнє джерело: він найближче підходить до версії польської (пор. Zbiór wiad. do antropol. kraj., V., dz. etnol. str. 165, № 75). За це промовляють такі відміни в ньому: назва маленького птаха „волове очко" (пор. польське „wole oczko"), птахи утворюють конкурс не з божої ініціятиви, а „радою", свого роду соймом; птах-конкурент сідає орлові не на спину, а під крило, як у польському записові. Цим підтверджується один із висновків авторових, що його робить він нижче і з иншого приводу: про зустріч на Україні двох фолькльорних впливів: південного й західнього, грецького й італійського.

[1]) Стор. 21. Авторові відомо двоє українських варіянтів байки про орла та королика в виданнях: Драгоманова, „Малорус. преданія и разсказы", Кіевъ, 1876, ст. 3?6, де цей варіянт, між иншим. передруковано з книжки: „Казки. Зібрав Ігнатій з Ніклович". Львів, 1861, стор. 96; і Ястребова, Матеріалы по этнографіи Новорос. края", стор. 19.

[2]) „Гуцульщина", т. V, стор. 169, № 108: „Орел і мурашок". Цей запис Шухевича, між иншим, передрукував Гнатюк у збірникові: „Українські народні байки (Звіринний епос). У Львові, 1916. Етнограф. Збірник, т. XXXVII—XXXVIII, стор. 501—2.

II. Вплив давньої класичної традиції на народню сатиру автор демонструє в другому своєму етюді, присвяченому сучасним оповіданням про походження жінок од різних звірів. Сварливі жінки, за цим переказом, походять од пса, тупі й лініві — від осла, працьовиті від бджоли і т. д., чим і пояснюється різниця в жіночих вдачах. Автор старанно наводить і оцінює відомі варіянти: мусулманський з Алжира, палестинський, болгарський, сербо-хорватський, чеський, два варіянти українські, два варіянти литовські і, нарешті, один записаний на Суматрі.

Проф. Клінгер не погоджується з думкою Вол. Гнатюка, що ця легенда походить з Індії [1]). Він шукав її джерела в Европі, а саме в поемі грецького ямбографа Сімоніда з Аморгоса, де виведено десять жіночих вдач од десятьох різних звірів та елементів (землі, моря, то-що) [2]).

Чеський варіянт, як гадає проф. Клінгер, становить цілком окрему редакцію цього переказу, і є найближчий до тексту Сімонідового: Ісус Христос, бажаючи залюднити одне село, перетворює різних звірів у жінок. Всі инші варіянти, крім Суматрського, пристосовують первісну тему до вимог народньої фантазії, наприклад, вносять звичайну в народній поезії трійчасту схему. Так, ми бачимо тут батька, що обіцяв видати свою дочку заміж одночасно трьом юнакам і виплутується з скрутного становища тим, що видає крім дочки ще й двох звірів, що чудесно обертаються в жінок. На тему цю вплинули біблійні сюжети, причому на півдні (Алжир, Палестина, Болгарія), як головна дійова особа (батько) являється праотець Ной, а в центрі Европи (Данія, Чехія) — апостол Петро. В свойому мандруванні тема ця иноді губить імення головного діяча (Ноя або Петра). В вигляді анонімної новелі це оповідання поширено в Сербії і в версії дуже подібній до сербської — на Литві й Україні [3]).

В другій серії своїх розвідок про народні теми класичного походження проф. Клінгер має на меті, як і в першій, виявити виразніше класичний вплив на фольклор сьогочасних народів, вплив, на його думку, взагалі ще недооцінений. Тут автор дає три етюди, присвячені народнім оповіданням: про царя гадів, про розрив-траву і про чарівну рослину — папороть.

I. Автор доповнює свою давнішу розвідку, присвячену байці про царя гадів („Do wpływów starożytności na folklor", „Lud", XV, 20—35; 188—99). Щоб підтвердити свою давнішу думку про класичне походження цієї байки, він подає нові доводи, які показують, що навіть ті редакції, де автор раніше вбачав пізнішу творчість (напр. корону з дорогоцінного каміння утворюють свойому цареві самі гади і т. под.) можуть теж походити з класичного джерела. Особливо цікавий з цього погляду є український варіянт (Гринченко „Этнограф. матеріалы" I, 5). В ньому подібність до грецького прототипу є найбільша, ближча навіть, ніж у редакції новогрецькій, що, хоча й заховує золоті роги у гадючого царя, але згубила мотив його уловлення за допомогою червоної тканини (як це бачимо у грецького письменника Філострата). Український варіянт ще й тим цінний, що, на думку авторову, він становить природній перехід до инших і вже блідіших відмін цієї байки в фольклорі східньо- і середньо-европейських народів. Тут червону тканину заступає, напр., біле полотно, що на ньому гадючий цар складає свої роги (у білорусів) або корону. Також і ті українські варіянти, що записав їх у гуцулів Шухевич [4]), теж дуже

---

[1]) Вол. Гнатюк, Легенди про три жіночі вдачі (Причинок до історії вандрівки фолькльорних мотивів). — Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові, т. 97 (1910 р.), стор. 85.

[2]) Ще раніш, в окремій розвідці, проф. Клінгер реконструював Сімонідову пародію на Гезіода на підставі заціліли ії уривків. „Eos", 1918 р., стор. 66—95.

[3]) Авторові відомо тільки два українські варіянти легенди про походження жінок (Етнограф. Збірник, т. III, 1897 р., стор. 111—112, ч. 40 і Етногр. Збірн., т. IX, 1900 р., стор. 84—85, ч. 39). Ці записи перевидав Гнатюк у вищецитованій своїй статті (стор. 79—85).

[4]) „Гуцульщина" V, 271—2, 572.

близько подібні до оповідань класичних цілою низкою нових дрібниць (напр. камінь зміїний робить чоловіка, що ним володіє, невидимим, то-що).

II. В дальшому етюді проф. Клінгер підпирає новими доводами теорію Я. Грима про класичне походження мотива чарівної рослини, що її в Німеччині звуть „Springwurzel", на Україні і в Росії „розрив-трава", в Сербії „росковник" і т. д. Автор наводить давні варіянти цього мотиву з античних письменників (Плінія, Еліяна, Діонісія), встановлює його грецьку форму, де чарівну рослину здобувають з в і р і (їжак, жолва) і латинську форму, де цю послугу виконують п т а х и (дятел, дудок). Першу форму байки (їжака иноді замінює черепаха) поширено тепер на півдні Европи (у Греччині, Сербії, Румунії) і на Сході (на Україні, Білорусі); редакцію італійську, що приписує здобування „розрив-зілля" птахові (дудка иноді замінює крук), знаходимо не тільки на півдні (Сицилія, Еспанія), але також в Европі Західній (Франція), Середній (Німеччина, Чехія) і Східній (Польща, Росія і знову-таки Україна). Перша редакція, на думку авторову, дійшла до нових народів з Греччини через Балкани, а друга — з Італії через Альпи. На Україні обидві течії зустрілися.

III. В останньому розділі своєї праці автор, проаналізувавши новітнє оповідання про квітку папороть, робить висновок, що воно є результат злиття двох незалежних і різного походження оповідань: про обговорену вище рослину „розрив-траву" і другого — про огневу рослину — папороть, що має силу лікувати, але вбиває того, хто її перший зірвав. Коли перша складова частина оповідання безумовно походить, за автором, з греко-латинського джерела, то друга — зо Сходу (Палестина, Єгипет, Арабія), куди провадять нас свідоцтва античних-таки письменників, і де цей мотив ще живе в своїй первісній формі. Отже тут бачимо дуже цікавий і принципово вартий випадок запозичення, що його зробила сама класична Греччина з скарбниці східнього фольклору. За пізнішої доби (ймовірно протягом середньовіччя) обидва мотиви зіллялися. Тут огнева рослина природньо звязується з огневим зачарованим скарбом. Автор констатує, що ті елементи східньої легенди, котрі не використало пізніше оповідання (напр., про виривання небезпечної рослини за допомогою прив'язаного до неї пса, який зараз по тім гине) не забулися, а тільки перенесені на иншу чарівну рослину — мандрагору, вживану в любовних чарах [1]).

Такі в основних рисах висновки авторові. Солідна його ерудиція дозволяє йому притягати широкий порівняний матеріял з письменства та з давнього й нового фольклору. Отже загальна картина, що її малює автор, цікава і в межах відомого матеріялу правдоподібна. В деяких випадках вона могла-б бути ще рельєфніша й ширша, коли-б притягти відповідний етнологічний матеріял. Отож, наприклад, повстання й поширення легенди про походження жінок од звірів, а також повір'я про розрив-траву, здається, могли-б здобути повнішого пояснення в світлі пережитків тотемізму й магізму. А втім, автор не має на меті дати повну вичерпливу історію кожного з мотивів, зосереджуючись тільки на виявленні можливих стосунків цих мотивів до греко-римської традиції.

Сам проф. Клінгер з властивим йому тактом відзначає, що деякі з його схем непозбавлені певної гіпотетичности. Це цілком зрозуміло в працях подібного роду взагалі. Елемент випадковости вже в самому поширенні мандрівних сюжетів порушує иноді стрункі схеми. Тим більш за сьогочасного становища збирання фольклорних матеріялів, ми й не можемо сподіватися на цілком тривкі й певні висновки подібного роду хоча-б уже тому, що матеріялу зібрано ще дуже мало, і збирали його несистематично й випадково.

З особливим жалем підкреслює автор брак на Україні дослідів, присвячених питанню про класичний елемент в українському фольклорі. Зазначивши, що думка про класичне походження мандрівних сюжетів, що її висловили вперше філологи-класики з німців, протягом пізнішого часу де-далі більше здобувала собі прихильників по різних країнах

[1]) Про вищеназвані чарівні рослини (розрив-траву, папороть і мандрагору) крім праць, що їх зазначив автор, див. ще: P. S o b o t k a, „Rostlinstvo a jeho význam v narodních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských. V Praze, 1879. Novočeska bibliotheka, t. XXII, див. стор. 326—331; 334—336.

(Німеччині, Англії, Франції, Польщі, Росії), хіба тільки на Україні автор не бачить будь-якої роботи в цій справі. „Тимчасом, скажемо далі словами самого автора, як-раз такого роду дослідів потреба хвилі найбільше вимагає в звязку з природнім розвитком науки, а у відношенні до українського народознавчого матеріялу дуже багато обіцяє, в наслідок особливих умов географічного положення, історичного життя й громадянської структури України. З огляду на безпосереднє сусідство з романським плім'ям румунів, на стародавні історичні звязки з Візантією і з грецькими містами на Чорноморському побережжі, з огляду, врешті, на пізніші політичні і певною мірою віроісповідні взаємини з католицькою Польщею, — український народ легко підпав під впливи, що мають своє джерело як у Греччині, так і в Римі; а властивий українському народові геть аж до наших днів суто хліборобський уклад життя і консерватизм, що з нього випливає, як найкраще сприяли тому, що збереглися у рідкій чистоті й незіпсованості класичні елементи, з цих обох джерел зачерпувані... Українські простонародні оповідання дуже часто далеко докладніше і вірніше відтворюють стародавні прототипи, ніж оповідання середньо- і східньоевропейські" [1]).

Зазначення авторове, що на Україні немає дослідів, котрі були-б освітлювали класичний вплив на сучасний фольклор, може й не зовсім точне. За блискучий на це довід є сам вельмишановний автор, що почав працювати і до останніх часів працював над цими питаннями саме на ґрунті української науки. Не забудьмо й того внеску, що зробив в цю справу його вчитель, покійний професор Київського Університету А. І. Сонні. Не можна сказати, щоб і тепер ця робота зовсім припинилася на Україні. Вона перебуває тільки в стадії стягання відповідних нових матеріялів, що й треба вважати за цілком природнє тепер, при невпорядкованому й недостатньому стані самих матеріялів.

Звертаючи увагу на те, з яких саме місць походять українські записи оповідань з ознаками класичного походження, досі опубліковані в різних виданнях, що їх використав проф. Клінгер, бачимо, що вони зібрані переважно з окраїнних місцин України (Угорщини, Гуцульщини). Чи не єдиний запис з Серединної України (оповідання про гадючого царя — з Харківщини, що видав Грінченко) ніби-то спеціяльно зроблено, щоб дати прекрасний довід великої корисности й необхідности провести широке й планове збирання подібного матеріялу з усієї України. До цього треба-б закликати як-найширші кола робітників українського фольклору на місцях, утворивши спеціяльного квестіонара.

Павло Попов.

Михайло Грушевський. Історія Української літератури. Том І: Вступ. Старші верстви української устної творчости: Обрядові дії. Робоча пісня. Прозова традиція. Стор. 360. Том II: Книжна словесність київської доби (XI—XII в.) стор. 232. Том III: Книжна словесність XIII—XIV в. в. стор. 296. Том IV: Устна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII—XVII, стор. 689.

Монументальна праця акад. Грушевського являє цікаву спробу будови історії українського письменства не в тому напрямкові, якого досі звичайно додержувано, коли в хронологічному порядкові перелічували літературні твори з характеристиками, порівняннями та з тою чи иншою оцінкою (див. акад. Перетц. Україна 1925, IV ст. 158), і якого схема відбивала на собі певною мірою механічність самої будови.

Означаючи „українську словесну творчість, як першорядну соціяльну функцію та многовартне джерело для пізнання соціяльного та культурного життя" (т. І ст. 4), акад. Грушевський вважає за завдання історії літератури, як наукової дисципліни, „подати образ літературної творчости (в широкім розумінні „красной словесности") певної доби чи певного народу в її історичнім розвою (т. І, ст. 15). Соціологічно-історичний ґрунт, що становить саме завдання досліду, не відкидає проте прийнятого розподілу словесної творчости на дві головні ділянки — усну та книжну, і система викладання історії літера-

---

[1]) Serja II, 4—5.

тури в праці акад. Грушевського цього додержується, бо й саме життя та його чинники для такого розмежування дали певні підвалини. Але сама система викладання разом з тим не класифікує механічно наслідків словесної творчости за цими тільки двома ділянками, додержуючись хронологічного порядку, а розглядає й студіює чинники життя в їх різноманітності та багатогранчастості, що становили ґрунт для словесної творчости в його постійному рухові, в його розвиткові. Система акад. Грушевського, докладно схарактеризовуючи оточення життя за різних діб, подає в явищах словесної творчости ті саме природні наслідки, що вони повстали на відповідному соціяльному ґрунті і змінювалися протягом життя передісторичного та історичного. В цьому, на нашу думку, праця акад. Грушевського являє цінний зразок системи історії літератури. Вона починається з того, що докладно розглядає усну словесну творчість за стародавніх часів (т. І); далі подано розгляд книжної словесности, що склалася протягом XI—XIV вв. (т. II—III), і нарешті подано студіювання знов-таки усної творчости вже пізніших княжих та переходових віків XIII—XIV (т. IV). І той процес живого творчого життя в галузі словесної творчости, що складається в уяві читача цього твору акад. Грушевського, доводить надто яскраво цінність змісту та конструкції цієї праці: наслідки творчого процесу подаються в тісному звязку з тим життям, що цьому процесові запобігало воно, всі дрібниці його на творах відбиваючи. І хоч автор підкреслює, що він „не мав наміру дати підручника, компендіуму, збору усталених фахтів і докладно формульованих виводів", але його праця являє певною мірою цей компендіум. В ньому факти подаються обґрунтовані, матеріялу для висновків зібрано досить, накреслено той шлях для праці, що йдучи ним можна зробити дальші кроки й тим скласти ґрунт для певних остаточних висновків; подаються й висновки, хоч і не всюди.

Говорячи взагалі за зміст та методи праці акад. Грушевського, треба зазначити її виїмковість у тім, що вона відводить надзвичайно широке обсягом місце елементові етнографічному. Безперечно, кожна історія літератури в частині, що повинна студіювати усну творчість, не може уникати цього елементу. Але жадна з праць історії літератури української — не прибільшимо, коли скажемо й російської — не надає цьому елементові такого широкого значіння, не опрацьовує його так ґрунтовно, як праця акад. Грушевського. З цього боку перший та IV томи являють певний внесок у літературу етнографії, і на цих томах ми вважаємо за потрібне спинити увагу, обминаючи томи II й III. Звертаючися до змісту І-го тому і не спиняючися на принципово-методологічних питаннях (за філологічне, естетичне трактування літератури з звітом планів та метод і формул; за словесність усну та писану), маємо у вступі такі питання: а) початки та розвій словесного мистецтва і б) соціяльна та культурна обстановка української творчости (45—84) за відповідними добами, а саме: 1) перед розселенням і в розселенні (45—56); 2) чорноморсько-дунайська доба (56—65); 3) Київо-галицька (65—75); 4) головні моменти в розвою української словесности та цикли її традиції до відродження у XIX в. і початки відродження в XIX в. (75—85). Взагалі увага тут зосереджується на впливах різних чинників в історично-культурних та соціяльних обставинах на усну словесну творчість.

Питання, що найтісніше звязане з етнографією, в І томові вміщено в 1-й та 2-й частині його. В першій, — меншій своїм обсягом, маємо: а) відгомони творчости родо-племінних часів (85—99). Тут ставиться проблема що-до вияснення решток ранішої творчости, подається досліджування типів примітивної творчости, особливо уважно складено докладну характеристику ритмічно-музичної форми пісень (обрядових і зокрема весняних), а також наведено погляди Халанського, Потебні, Ф. Колесси, В. Перетца; б) Обрядові дії (99—106) (вегетаційні хороводи у весінньому циклові обрядів); в) Молитви та закляття (106—114), література за них; розгляд їх за відповідними категоріями і звязок з магічною обрядовістю та давньою поезією. г) Похоронна обрядовість і голосіння над померлими (115—126); д) Робоча пісня (126—129); е) Прозова традиція (130—137). Казки, прислів'я, приповідки.

Що-до другої частини цього тому, що далеко ширша своїм обсягом (138—342), то вона становить три розділи: Перший, де після кількох загальних заміток про соціяльну базу життя та його чинники, підо впливом яких обрядовість складалась, подається характеристика річного сільсько-господарського круга та його обходи за такими окремими

ділянками: а) цикл новорічний (144—165); б) весняний цикл (165—185); в) літо й осінь (185 — 199).

Другий розділ — мотиви обрядової поезії — подає: а) обрядове величання, поезія родинно-господарського побуту (199 — 215); б) дружинна поезія (216 — 233); в) поезія подружжя (235—254); г) еротика (254—269); д) характеристичні прикмети давньої поезії (271 — 290).

Третій розділ — Література повістева — становить такі ділянки: а) зміст і форма; теми героїчні (291—302); б) казка; наша казкова традиція (303—307); в) головніші казкові мотиви (308—322); г) інтернаціональне й національне (322—342).

Четвертий том праці акад. Грушевського змістом своїм охоплює такі головні розділи: 1) Відгомони дружинного епосу (10—196), де подається про билини та їх студіювання з різних циклів, і окремо за билини на теми казкові, обрядово-символічні та новелістичні. 2) Епос і легенда. Твори мішаного характеру (197—340), де подано спробу на широко-порівняльному ґрунті (включаючи матеріяли чужоземні) скласти генезу та сполучення тем героїчно-епічної та релігійно-легендарної, виділити українські відгомони в билинно-легендарних темах, з'ясувати полудневі підклади билинної традиції і нарешті відзначити в билинній традиції відгомони давнього епосу. 3) Творчість на теми релігійно-моральні (341—666). В цьому розділі надто цікаву частину становить ділянка — Християнізація народнього життя та її відбиття в творчості (341—370), а далі подаються: а) Космогонія, дуалістичне творіння світу і перші люди (371—439); б) Старозавітні легенди. Соломонова легенда (440—483); в) Христологія (483—521) з головними моментами: — різдво та хрещення; Христові муки та смерть; воскресення і чуда його. В окрему ділянку увіходять: 1) свят-вечір і „Тайна вечеря“; 2) апостоли і святці (530—557); 3) легенди, прив'язані до України (558—574); 4) святкування (геортологія) (574—593), тоб-то про шанования свят і кари за невиконания цього шанования. Культ п'ятниці; 5) есхатологія (593—617) — про розставання душі з тілом, про ратування душі з пекла, про кінець світу та страшний суд — і взагалі ідея про посмертну заплату; 6) моралістичні теми (617—665) (про багатого та убогого Лазаря, про грішну діву, про зачинених та про невдячних дітей, про покуту непростимого грішника, про правду й неправду, про сирітку, про горе без роду); цю частину, що її не звязано безпосередньо ні з космогонічними ні з біблійно-євангельськими темами, додано наприкінці, щоб заокруглити комплекс релігійно-моральних тем, оброблених нашою легендарною літературою (IV ст. 617).

Вже самий перелік ділянок змісту монументальної праці акад. Грушевського яскраво доводить, що питання українського фольклору, якому присвячено томи I та IV, мало не вичерпано. В четвертому томі подаються цікаві нюанси синтези творчости, коли писана творчість впливала на усну, надаючи їй певних ідей та образів, тоб-то коли процес творчости усної та писаної провадився спільно в їх взаєминах.

Деякі зауваження викликає класифікація окремих ділянок цієї величезної праці. Штучність класифікації являють тії частини I-го тому, де обрядові дії відокремлюються від обрядового величання та поезії родинно-господарської, дружинної, і вкупі поезії подружжя взагалі, а також від тих мотивів обрядової поезії, що їх тісно звязано з обрядом, надаючи йому певної тями, його вдуховлюючи і являючи невіднятну від нього частину.

Головним чином цю штучність класифікації питань, з погляду яких розглядаються етнографічні явища, помітно в тому, що автор з'єднує три моменти, становлячи їх за підвалину для розташування питань, а саме — історичний, соціяльно-побутовий та календарний (стор. 144—199), з логічного боку це певною мірою порушує гарну конструкцію, а переважне змагання додержуватись історичного ґрунту примушує автора повторювати одне й те-ж саме, приміром: за весну та її закликання (стор. 99—104; 166 і ин.), за магічні елементи, то-що. Цю штучність класифікації ніби-то визнає й сам автор, коли починаючи розділ IV т. „Епос і легенда“, каже, що „сюди він відложив теми з сильнішою легендарною закраскою. Немало її, правда було в попередніх темах“... (т. IV ст. 197).

Можна було-б додати до цього ще кілька дрібних зауважень, а саме про те, що не цілком вичерпано матеріял, приміром у розділі про похоронне голосіння, т. I (стор. 117—119), а також про робочу пісню та генезу її, що ніби має намір подати автор (ст. 126—129)

та ин.; є нарешті деякі погляди з окремих питань, що їм можна заперечувати. Всі ці зауваження проте не зменшують ані ваги, ані цінности з етнографічного боку праці акад. Грушевського. Процес етнографічного студіювання питань, до якого привлащуються по змозі усі матеріяли в їх різнобарвності, щоб стати за певну підвалину до наукового опрацювання, переводиться з тими надто широкими порівнюваннями, які, скажемо словами самого акад. Грушевського, становлять „методологічну цікавість" (т. IV ст. 262) тем та питань, що вводять в обсяг освітлювання та розвязування, і нею не може не захопитися навіть звичайний читач, що ніколи питань цих не студіював. Він справді побачить і зрозуміє не тільки все те багатство почуття й гадки, краси й сили, яке вложено й заховано в нашій літературній спадщині" (т. І, ст. 5—6), але й усвідомить самий процес розвитку, що подається в цій праці. Етнографів праця акад. Грушевського не може не вражати широкими до подробиць матеріялами фольклору України, а також тієї наукової літератури, що опрацьовувала питання фольклору в звязку з фольклором инших народів, инших країн, на багатющу закордонну літературу посилаючись. Не можемо тут не звернути особливої уваги на змагання авторове висвітлити значіння ритму та звязку його з обрядами, і, подаючи найяскравіші прояви сполучення творчої сили ритму й слова, зазначити ролю ритму, як чинника, що робив поезію справді великою, творчою, конструкційною силою. Ось цю думку, яка червоною ниткою проходить в окремих частинах праці акад. Грушевського, найближче звязаних з етнографією, треба етнографам завсіди мати на оці у своїй фольклорній праці. Надто докладне та вичерпливе опрацювання таких питань, як, приміром „Відгомони дружинного епосу" (т. IV, 10—196), „Література повістева" (т. І, ст. 291—342), як „Мотиви обрядової поезії" (т. І, ст. 199—290), „Поезія подружжя" (т. І, ст. 235—254) та инші, не торкаючись цілої низки дрібних етнографічних питань, де підбиваються підсумки наукової роботи у відповідних галузях, коли подаються як позитивні, так і негативні її риси, яскраво доводять, що в праці акад. Грушевського ми маємо твір видатного наукового значіння. Щиро побажавши йому, як найскорше довести до краю намічену планом працю над історією літератури, ми й закінчимо свій коротенький інформаційний огляд.

В'ячеслав Камінський.

До студій над коротенькими піснями (D. Zelenin. Das heutige russische Schnaderhüpfl, častuška).

В I томі „Zeitschrift für slavische Philologie" (b. 3-4 Leipzig, 1924) проф. Д. К. Зеленін надрукував цікаву статтю під назвою: „Das heutige russische Schnaderhüpfl (častuška)", ст. 343—370. Д. К. Зеленін не вперше виступає в літературі, як дослідник частушки (коротенької пісні), але в цій останній своїй праці він дає низку широких узагальнень та окремих екскурсів, робить ніби підсумок своїм довголітнім розвідкам у цій малодосліденій галузі усної народньої творчости. „Ми, зазначає автор, знаємо поки-що дуже мало за частушку. Навіть таке важливе питання, як питання про час, коли вона з'явилася, чи є з неї нова форма народньої поезії чи давня, лишається до цього часу нерозвязане" (ст. 343).

Коли з'явилася частушка? Якими роками або-ж століттями треба датувати початок розвитку традиції коротенької пісні? „Для мене, — пише проф. Зеленін, — немає сумніву, що вже в XVIII в. частушка існувала. Це доводять безпосередні звістки одного сучасника, відомого українського письменника Квітки-Основ'яненка (в його спомннах: ‚Татарскіе набѣги', Твори, т. III, Харків, 1901, ст. 133)". Зеленін цитує коротенькі пісні XVIII віку типового „частушечного" складу, занотовані Квіткою, коли в звязку з переформуванням року 1857-го слобідського козацтва в гусарські полки, повстали нові пісні з новим змістом і новими побутовими подробицями, як от: „Через греблю вода рине, люби мене, гусарине", або-ж: „Гусарине чорноусий, чому в тебе каптан куций? Гусарине, відчепися і на мене не дивися". Хоч коротенька пісня-частушка існує не одне століття, й проф. Зеленін має за можливе відсовувати початок цієї пісенної форми до XVII, ба навіть і до XVI віку, але

не зважаючи на це, він, рівняючи частушку, як певний пісенний рід, до инших родів пісні, що їх відомо за давні, робить висновок, що частушки — то новий пісенний рід (eine neue Liedergattung, 344).

За характеристичні особливості, що ними сучасна частушка відрізняється од инших родів народніх пісень, проф. Зеленін вважає не так короткість, бо „кожна пісня може бути коротка", і не „частий", швидкий темп, бо ця прикмета також властива для давніх танкових пісень, але такі моменти: 1. Частушка, як окремий пісенний рід, розвинулася з танкового рефрену. Коли в давній період історії розвитку російської народньої пісні частушку (точніше її попередника, танковий рефрен) було нерозривно звязано з танком, то в новий час такого звязку немає. 2. Незвязана з танком, частушка мало не зовсім втратила звязок з музикою й співом. Частушку „насказывают". „Давня пісня визначається цілковитим поєднанням двох мистецьких родів, поезії та музики, й остання навіть домінує над першою. Такий пісенний рід, як-от частушка, що не співається, а декламується, міг виникнути тільки тоді, коли проминув час синкретизму музики й словесної творчости" (346). 3. Давньому періоду, коли народ ще мав один світогляд, коли не було місця для індивідуума й побут усіх суспільних груп був тотожній, коли для пісні були чужі індивідуалістичні настрої, висовування особи та особистого, цьому періоду протиставляється новий період, коли в звязку з загальним процесом соціяльного й побутового розшарування індивідуальність співця й складача виступили на перший план. Частушка індивідуалістична; кожен намагається висловити в ній своє: свої думки, свої почуття, свої погляди. 4. Давня народня пісня не обмежується реальною дійсністю. Вона або-ж описує ідеальний фантастичний світ або-ж прикрашує дійсність, ідеалізуючи її, уявляючи її в ідеалізованому світлі. Співці знають тільки „бѣлокаменны палаты" або-ж принаймні „высокъ теремъ" з хрустальними шибками, шовковими килимами, солодкою їжею та медами. Суперечність між пишновеличним „milieu" пісні й зубоженою дійсністю занотовує проф. Зеленін в зауваженні селянина: „Подходишь ко крашениному пологу, а в приговоре-то говоришь: ‚Занавесочки шелковые, подниimитесь!' Баню-то истопят сучьями да кореньями, а в песне поют: ‚Разгорайтесь дубовы дрова!'" Давній народній пісні чужий був реалізм. На зміну цьому давньому періодові в історії рос. нар. пісні приходить новий період, коли пісні бракує рис ідеалізації зовнішнього світу й її голий реалізм наближає пісню (частушку) до публіцистики. Давши таку характеристику, Д. К. Зеленін резюмує свою аналізу: „das Schnaderhüpfl ist ein neues, kein altes Lied" (351).

Загальний висновок свого досліду проф. Зеленін формулює так: „Сучасна частушка, хоч вона генетично звязана з давньою піснею, переважно танковим рефреном, але вона має так багато відмінних од давньої пісні рис, що її можна вважати за новий рід народньої пісні... Коли при танковому рефрені органічний звязок з танком зник, з рефрену виникла частушка, рід народньої поезії, що наближається до віршів. Цей процес розвитку давнього танкового рефрену до частушки здійснювавсь, очевидячки, поволі; він ледві чи не в XVII в. почавсь був, хоч можливо, що початок процесу треба одсунути ще до більш давніх часів... Поступінне зменшення музичного елементу, що кінець-кінцем призвело до повного його зникнення, різко виявлений реалізм та індивідуалізація змісту відрізняють остаточно частушку од ліричних пісень і вказують їй на окреме місце в народній поезії" (354—5).

З окремих екскурсів, що ними проф. Зеленін попереджає значну збірку частушок на політичні теми (131 NN), складену на Україні останніми роками (ст. 359—370), треба зупинитися на досліді генези двох образів, яблучка та бочки, що визначають стилістичні властивості новітньої частушки часів революції. Студіюючи історію цих мотивів, Д. К. Зеленін, як на прототип для сучасного „яблучка", вказує на давню аналогічну пісню, що на її вказав був і В. Білий (див. „Ет. Віс.", кн. I, ст. 27): „Котись, яблочко, куди котишся; віддай, таточко, куди хочеться". Мотив „яблучка" проф. Зеленін вважає за суто-український: „Ще року 1921-го яблучко було цілком невідомо в північній Великоросії" (Перм, Петербург, навіть Гомель). Також форма котицца (з *о* й не *а*) чужа північно-російському діялектові, пісенний символ „яблучко" рідкий в вкр. поезії, тимчасом як в укр. давній поезії цей образ часто стрівається й означає, за Костомаровим (Бесѣда, 1872,

№ 8, 42), кохання й зустріч" (358). Що-до мотиву „бочки", то проф. Зеленін висловлює думку, що цей образ прийшов на Україну з Великоросії, і цитує із збірника Елеонської занотовану ще року 1912-го в Архангельській губерні частушку такого змісту: „Я на бочке сижу, бочка катится: теперь миленький не любит, после схватится".

Д. К. Зеленін розглядає частушку, як специфічний вид пісенної творчости, як щось у специфічній своїй відокремлености типологічне. Частушка для нього факт певної доби, ознака певної культурної епохи, вираз стилю, коли порушується органічна цільність народнього життя й на зміну початковій єдності приходить роздрібність особистого й індивідуалістичного. Ми цілком погоджуємося з Д. К. Зеленіним в його спробі виявити соціологічний сенс сучасної „частушки", як певної даности певної соціяльно-культурної доби. Подібну характеристику галицької „частушки" - коломийки свого часу дав проф. М. Ф. Сумцов у нарисі: „Коломыйки" (Київ. 1886, окр. відб. з „Кіев. Старины"). Для Сумцова „коломийка" — явище нової доби, коли давня пісня занепадає; вона — вияв епохи еклектизму, епохи розвитку промисловости, коли розкладається цільність народнього світогляду й побуту (ст. 11). М. Ф. Сумцов не торкавсь питання про генезу коломийки й не висловив думки про розвиток коломийки з танкового рефрену, але він зазначив, що „значительное количество коломыекъ по тону и содержанію дѣйствительно отвѣчаетъ пляскѣ" (ст. 6).

В даному разі й М. Ф. Сумцов і Д. К. Зеленін беруть частушку, коломийку, коротеньку пісню як статичну форму, як явище самозамкнене й типологічне. Але є й инший бік справи: „частушка" в процесі витворення. З погляду концепції проф. Зеленіна короткість частушки — побічне явище: denn kurz kann ja ein jedes Lied sein (ст. 344). Коли-ж „частушку" вивчати в процесі її життя, то ця риса, короткість, виступить на перший план і питання: як довга пісня може бути коротка, стане за центральну проблему в студіях над сучасною піснею. В історії укр. етнографії інтерес до проблеми взаємин між довгою й короткою піснями позначивсь вже в перших дослідників. Цього питання торкавсь року 1833-го Вацлав з Олеська (Залєський) у збірникові Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego, коли він проблему коломийки розвязував, як проблему краков'яку. З Богданом Залєським полемізував у своєму „Разсужденіи на степень магистра" року 1837: „О нар. поэзіи слав. племенъ" Осип Бодянський. За Бодянським, коломийка не є типова коротенька пісня, як-от краков'яки. Коломийки, на його думку, це — цитати з довгих пісень. Подібність коломийок до танкових пісень, для Бодянського, зайвий довід на те, що коломийка не має нічого спільного з такими типовими коротенькими піснями, як польські краков'яки. „Коломыйки суть просто на выдержку взятые куплеты изъ другихъ пѣсенъ, начало коихъ г.г. собиратели не знаютъ, и потому выдаютъ эти куплеты за нѣчто цѣлое, въ родѣ краковяковъ. Не споримъ, многіе куплеты поются и отдѣльно, примѣняя ихъ къ какому-нибудь случаю; но все же они части другого цѣлого и отнюдь не похожи на краковяки. Равнымъ образомъ у русиновъ есть довольно плясовыхъ пѣсенъ, состоящихъ, по самому уже роду своему и цѣли, изъ небольшого числа куплетовъ; при всемъ томъ грѣшно бы было называть такіе пѣсни — краковяками, приписывать имъ одинаковое происхожденіе и значеніе. Беремся всѣмъ, такъ наз., коломійкамъ, указать, къ какой они относятся пѣснѣ, откуда именно взяты". Бодянський вірно й точно підмітив, що коротенька пісня-коломийка є иноді цитата з довгої пісні, але його тенденція заперечувати специфічну й відокремлену типологічність „коротенької пісні", як певного роду пісенної творчости, не має для себе підстав.

З наведеного бачимо, що вже за 30-х років минулого століття проблема коротенької пісні була для українських етнографів актуальною проблемою. На нашу думку, О. Бодянський цілком правильно зауважив необхідність з'ясувати, як та чи инша коротенька пісня стосується до тієї чи иншої довгої пісні. Проф. Д. К. Зеленін докладно освітлив загальнокультурні й соціяльні підвалини, що обумовили розвиток коротенької пісні-частушки, дав тонке формулування походження частушки з танкового рефрену, взагалі вніс ясність у ті широкі й загальні проблеми, що звязані з дослідженням коротенької пісні. Дальшим дослідникам, що їх цікавить вивчування сучасної коротенької пісні, варт було-б, базуючися на ґрунті концепції проф. Зеленіна, деталізувати студії над процесом розвитку

коротенької пісні й тим виконати завдання, що його висунув був ще Бодянський: показати, як у тому чи иншому випадкові, та чи инша коротенька пісня виникла з даної довгої пісні або-ж, навпаки, розвинулась у довгу [1]).

Віктор Петров.

КРАЄЗНАВСТВО В ШКОЛІ.

(Огляд літератури).

Не вважаючи на те, що тільки недавно замість давньої географії ми зустрічаємо в шкільних програмах краєзнавство, що має значно поширеніший зміст, порівнюючи з першою дисципліною, — краєзнавча література вже багатенька.

Завдання цього нарису полягає в тому, щоб дати декілька назов, що можуть допомогти в початковій орієнтації в питаннях краєзнавства.

Тим, хто бажає ознайомитися з загальним характером цієї літератури, треба вдатися до книжки — Буданов и Симонов (ред.) „Вопросы краеведения в школе". Изд. 2. Ленинград, Изд. Брокгауз и Ефрон, 1926 г., ц. 1 р. 10 коп., де дано нарис Симонова „Краткий обзор литературы", що міститься одначе на 50 сторінках.

Насамперед треба зазначити, що хоч краєзнавча праця має довгу, багатовічну історію, проте й досі ми не маємо сталого визначення, що таке краєзнавство взагалі й що таке особливо шкільне краєзнавство. Цілком зрозуміло, що починаючи краєзнавчу працю, насамперед треба орієнтуватися в цих питаннях. Що-до цього — корисна книжка Муратова „Изучение местного края", Москва, Изд. „Мир" 1925 г., ц. 1 р., де подано цікавого нариса з історії краєзнавства. Що-до змагань навколо визначення краєзнавства, то в цій справі цікаві нариси Берга „Предмет и задачи краеведения", (Советов и Кузнецов (ред.) „Как изучать свой край", Ленинград, Изд. Брок. и Ефр., 1925 г.—1 р. 50 к.) та Дзенс-Литовского „На новых путях краеведческой работы" (Дзенс-Литовский и Ягодовский (ред.) „На новых путях краеведной работы", Ленинград. Изд. „Образование", 1926 г. — 1 р.).

Велику ролю в краєзнавчій праці повинні відгравати відповідні краєзнавчі збірники, присвячені тій чи иншій місцевості. На жаль, на Україні, коли виключити твір, що допіру з'явився з друку й повинен мати велике значіння — Акад. М. Грушевський (ред.) „Київ та його околиці", Київ, ДВУ — 6 кб. 25 коп., ми так що й не маємо відповідної літератури, тимчасом у РСФРР загальна кількість цих збірників швидко збільшується. Нагадаємо збірники, присвячені — Самарському краєві, Іваново-Вознесенському, Переяславлю-Залісському, то-що. З цих збірників, може, найкращий перший із зазначених — „Краеведение" (Природа и население Самарского края). Самара, Губиздат, 1924 г., чч. I и II — 1 р. 50 к. — 1 р. 50 коп. Зміст його надзвичайно різноманітний і охоплює клімат, ґрунт, флору, історію Самарського краю. Цілком зрозуміло, оскільки полегшується праця школи в галузі краєзнавства, коли ця праця будується на таких книжках.

Инший характер має твір Феноменова „Современная деревня". Велику працю, що складається з двох томів, присвячено всебічній характеристиці одного села Гадиші, Валдайського повіту, Новгородської губерні (Феноменов „Современная деревня" — Опыт краеведческого обследования одной деревни — Ленинград, ГИЗ. 1925 г., чч. I и II —

[1]) Розклад довгої пісні на окремі куплети — то шлях до утворення короткої пісні; дуже часто співають тільки початок пісні або-ж окремі куплети. Забування довгої пісні є також один з багатьох стимулів до виникання короткої пісні. Взагалі процес переходу довгої пісні стимулується низкою найрізноманітніших причин, причин, що потрібують уважного на місцях досліду. Що-до новотворчости, то, як стверджує Г. Стельмах, вся новотворчість останніх десятиліть, коли й існувала, то переважно полягала в „гранні на язик", як означають цим словом селяни співання пісень „частушечного складу", прим. „Соловйова юлиця, | Соловйов і млин, | Хто-ж його построїв— | Батюшка Трохим" і т. и. (Спостереження торкається с. Війтовець на Переяславщині). Дослідникам на місцях випадало-б звернути увагу на пісні даного репертуарного циклу.

1 р. 60 коп. — 1 р.). Перший том подає всебічну характеристику „виробничих сил села", друга — „старого та нового побуту". Хоч українське село відрізняється від російського багатьма характерними рисами, проте цей твір Феноменова може зацікавити й в українських умовах стороною методологічною.

Знайомство з раніш зазначеною літературою підводить нас до питань про ролю та місце краєзнавства в сьогочасній школі.

У цій галузі багато можуть допомогти названа вище книжка Буданова та Симонова, книжка Феноменова „Изучение быта деревни в школе", 2-е изд. Москва, „Работник просвещения", 1925 г. — 50 коп., Игнатьева „Краеведение и школа", Москва, Изд. „Новая Москва", 1925 г. — 30 коп. У першій із цих книжок, крім вступної статті Ярошевського „Краеведение и школа" — подано нарис Музиченка, що має на оці з'ясувати ролю та місце краєзнавства в програмах ГУС'у („Динамическое краеведение в программах ГУС'а и его метод"), нарис відомого ленінградського професора-фахівця в галузі методики екскурсійної методи Гревса „Город, как предмет школьного краеведения", й нарешті — цікавий твір Буданова, що має на меті розвязати питання про перепідготовку вчителя в звязку з вирішенням проблеми шкільного краєзнавства. Праця Феноменова розглядає питання про „вивчення побуту села в школі" й розподіляється на частини: підготовка вчителя до праці у вивченні побуту села, програм досліджування села та краєзнавча праця з школярами. Твір Ігнатьєва прагне, щоб „пристосувати надто важливу для педагога краєзнавчу працю до вимог нової школи, що працює за новими програмами ГУС'у".

Що-до книжок, присвячених характеристиці окремих шкільних закладів, що провадять краєзнавчу працю, то в цьому питанні ми можемо зазначити книжки: Хубларова та Шендяпин „Крестьянское хозяйство и быт деревни в школьном изучении", Москва, Изд. „Мир", 1925 г., — 60 коп., що в ній підсумовується досвід словесника та природознавця в галузі пророблення теми „село" в 1-й громаді другого ступня, книжку — Новоселов „Изучение местного края в школе", Москва. Изд. „Работник просвещения", 1925 г. — 40 коп. (підсумки праці Торжковської школи), книжку — Челюсткин (ред.) „Практика производственно-трудовой школы" — опыт одной Ленинградской школы, Москва, Изд. „Работник просвещения" 1926 р. — 1 р. 60 коп., присвячену практиці 189-ої ленінградської школи, що в ній праця на селянські теми відграє не аби-яку ролю. Цікаві відомості, що-до історії будування шкіл з сільсько-господарським ухилом у Ленінградській губерні, подає В. В. Смиренномудренський „Этапы развития, достижения и перспективы строительства трудовых школ с сельско-хозяйственным уклоном", у збірникові, Лилина (ред.) „Новая школа" — Педагогический сборник — I — Уклоны в школе II ступени, Ленинград, ГИЗ, 1925 г. — 1 р. 80 коп.

За цінний додаток до цих книжок треба вважати нарис — Ден „О производстве местного обследования, о влиянии войны и революции на сельское хозяйство", що надруковано в збірникові „Как изучать свой край", де поруч цих нарисів подано цілу низку нарисів, що стосуються до питання „Як вивчати свій край" — з боку питань природознавства (статті: Советова, Неуструєва, Федченка та инш.). Поміж инших питань краєзнавства велику ролю відграє безумовно влаштування шкільного краєзнавчого музею. Цією стороною не тільки УСРР, але й узагалі ССРР — далеко відстають од закордонних країн, надто-ж Америки. Цікаві відомості про це можна знайти в книжці — Зеленко, „Детские музеи в Северной Америке", Москва, Изд. „Работник просвещения", 1926 г. — 2 р. 25 коп., що розподіляється на відділи: історія та сучасність (історія музейної справи, огляд дитячих та загальних музеїв), устаткування дитячого музею, допомічні установи, архітектура дитячого музею. Доцільно також використати такі нариси: Филимонов „Принципы организации местных музеев" („На новых путях краев. раб.") та Муратов „Музей местного края" („Изучение местного края").

Музейна проблема одночасно висовує цікаве питання про взаємовідносини поміж суто-шкільною та суто-науковою працею в галузі краєзнавства.

Оскільки в багатьох школах, надто останніми роками, висунуто на перший план проблему звязку цих двох моментів, цікаво звернути увагу на праці — Ярошевський „Обществоведение в школьной краеведческой работе", Ленинград, Изд. „Сеятель", 1925 г. — 1 р. та „Вопросы Краеведения в школе".

З окремого питання допомічної ролі школи в збиранні фольклорного матеріялу, можна здобути відповідні відомості в нарисові — В. Петров „Місце фольклору в краєзнавстві", Етногр. Вісн., 1925 р., ч. І. Крім того, з приводу цього важливо ознайомитися з твором — Б. и Ю. Соколовы „Поэзия деревни" — Руководство для собирания произведений устной словесности. Москва, Изд. „Новая Москва", 1926 г. — 1 р. 50 коп., присвяченім питанням збирання фольклорного матеріялу.

Г. Жураківський.

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. I, Tartu (Дерпт), 1925, с.с. 160.

Це — перший річник Естонського Музею в Tartu (Дерпт), думка про заснування якого виникла ще р. 1869, а здійснилася тільки р. 1909. В цьому довголітньому змаганні за право мати музей треба відзначити діяльність Dr. Jakob Hurt'a, відомого збирача й дослідника естонського фольклору. Самостійне існування Естонії, як окремої держави, відродження національної культури відбилося й на становищі музею. Тепер він має багатющу колекцію народознавчого матеріялу (26608 Nr), чимало археологічних експонатів (1022 Nr), щось із 5 000 малюнків та знимків відповідного характеру. Так само зросла бібліотека музейна й становить тепер аж до 36 791 книжки, 5 518 періодичних видань і має крім того величезну кількість ще й инших друкованих творів.

Отже річник цей — є науковий орган музейний, де редакція збирається містити відповідний матеріял, даючи місце окремим розділам народознавчих наук, що стосувалися-б не тільки естонського, ба й инших, переважно суміжних народів.

Перша стаття в збірці належить Prof. M. S. Eisen'ові — „Пастух" (с.с. 9—34). На підставі своєї величезної збірки етнографічно-фольклорного матеріялу, що її уважають за одну з найбільших в Естонії (щось до 60.000 писаних сторінок), автор подає відомості про естонського пастуха, умови його праці, становище в громаді, описує знаряддя та інструменти, що їх вживають люди цієї професії. Він наводить вірування, звичаї й обряди, що стосуються до випасу худоби взагалі. Статтю ілюстровано відповідними малюнками й фотографіями.

Археологію в збірці репрезентовано кількома статтями; з них перша належить Prof. Dr. A. M. Tallgren'ові про передісторичні знахідки з Естонії у Фінляндському Національному Музеєві (с.с. 35—44). Відомий фінляндський археолог, працівник Гельсингфорського Музею, подає опис речей з естонських стоянок, що тепер є в зазначеному музеї. Речі стосуються переважно кам'яної та залізної доби. Prof. Dr. Lauri Kettunen пише „Von den Hochzeitsgebräuchen der Wepsen" (с.с. 45—52). Матеріяли для цієї праці зібрано підчас лінгвістичних дослідів на Новгородщині взимку рр. 1917—18. З поданого в цій статті весільного ритуалу треба відзначити „обережні" обряди (стрілянина, вибивання подушки, де сидять молоді та їхнього ліжка батогом) — риси, спільні багатьом народам, у тому — й українцям.

До матеріяльної етнографії стосується стаття Dr. Manninen'a „Будівлі Сетукезів" (сс. 53—88), ілюстрована багатьма планами, фотографіями та малюнками осель. Сетукези — це естонське плім'я (20 000), що живе на південному сході Естонії (повіт Petseri). Здавна підпало було воно російським впливам, що й тепер помітні взагалі на всьому укладі його життя, знов-же й на архітектурних формах будівель. F. Leinbock (сс. 89—103) подає докладні відомості про убрання до голови естонських жінок, часом то й дівчат — Kabi — та Pottmütsid Die Huf und Korbmützen — що мають форму копита, то кошика, звідки й назва пішла. Це убрання — давнє й од кінця минулого віку мода на нього перевелася. Pottmützsid перейшли до Естонії з Фінляндії, а Hufmütsid — шведського походження (що-до Естонії). Стаття Mg. H. Moora та Dr. W. Anderson'a знову археологічного змісту — про скарби з Котли (Kohtla) (с.с. 104—109). Справа йде про арабські срібні монети, що серед них є унікуми. Детального описа буде подано в „Acta et Comentationes Universitatis Dorpatiensis" BVII2. Mg. H. Moora далі подає відомості про знахідки в с. Villevere, Ksp. Pilistvere (сс. 110—117) — різноманітні срібні речі, що датовано їх рр. 450—500 нашої ери.

Mg. G. Wilberg присвятив свою статтю питанню про рибальство за давніх часів — опис різних способів і прийомів (с.с. 118—127). В статті Dr. Manninen'a розповідається про народній одяг Kreevinen — народу, що жив на латисько-литовських кордонах — та його етнічне споріднення. Kreevinen тепер уже повимирали й мова їхня залишилася невідома.

Остання стаття — Dr. S. M(anninen'a) та F. L(einbock'a) подає докладні відомості про Eesti Rahva Muuseum, його розвиток та теперішній стан.

Книжка взагалі справляє дуже приємне враження своїм змістом і свідчить, що справа етнографічного вивчування безперечно буйно розів'ється в Естонії. Збірникові не вистачає хіба відділів бібліографічного та хроніки. Те, що немає цих двох важливих для всякого видання подібного характеру розділів, особливо гостро відчувається для закордонного читача. Поданий до книжки докладний реферат статтів німецькою мовою полегшує знайомство з нею для тих, хто не знає мови оригіналу. Треба також відзначити прекрасний зовнішній вигляд книжки: папір, друк та ілюстрації справді бездоганні.

Володимир Білий.

Louis Marin, président de la Société d'Ethnographie de Paris. Questionnaire d'etnographie. (Tables d'analyse en ethnographie), Paris, 1925, pp. 1—129.

Це — витяг з бюлетенів Етнографічного Товариства в Парижі, поважної й давньої вже інституції (засновано року 1859). У Франції тепер, як і у нас, на книжковому ринкові дуже мало або й зовсім немає потрібних програм, анкет та взагалі конспектів, щоб за ними провадити збирання відповідних відомостей. Тому Етнографічне Товариство в Парижі й ухвалило видати цю працю свого президента. До публікації „Questionnaire" було випробувано на практиці: автор, що був склав його давно, між рр. 1895—1905, ширив книжку поміж близьких йому прихильників етнографії і так пересвідчивсь у певній доцільності й корисності книжки.

В коротенькій передмові (pp. 1—4) подано популярні відомості про народознавство взагалі. Автор передмови за етнографію вважає описову частину народознавчих наук, а етнологію — за теоретичну. Всю книжку поділено на три частині: перша торкається питань, що стосуються до матеріяльної культури (vie matérielle — pp. 5—58), друга — духовної культури (vie mentale — pp. 59—87), третю частину присвячено соціяльному життю (vie sociale — pp. 93—124). Кожну частину поділено на відповідні дрібні розділи, що конкретизують загальне питання. Таким чином Questionnaire охоплює більше чи менше всі вияви людської діяльности, але в дуже й дуже загальному вигляді.

В. Б.

З ЛІТЕРАТУРИ ПРО ЧЕХІВ НА УКРАЇНІ.

1. **Dr. Jan Auerhan:** České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze. V Praze 1920. Стор. 66.

2. **Dr. Jan Auerhan:** Osady českých emigrantů v Prusku, Polsku a Rusku. V Praze 1920. Стор. 48.

У своїй статті: „Досліди над чеськими колоніями на Україні" (Записки етнографічного товариства. Кн. І. Київ, 1925 р.), подаючи огляд літератури про українських чехів, я висунув на перше місце, як особливо цінні й змістовні, чотири статті доктора Ауергана, члена закордонної секції Чеської Народньої Ради в Празі, написані в 1909—1913 рр. Року 1920 Ауерган видав у Празі дві оці книжки про чеських колоністів; складаючи свій огляд, я ще не знав за їх; допіру тепер мені пощастило дістати їх. На жаль, я розчарувавсь: в цих книжках зібрані й без ніяких одмін передруковані самі-но давні, відомі вже, статті авторові.

Перша книжка, окрім двох докладних статтів про чеські колонії на Таврії і на Кавказі, містить три зазначені в мойому огляді статті про волинських чехів. В першій — „České osady v gubernii volyńské" — автор наводить, користуючись з друкованих матеріялів

Німечка, Поспішиля й Швиговського, статистичні дані про кількість чеських осель на Волині (нараховує їх не менш як 130) і про кількість мешканців (за браком поточних даних означає тільки приблизне число — від 35 до 65 тисяч). У другій — „Čechové v gubernii volyňské" — після короткої історії чеської колонізації з'ясовує культурне, освітне, національне й релігійне становище чехів на Волині в 1913 р. Третя стаття — „Národohospodářský význam českých osad ve volyňské gubernii" — додає до цього ще й характеристику економічного становища чехів на Волині — їх хліборобства, дрібної промисловости, садівництва, хмільництва, яким особливо прислужилися чехи на Волині, скотарства, сільсько-господарчих організацій.

Автор мав на оці чимале економічне значіння чеських колоній і агітує своїми статтями за збудження уваги до їх у громадських колах Чехо-Словаччини, бо — на його думку — вони можуть стати за базу і вихідну точку в майбутніх зносинах Чехо-Словаччини з Україною. Для цього він і видав свої статті окремими книжками.

Другу книжку присвячено чеським емігрантам, що покинули свою батьківщину ще в XVIII віці підо впливом релігійного католицького гніту. У вступі автор подав корисний бібліографічний список літератури цього питання. Річ у тім, що в чеській колонізації на Україні слід розрізняти дві течії: колонізацію з Чехії в 60-х — 70-х рр. і з Польщі, де ще з початку XIX віку осіли чеські еміґранти-евангелики, нащадки відомого протестантського братства „Чеських Братів". У статті: „Čechové v Polsku" знаходимо характеристику польської метрополії (Зелов і Кучов в Петроківській губ., Лодзь і инш.) декількох чеських колоній на Україні. Наприкінці XIX віку чехи-евангелики з польського Зелова заснували на Україні Михайлівку в Ровенськім повіті, Глупанін і Чеський Завідов в Острозькім п., Олександрівку, Чубівку і Богемку на Херсонщині (з Чубівки чехи вже виселилися).

Чеським колоніям на Херсонщині автор присвячує окрему статтю: „České osady v gubernii chersonské" (уперше її надруковано в 1914 р. в другорядному чеському часопису; мені до цього часу була невідома й тому я не згадав про неї в своїому огляді). Автор в Херсонських колоніях сам не був і подає свою коротеньку інформацію про них тільки з чужих слів, найбільше на підставі відомостей місіонерів-евангеликів з Чехії — Прудкого і Шедого. Побіжність її доводить хоч-би те, що він знав тільки 4 колонії — Олександрівку, Богемку, Манастир і Любашівку — і каже тільки за три перші; а справді на Херсонщині, окрім згаданих, є ще з десяток чеських хуторів у Першотравенській й Херсонській округах. Херсонські колонії завсіди стояли осторонь инших чеських колоній на Україні і випадало-б докладно обслідувати їх.

Останнє зауваження, зрештою, стосується до чеських колоній не тільки на Херсонщині, бо не можна вважати за нормальне явище, коли нам доводиться більш-менш побіжні статті Ауерганові називати все-ж-таки „найґрунтовнішими працями" про чеські колонії на Україні. Зібрані до купи з різних цілком неприступних часописів, ці статті складають дві корисні книжки і дають поки-що найповнішу картину життя українських чехів (до 1914 р.), хоч тепер — принаймні що-до чехів на Радянській Україні — цілком застаріли.

Евген Рихлік.

ЗВІДОМЛЕННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ЗА ДРУГУ ПОЛОВИНУ р. 1925.

Етнографічна Комісія працювала, маючи в своюму складі: голову акад. А. М. Лободу, керів. Муз.-Етн. Кабінетом К. В. Квітку, 1 штатного співробітника секретаря В. Петрова та 24 дійсних членів [1]).

Науково-дослідча праця Комісії, як і за попередніх років, виявлялася в улаштовуванні публічних засідань, зачитуванні й обмірковуванні доповідів. Всього протягом звідомної другої половини р. 1925-го відбулося 10 засідань, що на них зачитано 18 доповідів (од 1920 року до 1-го липня 1925 року 137 засідань з 141 доповіддю). Подаємо спис доповідів за другу половину р. 1925-го: 1) 16/IX, проф. С. В. Савченко, „Новий твір з вивчення казки — книжка Р. М. Волкова: Сказка. Разыскания по сюжетосложению сказки, т. I“; 2) 21/IX, акад. В. М. Перетц, „Слово о полку Ігоревім й усна словесність“; 3) 7/X, О. П. Косач-Пчілка, „Українське селянське малювання на стінах“, 4) 21/X. Кл. В. Квітка, „Новий варіянт пісні про земляні роботи XVIII в.“; Л. П. Добровольський, „Деякі відгуки подій 1825--26 р. в українській пісенній творчості“; 5) 30/X, Вол. Білий, „Торговля ліками на київських базарах“; 6) 11/XI, П. М. Попов, „Діялектологічні та етнографічні спостереження з подорожи на півд.-зах. кордон України“; 7) 25/XI, О. Б. Курило, „Програма з ономастики (іменознавства)“; В. В. Білий, „Перекази за бабу Лациху в с. Сошникові на Переяславщині“; 8) 2/XII, В. А. Камінський, „Етнографічні вивчування на Чернігівщині в історичному аспекті“; 9) 9/XII, О. П. Дем'яновський, „Занудовщина на Київщині (справа про ,завмирання' р. 1900-го)“, В. П. Петров, „Фольклор безпритульних (Пісні, словник, автобіографії). За матеріялами М. Афанасьєва. Запоріжжя“; 10) 23/XII-25, В. П. Петров, „Річне звідомлення Етнограф. Комісії за р. 1925“, Кл. В. Квітка, „Музична етнографія на Україні в післяреволюційні роки“, Олександрович, Повідомлення за ганчарство в с. Бубнівці та Жереденівці Тульчинської округи“. Окрім того, відбулося декілька засідань редакційної колегії та дві наради для вироблення програми з іменознавства (ономастичної), за участю Є. О. Дзбанівського, М. М. Корниловича, О. Б. Курилової, А. І. Онищука та М. М. Станиславського.

Щоб полегшити працівникам у галузі народнього життя ознайомлюватися й орієнтуватися в фольклорній літературі, Комісія заходилася складати бібліографічного покажчика укр. фольклору, що над ним працює О. Ю. Андрієвський. Закінчено вже переглядати головні джерела укр. фольклору „Кіев. Старины“, „Этногр. Обозрѣнія“, „Живой Старины“, „Wisły“ й закінчується перегляд видань Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка. Картковий матеріял в міру складання редагується. Всього зредаговано близько 6 тис. карток.

Далі вивчувано нацменшості. Є. А. Рихлік широко досліджував чеські й польські колонії на Україні (його досліди охопили колонії на Волині). Над вивченням айсорів працював Т. Г. Кезма. О. Б. Курило опрацьовувала окрім укр. діялектологічного матеріялу, ще й матеріял німецький та молдаванський. Жидівський і польський матеріял надіслав О. Ліщинський з Уланова на Поділлі.

З етнографічних екскурсій р. 1925-го (подаємо відомості за цілий рік) відбулося 10 екскурсій. О. Б. Курило зробила в місяці липень—серпень екскурсію на Поділля

---

[1]) Звідомлення за попередню діяльність Комісії див. Етногр. Вісник, кн. I.

до Вінницької та Кам'янецької округи, де зібрала великий діялектологічний (фонетика, морфологія, синтакса, лексика) та фольклорний матеріял. П. М. Попов (вересень, Курщина) зібрав чималий діялектологічний та фольклорний матеріял. В. А. Камінський (червень) в архівах і музеях Вінниці досліджував мало-приступний матеріял що-до історії місцевих етногр. вивчувань (до Комісії передано 200 карток). В. Петров і В. Білий брали участь у таких екскурсіях: до села Війтовець на Переяславщині (січень), до м. Баришполя на Київщині (травень) та с. Сошникова на Переяславщині (жовтень); підчас цих екскурсій зібрано матеріял для повного монографічного опису села (Війтівці), записано сучасний фольклор (Баришпіль) і досліджено старовинні вірування. Окрім цих спеціяльно-етногр. екскурсій, відбулося 4 подорожі до Чернігова, Ленінграда й Москви (В. Білий, Д. М. Ревуцький, В. Петров); підчас останніх екскурсій опрацьовано архівний матеріял з історії укр. етнографії що-до Носа й Куліша. Усі 10 екскурсій відбулися без видачі коштів.

Рік 1925-й позначивсь широким зростанням масової роботи Комісії. Звязки з периферією, інструктування робітників на місцях, планове збирання фольклорних матеріялів за допомогою місцевих збирачів, — усе це дало Комісії певні організаційно-наукові наслідки. Комісія нараховує більш, як 200 кореспондентів (окремі особи й установи, труд- та профшколи, робфаки, вузи, райметодкоми й райкультвідділи, сельбуди, хати-читальні, селянський актив, селькори та комсомольці). Комісія в різних місцях України має низку гуртків, де провадиться стаціонарне дослідження. Інтенсивну працю що-до налагодження спільної роботи перевела Комісія в галузі шкільного краєзнавства. Користуючися з допомоги як адміністративних центрів, так і профосередків, Етногр. Комісія має вже тепер налагоджений і сталий звязок з окремими школами мало не всіх округ України, а також з педтехнікумами Житомира, Зінов'євська, Старобільська, Глухова, Краснограда, Новоград-Волинська, Остра, Б. Церкви, Вінниці, Прилуки, Мрина, Пирятина. Цей звязок виявляється як серйозна, постійна й систематична робота, що дала різноманітний, цікавий і цінний фольклорний матеріял. Що-дня Комісія одержує чимало листів і матеріялів, і кількість їх кожного місяця помітно зростає, отож, приміром, у грудні найбільша кількість надісланих до Комісії на день листів, запитань та матеріялів була 20.

Великі й змістовні збірки різних етнографічно-фольклорних матеріялів надіслано до Комісії з педтехнікумів: Глухівського (керівн. Ю. Г. Нестеренко), Зінов'ївського (С. Ф. Шевченко), Красноградського (І. Ф. Неутриєвський), Остерського (Етногр. секція Літгуртка), Старобільського (П. Я. Тихонович) та Пирятинського. В. О. Щепотьєв надіслав Комісії записи студентів Полтавського ІНО, маємо матеріяли, що їх призбирали члени етнограф. гуртка Ніженського ІНО. Складаючи подяку керівникам та студентам, Комісія гадає, що тільки налагодивши краєзнавчу роботу в педтехнікумах та ІНО, де підготовлюються нові вчительські кадри, можна створити відповідну ґрунтовну базу, щоб здійснити думку про краєзнавчий ухил у трудшколах.

Широко розгорнули роботу й багато надіслали цікавого й цінного матеріялу, що його зібрали учні, як підчас шкільного навчання при розробці комплексних тем, так і в наслідок роботи етнографічно-краєзнавчих гуртків, такі школи: Білоцерківська школа № 3 (керів. А. М. Пашківський); Бишівська (М. Т. Коцюба); Бородянська (О. М. Файт); Броварська (Г. Р. Равчук); Водянська, Запор. о. (А. К. Головко); Вознесенська Зал. ч. 71, Микол. о.; Глинська на Роменщині; Глобинська, Крем. о.; Загреблянська (А. К. Матійко); Драбівська, Крем. о.; Зарудянська (П. І. Даценко); Кабищанська, Черн. о.; Киянівська, Харк. о.; Косяківська (П. Т. Дмитренко); Любецька, Черн. о. (М. Сідляр); Маріїнська, Сталін. о.; Медвинська (Д. П. Кладієнко); Миропільська ч. 113; Мястківська (С. Жовтий); Овдіївська Зал. ч. 1 (В. Литвиненко); Олександрівська, Конот. о. (І. Х. Луньов); Петропавлівська на Ктрнсл. (Могущий, Ушков); Пісківська, Луб. о. (Д. І. Довженко); Пирогівська (А. М. Шенгер); Погребищинська Зал. ч. 29 (П. Ф. Крутько); Рідкодубська, Харк. о. (Н. С. Сидоренківна); Словутянська (В. Кочубей); Сохужинська, Шеп. о. (С. Ковалевський); Стрижавська, Він. о. (М. Сердович); Тульчинська центральна (К. М. Соколов, С. П. Новашевський); Угловатівська, Уман. о. (Г. Т. Осадчий); Уланівська (О. О. Ліщинський); Харпачківська (Б. Холдевич); Червоно-Кам'янська (І. А. Гаєвський); Червоно-Слобідська (І. Мелай, Л. Завадський); Шаранівська, Луг. о.; Ярославецька, Глух. о. (М. Тарасенко).

З київських шкіл подавали до Комісії матеріяли: Трудова школа № 20 (О. Н. Малинка); Школа № 18 (О. П. Дем'яновський); Зал. школа № 4 (Ів. Лютий). Фольклор безпритульних (пісні, словник, автобіографії) збирали М. П. Афанасьїв (Запорозький окрколектор), В. Т. Борейко (Київський Ок-р), Г. Мартинюк (Житомирський), В. Ф. Покальчук (Черкаський), Г. Стельмах (Київ, осн. буд. для неповн. правопорушників). Велику роботу стаціонарного характеру пробробили етнографічні гуртки при хатах-читальнях: Війтовецький на Переяславщині (О. Єфимович, Кулініченко та инші), Вільховорізький на Полтавщині (Кривокінь, Миколенко, Дубовик, Каптан), Зарудянський на Роменщині під керівництвом М. І. Коваля, Хорольське Краєзнавче Товариство.

Підтримували звязки з Комісією й надсилали матеріяли такі музеї України: Артемівський Музей (І. А. Часовників), Білоцерківський Музей Старожитностей (С. Л. Дроздов), Волинський Н.-Д. Музей (В. Г. Кравченко), Музей місцевого краю м. Воронежа на Чернігівщині (П. І. Богуславський), Звиногородський Музей ім. Шевченка (С. Терещенко), Ізюмський Держ. Музей (Н. В. Сібільов), Катеринославський Краєвий Музей (Д. І. Яворницький); Конотіпський Музей (О. Поплавський); Никопільський Музей Мистецтв (Волошин); Музей Слобідської України (Р. Данковська); Словутянський Кр. Музей (Вол. Кочубей), Сосницький Іст.-Арх. і Етнограф. Музей (Ю. С. Виноградський), Сумський М.-І. Музей (Н. Х. Онацький), Херсонський І.-А. Музей (Ікономопуло-Фабриціус), Черкаський Окр. Музей (Д. О. Бочков), Кабінет вивчування Поділля та инші.

Налагодження мережі кореспондентів, звязок Академії з периферією, з робітниками на місцях має не тільки громадську вагу, оскільки маси втягуються до науково-дослідчої роботи, але й велику вагу наукову: Комісія має в цій кореспондентській мережі спеціяльний науковий апарат, що допомагає переводити досліди в усеукраїнському маштабі, з'ясовувати, як поширено те чи инше фольклорне явище в тій чи иншій місцевості, фіксувати, за допомогою місцевих дослідників факти, що їх важко спостерегати сторонній особі. Етнографічна Комісія складає щиру подяку всім, хто надсилав до Комісії свої фольклорні записи й матеріяли і тим брав участь у роботі Комісії. Комісія одержала матеріяли од таких осіб: К. Андреюк Крст., Я. Н. Башта Крм., І. В. Білинський Вінн., В. Ю. Білецька Хрк., К. І. Бурий Гомель, П. І. Верба Крмн., А. Вержбицький Вдипрвськ, Ю. С. Виноградський Сосн., В. Волинський Лебедн., М. Волохів Борзна, Х. Волосин Крм., Ю. Воронкнський Плт., О. Гончаренко Мкл., І. М. Голубинський Борзна, В. І. Гудим Крмч., О. Діхтяр Плт., І. Н. Діхтяров Березне, Н. К. Дмитрук Крстнь, О. Т. Довгань Гумань. К. П. Дремов Борзна, С. Дроп'язко Крмн., М. М. Дяченко Чркс., П. Жадейко Микл. В. Жак Київщ., А. О. Завалій Переясл., П. Завойко Прслв., П. Ф. Зинєвич Крст., О. Я. Зінов'єв Мкл. о., Г. Іванюк Вінн., Ю. С. Каменців Київ, В. Т. Килимник Вінн., О. І. Кошарайло Микл., Д. П. Кладієнко Медвн., П. А. Ковбасюк Брдч., А. Я. Ковтун Жтм. В. О. Ковтун Абн., І. В. Козир Прскрв., П. Є. Коломийченко Черн., П. П. Коненко Вінн., М. В. Корсунський Плт., В. Косенко Рмн., С. М. Котляревський Китп., Кочетковський Стрбльськ, О. Крамаренко Плт., А. К. Кривов-Сварук Вінн., А. Кудрицька Гумань, М. А. Кудрицький Чркс., І. М. Кулеба Ктрнсл., І. П. Куліш Хркв., М. Курило Млтп., К. Я. Лазоренко Кренгрд, Д. К. Лебідь Чрнгв., І. Х. Луньов Китп., О. Лясківський Київ, К. О. Макаренко Київ, Г. Д. Мартинюк Жтмр., К. Маслівець Плт., В. Р. Милятицький Тульч., З. Михальчук Тльч., О. Т. Мікно Пиртн., К. Мудрак Київ, Я. А. Олійник Плт., І. Л. Ольховик Сум., П. Г. Пазенко Чркс., М. В. Перебийніс Мкл., Ф. М. Пилипенко Глхв., П. Н. Пищулка Першом., С. К. Плічко Крм., І. О. Позняк Пршм., В. Ф. Покальчук Чркс., А. Присяжнюк Вінн., Д. Ф. Проценко Хрсн., О. Я. Прудколд Крврж., І. Я. Риженко Київ, В. Ролля Волинь, Г. П. Романець Павлогр., Сабайдаш Борз., Г. Л. Сапитон Чрнг., К. Сидоренко Кмнц., П. І. Сирота Рмн., В. П. Скрипченко Крврж., С. Терещенко Звнгр., І. Фесенко Поділля, Г. Фідровський Плт., І. П. Хилько Крстн., Д. І. Чепурний Київщ, В. О. Щепотьєв Плт., Л. М. Юркевич Одщн., С. В. Юрков Квщ. У дальших числах „Е. В." Комісія сподівається подати докладний опис усіх матеріялів, що вступили до Комісії.

Архів Комісії, що має окрім нових фольклорних матеріялів ще й цінні збірки рукописів О. Бодянського, П. Лукашевича, С. Носа, Б. Грінченка, збільшивсь придбанням рукописів Я. П. Новицького, що їх по смерті небіжчиковій перевіз з Запорожжя Вол.

Білий, а також великим архівом Мик. Мих. Білозерського, що його передав до Комісії акад. А. Е. Кримський. Також треба згадати про порядну колекцію портретів українських фольклористів, часом раритетів та реліквій, що їх Комісія також протягом усього часу збирала.

Етнографічна Комісія брала участь і в загально-краєзнавчій роботі. На весні ц. р. почавсь значний краєзнавчий рух у колах громадсько-активного студентства. Е. К. пішла назустріч організації студ. краєзн. гуртків, підтримуючи контакт з Краєзнавчим бюром Губбюра пролетстудентства: члени Комісії допомагали складати програми для збирання фолькл. матеріялу, керували деякими гуртками й виступали з доповідями на засіданнях міжвузівських і вузівських (ІНО, Муз. інст. ім. Лисенка, Педкурси, Медкурси, Електротехнікум). Близьку участь брала Комісія в організації виставки: „Сучасне Село" в партклубі „Більшовик". Спеціяльні доповіді зачитано на Окрз'їзді Профспілки „Робітос" і пленумі завідувачів трудшколами з Округи. З доповідями виступали О. Курило, К. Квітка, В. Білий, В. Камінський, В. Петров.

Відозви Комісії, звідомлення й статті друковано в часописах: „Черв. Шлях" (кн. 8), „Шлях Освіти" (10), „Рад. Освіта" (10), „Полтав. Селянин" (17), „Знання" (44), „Сельбудинок" (11—12), „Життя й Революція", „Зоря" та в більшості газет УСРР.

Певна подія в історії розвитку Комісії було видання 1-го числа часопису „Етнографічний Вісник". (Рец. „Рад. Волинь" ч. 3—1307, „Робітник" Полтава В. О. Щепотьєва, „Нове Село" Коростень, „Зоря" ч. 12 Катеринослав П. О. Єфремова, „Життя й Революція" ч. 12 П. І. Руліна). У збірці Наркомосу УСРР ч. 2 „Декрети, інструкції й матеріяли" „Етн. Вісн." занесено до числа рекомендованих видань (ст. 82); „Вісник" рекомендувала Центр. Комісія в справах українізації для „Гуртків для українізації підвищеного типу".

Поширення як наукової роботи Комісії, так особливо масової й організаційної роботи, налагодження колективних фольклорних досліджень дає гостро відчувати, що Комісії не вистарчає одної посади штатного співробітника, і робить актуальним питання про збільшення складу Комісії, а також про необхідність мати при Комісії технічних співробітників.

Звідомлення Музично-Етнографічного Кабінету У. А. Н. за 1925 рік.

У звідомному році Керівничий Кабінету працював над: окресленням основних проблем та метод музичної етнографії (надруковано в Записках Етнограф. Т-ва, кн. І); питанням про походження музики (доповідь „Робота й музика" в Етн. Комісії Академії); ознайомленням з історією та сучасним станом музичної етнографії і взагалі музичної науки в Західній Европі та Америці (огляд „Музична Етнографія на Заході" в „Етнографічному Віснику" кн. І, доповідь про тонометричні досліди О. Абрагама над німецькою народньою піснею в Муз. Т-ві ім. Леонтовича і рукописи „Сучасний стан музичної науки в Німеччині" та „Георг Шюнеман"); розробленням плану широкої постановки музично-етнографічних дослідів (надруковано в №№ 2 і 3 часопису „Музика" за 1925 рік); оглядом літератури що-до ритміки слов'янських нар. пісень (рукопис); питанням про відношення між античною ритмікою та ритмікою сьогочасних слов'янських нар. пісень (рукопис); дослідом відношення між віршовою та музичною будовою слов'янських нар. пісень (рукопис); дослідом західніх впливів у ритміці українських народніх пісень (рукопис); Питанням про східні впливи на укр. нар. музику Записки Іст.-Філ. Відділу Академії кн. V, ст. 240—250); оглядом музично-етнографічної роботи по всіх частинах української території від 1917 року (прийнято до друку); оглядом наукових праць Ф. Колесси (прийнято до друку). Крім того: записував укр. нар. мелодії на Волині й на Поділлі; обслідував з етнографічного та музикознавчого боку бібліотеки давнього кам'янецького університету, нині І. Н. О. та Винницької філії Всенародньої Бібліотеки України і збирав матеріяли для досліду діяльности й побуту професійних народніх співців та музик на Україні.

Мелодії блатних пісень у Київському „Будинку примусових робіт"

Записав **М. ГАЙДАЙ.**

(див. стор. 61.)

1.

♩ = 100

*1.

Жіл-бил на Па-до-ле Гоп со-сми-ком, он сла-віл-ся сва-

ім басіс-тим кри-ком, Гоп-то-куй-ме-он-прі-здо-ро-ву і рі-

вел он, как ко-ро-ва, а вра-гов і-мел он сто со-сми-ком.

— *2.

Ви по-слу-шайте мі-ня, друзь-я, ре-міс-ло я

ви-брал кражу і с тюр-ми я ні ви-ла-жу; первий Допр ску-

Più mosso

ча-іт без мі-ня. А сколько-би в тюрме я ні сі-

дел, ну нет мі-ну-ти что-би я ні

пел. За-ло-жів-ши ру-кі в бру-кі, я под

но-спо-ю от ску-кі; что-ж ту-жіть, кагда у-же за-сел?!

*1.) Менші ноти належать до варіяцій, що робив співак при повторюванні мелодії.

*2) Знаки невеликого продовження ноти (—) чи скорочення її (◡) введено за І. Тезавровським.

2

♩ = 123.

В гу-вер-ській роз-неск па-сту-пі-лі ті-лі-

гра- ми: а-ціс-тіть го-род,,пі-рі-пол-не-нний во-

ра-мі, і-за- лі-ру-вать пріступний і-лі-

мент. Во-рам на-стал крі-ті-чіс-кій ма-менг!

У дар-на-я гру-па ра-бо-тать на-ча-ла. Ночной об-

ход павсему-глам, аблава йдьоть па всем два-рам, в ка-во ні-

справ-ни до-ку-мент, тюрмой ріс- ку-ёт в тот ма-мент!

Слух прогрі мел, там гар-ба-тий па-га-рел; на Сті-

па-нов-ском мас-ту ста-ял он п'я - ний, ста-ял он

п'я ний і, ша-та-ясь пе-ре- дом, в од-ной ру-

*)

ке дер-жал он нож, на кра-ка-ді-ла

* Вар.

бил па-хож. о-н(н)

3. ♩ = 72.

1. Ра-ді- ла мі-не мать у ні- во- лі, ні да-
2. На ак- не там сі-де-ла плу-тов-ка, за-кла-

ла мне ні счас-тя, ні до- лі, толь-кі
по- че-на не-ю га-лов- ка, но ок(н)-

да- ла жела ні е ад- но, ах, і за же-
но вы-со-ко да на до- мной, ах, і за сте-

лез- ной ре-шо-точ-ной ак(н) о но.
но- ю ста іть -часо вой.

4. 12/8 (4/4)

А- дін я ю- но- ша у- бо- гій
Па йду, па йду я на клад-ві-ще,

а-дін я вбо-га сі-ра- та
там, где за-ры-та мать ма- я.

5. ♩ = 100 Parlando 3/4

В са-ду тра-воч-ка зеле-не-ет, я ту-

жу-рочку просте- лю Ска-жу:

мі- ла-я, са- ді-са, я ста- бой па-га-ва-рю!

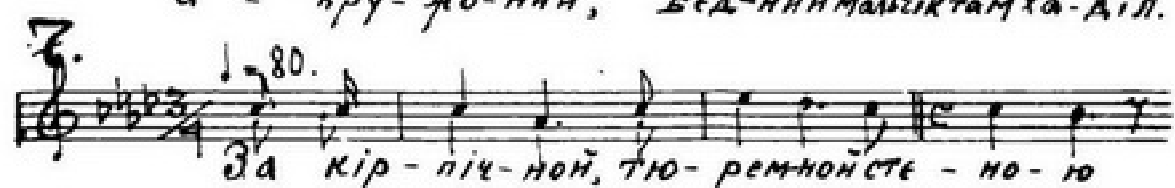
6. ♩ = 96.

1. Все гуд-кі(в) же про- гу- де- лі
2. Не- а-жі-да- -ной аб- ла- вой

і ра-бо-чі-я і- дуть, а на Кловском
а-рес-то- ван я был, кру гом цеп'ю

7.

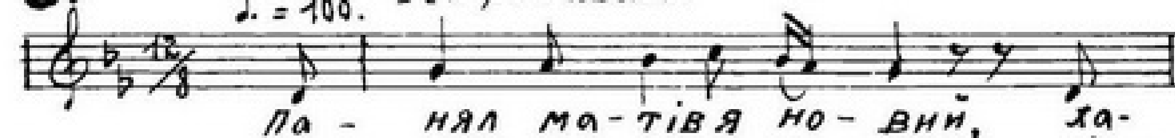

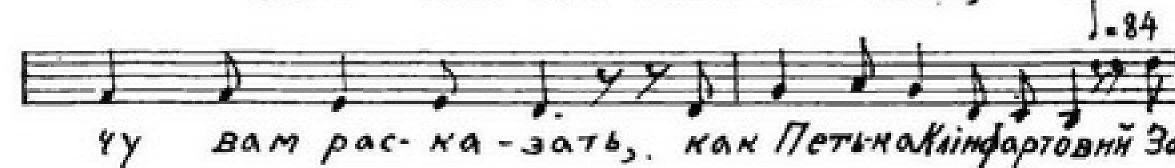

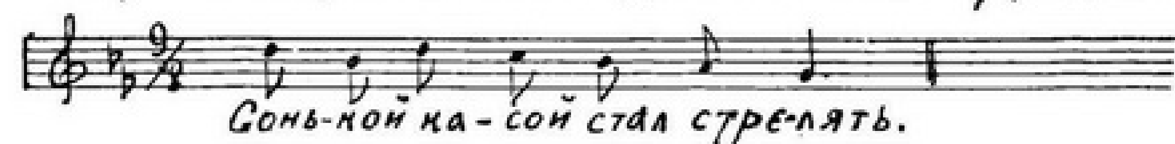

8.

♩. = 100. Tempo rubato.

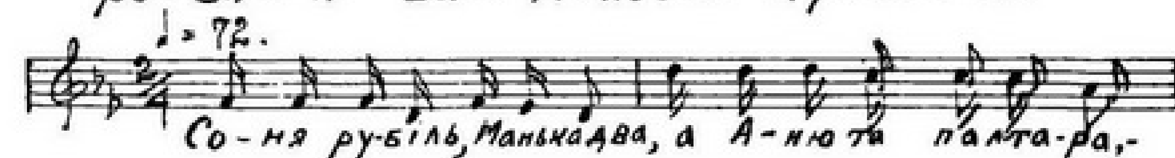

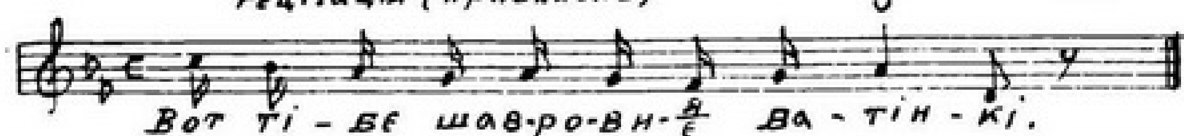

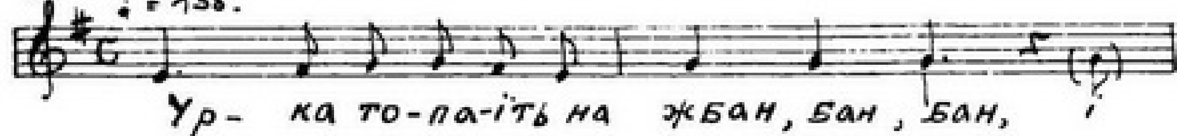

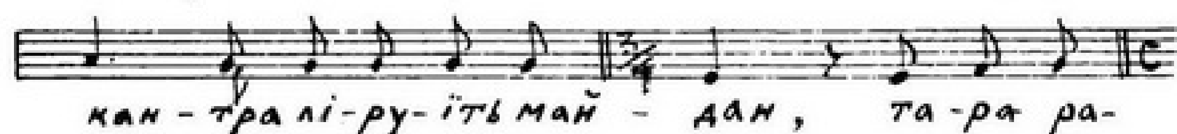

Рецітація (приблизно)

9. ♩ = 138.

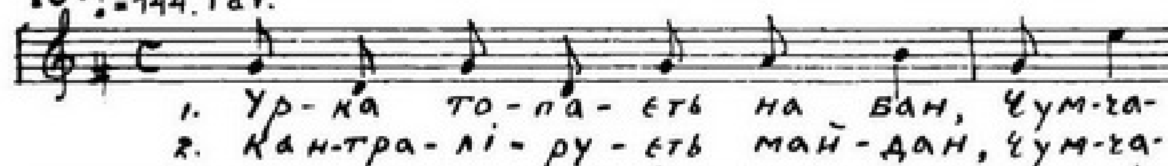

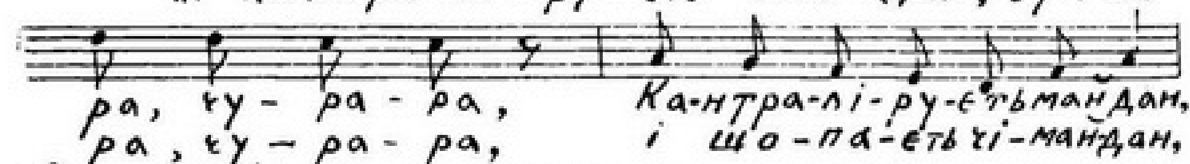

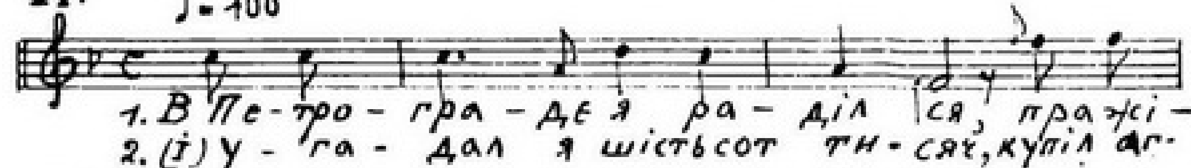
10. ♩ = 144. Var.

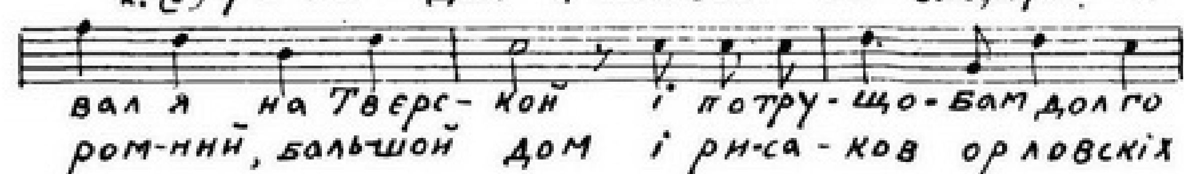

11. ♩ = 100

шляп-ся і тьом-ним де-лом за-нял-ся
па-ру і прос-ті-ту-ток цєлий двор.

Да-ста-ля шпа-ляр, фом-ку, видру, сла-мала
На ри-са-ках я раз'-із-жал-ся, па-га-ра-

мно-жество зам-ков, аднустарушку я за-
дам і ас-тра-вам да-мой я поз-но ваз-вра-

ре-зал, і вот гро-мі-ла я ка-кой!
щал-ся і на-чі-на-ла ся і-гра.

12. ♩ = 96.

j-шлі дваур-ка-на сА-деска-во кіч-ма-на, сА-
дес-ка-во кіч ма-на до-мой, і толь-ко всту-
пі-лі в Ва-пнярскую ю ма-ліну, как іх па-ра-зі-ло огнём.

13. Tempo rubato (приблизно) ♩ = 100

Тос-кі не всі-лах пе-ре-бо-роть я, а в ду-
ше та-ка-я жуть Взгля-ні-те на мої лах-мотья
і на іс-тер-за-ну-ю грудь!

Додаток
до розправи К. Квітки „Українські пісні про дівчину, що мандрувала з зводителем.“

1. ♪. = 100.

Ой, за-ї-хав ко-зак та з У-кра-ї — нонь — ки,
од-мо-вив дів-чи-ну тай од ро-ди-нонь — ки,
од-мо-вив дів-чи-ну тай од ро-ди-нонь-ки.

* Var

2. ♩ = 100.

Ой, і-шли ко-за — ки да з У-кра-ї — нонь — ки
од-би-ли дів-чи-ну да й од ро-ди-нонь — ки
од — би — ли дів-чи-ну да й од ро-ди — нонь — ки

3.

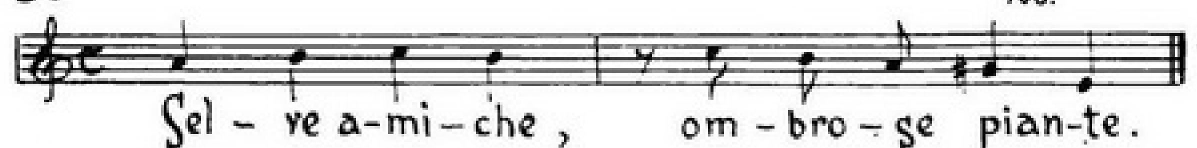
rit.

.....la tua fie — rez-za sa-prò stan — car

4.

... да бу-ду сту — ча-ти да бу-ду сту — ча — ти
спуд зе-ле-но-го ду — ба

5. 168.

6.

7.

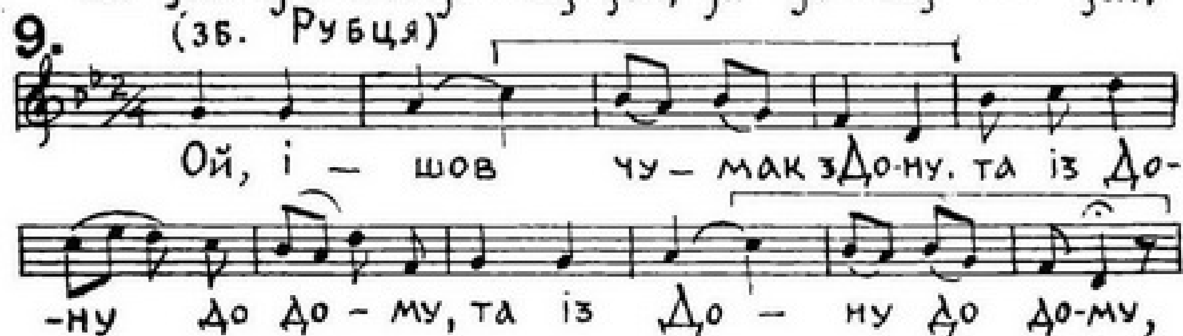

8.

(зб. Рубця)

9.

10.

11.

12.

13. Зсб. Пальчикова.

14.

*)

Ой, у по-лі, в по — лі корш-шом-ка сто-я — ла

рій тогго

Ой, вей, жи-ді- воч - ка, су-ґель, ку-ґель, ко-ха-ноч-ка,

та дрейса-баш, та дрей ґу-ґель, та дрей Ха-їм, ром, бом, бом!

*) Варіянт.

Ой, у по-лі, в по — лі...

15.

Ой там ко-ло бро — ду, бра-ло дів-ча во — ду,

зди-ба-ло її два шев-чи-ки хо-ро-ші на вро — ду

16.

У Ки — ї — ві на ри — ноч — ку

у Ки — ї — ві на ри — ноч — ку

там пють ляш-ки го — рі — лоч — ку.

17. ♩= 84 *rubato*

Ой, йа все — лі на ри-ноч — ку,

ой а все — лі на ри-ноч-ку, п'ють ко-за-ки

в 2, 3 і 6 зворітках:

го – рі-лоч – ку. Пи – лиж во-ни

1) 2)

ви пи-ва – ли, пи – лиж во – ни,

би – пи-ва-ли дів-чи-нонь-ку під – мов-ля-ли.

в 4, 5, 7 зворітках і до кінця:

Дів-чи-нонь-ка по-слу-ха – ла,

Дів-чи-нонь-ка по – слу ха – ла, з ко-за – ка-ми

по – ха – ла.

Var. 1) 1) 2)

18. ♩ = 88 (приблизно) *Parlando*

Ой, там бі-ля бро-ду, гей, там бра-ла дів-ка

во – ду, та по-ба-чи-ла Мар-ка,

шо хо-ро-ший на вро – ду.

19. ♩ = 92

Ой, там ко-ло бро-ду, Да гей, Да бра-ла дів-ка

во – ду, Да за-ба – чи-ла Мар – ка

шо хо – ро – ший на вро – ду.

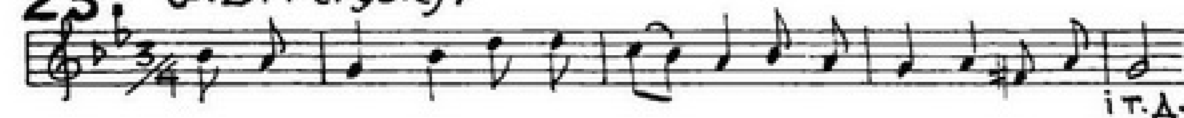
20. ♩. 80
172.
... Ста-ли но-чу-ва-ти, став Марко дрі-ма-ти,
ста-ла Гандзя в Мар-ка в го-ло-ві шу-ка-ти.

21. ♩. = 80
Не про-ти дня, про-ти ніч-ки, під-мов-ля-є
ко-зак пріч-ки мо-ло-ду-ю дів-чи-нонь-ку

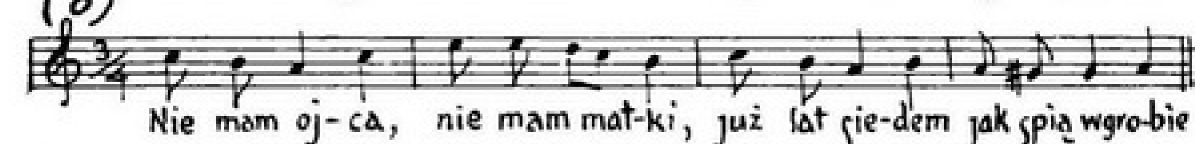
22.
Вид-но шля-хи Пол-тавські-ї і слав-ну Пол-та-ву і т. д.

23. G.B. Pergolesi
і т. д.

24. (a)
Nie mam oj-ca nie mam mat-ki, już lat sie-dem jak śpią w grobie.

(b)
Nie mam oj-ca, nie mam mat-ki, już lat sie-dem jak śpią w gro-bie

25. ♩ = 82
Var. Да гей!
Ой, за-цві-ло мо-ре, гей! Ой за-цві-ло
си-не-є мо-ре роз-ни-ми цві-та — ми.
Так 2. такт 4. такт. 6. такт.
мо- гей, Ой, за-цві-ло си-не-є.

26. Инша мелодія до тої самої пісні, що до неї стосується попередня мелодія № 25 (див. розділ IX, стор. 101 Етногр. Вісника.

Записав М. Гайдай у с. Хатках давн. Зіньківського повіту на Полтавщині у Тодоса Юрченка. Цього варіянта доставлено тоді, як уже розправу було видруковано.

♩ = 72

Як за-цві-ло чи - сте-е по-ле разними цві-та - ми
раз-ни-ми цві-та - ми, як за-хрясло си-не-е мо-ре
та все ко-раб-ля — ми Та все ко - раб-ля - ми,
Ма-тро-си гу-ля - ли,
На ніч під-мов-ля - ли,

x Вар.

по-між ти-ми ко - раб-ля-ми ма-троси гу-ля - ли. пъ - ле
во - ни з со-бой красну-ю дів-ку на ніч підмовля-ли.
„Ой, по-їдьмо, красна, дівчи-но, по-їдьмо із на-ми!"

Пойдем, дівка, пойдем красна,
пойдем, дівка, з нами,
А ми тебе, красна дівка,
напоім, накормим,

і т. д.

ЗМІСТ.

ВИДАННЯ
ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У КИЇВІ.

I. Записки Історично-Філологічного Відділу:

кн. I (1919)—1 крб. 50 к.; кн. II - III (1920 - 1922)—2 крб.; кн. IV (1923) — 2 крб.; кн. V (1924—1925)—2 крб. 50; кн. VI (1925)—2 крб.; кн. VII-VIII (друкується).

II. «Україна» кн. 1—4 (1924)—по 2 крб.; кн. 1—5 (1925)—по 2 крб. (продається тільки в Держвидаві).

III. Збірник Історично-Філологічного Відділу:

№ 1 — акад. Дм. Багалій, Нарис української історіографії. Вип. I. Джерелознавство, (1923)—1 крб.; вип. II: козацькі літописи (1925)—1 крб.

№ 2 — проф. Теокт. Сушицький, Західньо-руські літописи, як пам'ятки літератури I (1921)—1 крб.

№ 2а—проф. Ѳ. П. Сушицкій, Западно-русскія лѣтописи, какъ памятники литературы, I (1921)—1 крб.

№ 3 — акад. Аг. Кримський, Історія Персії та її письменства. I. Як Персія, звойована арабами, відродилася політично (1923) — 1 крб.

№ 4 — Давній Київ: а) Хв. Ернст, Контракти й контрактовий будинок у Київі (1924), 2-ге вид.—50 коп.

№ 5 — В. Науменко, Нові матеріяли для історії початків української літератури XIX в., I-III (1924)—50 коп.

№ 6 — акад. Аг. Кримський, Перський театр, звідки він узявсь та як розвивавсь з 5 малюнками (1925) — 1 крб.

№ 7 — проф. Вол. Резанов, Драма українська. Т. I. Старовинний театр український Розвідка і тексти. Вип. 1. Сценічні вистави в Галичині (1926)—2 крб. 75 коп. Вип. 2. Як устатковувано сцену (з мал.) (друк.). Вип. 3. Шкільні дійства великодного циклу (1926)—4 крб.

№ 8 — Ол. Курило, Уваги до сучасної української літературної мови, 1923 і 1925 (продається тільки в Книгоспілці).

№ 9 — акад. Аг. Кримський, Хафиз та його пісні, в його рідній Персії XIV в. та в Европі.—1 крб. 25 коп.

№ 10 — акад. Аг. Кримський. Історія Туреччини (1924) — 1 крб. 50 коп.

№ 11 — Ів. Каманін та Ол. Вітвіцька, Водяні знаки українських паперів до 1650 р. (1923) — 2 крб. 50 коп.

№ 12 — акад. О. Шахматов та акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови та хрестоматія старописьменської українщини (1924) — 1 крб.

№ 13 — Програми для збирання етнографічних матеріялів: I. Ол. Курило, Початки мови (1923) — 25 коп. II. Клем. Квітка, Професіональні народні співці та музиканти (1924) — 60 коп. III. проф. Є. Тимченко, Діялектологічні вказівки (1925)— 15 коп. IV. Програми до збирання пісенного матеріялу (1925).—5 к. Див. № 29.

№ 14 — В. Ганцов, Діялектологічна класифікація українських говорів (з картою). (1923) — (випродано).

№ 15 — Найголовніші правила українського правопису (1925, 125-та тисяча)—10 к.

№ 16 — акад. П. Тутківський, Матеріяли для бібліографії українського мапознавства (1924) — 50 коп.

№ 17 — проф. Хв. Тітов, Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні (із 221 знімком) (1924) — ц. 10 крб.

№ 18 — проф. Є. Тимченко, Локатив в українській мові (1925)—60 коп.

№ 19а — акад. А. Кримський та М. Левченко, Знадоби для життєпису Ст. Руданського (з 4-ма малюнками та вступною промовою акад. С. Єфремова)—1926—3 крб. 25 коп.

№ 20 — проф. Хв. Тітов, Стара вища освіта в київській Україні кінця XVI — поч. XIX в. (із 180 малюнками) (1924).

№ 21 — О. Курило, Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів (1924) — 60 коп.

№ 22 — М. Марковський, Як утворивсь роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1925) — 1 крб. 25 к.

№ 23 — Л. Шульгина. Пасічництво. Праці Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. Вип. І. (1925) — 40 к.

№ 24 — Рос.-Україн. Словник. Т. І-й, під головним редагуванням акад. А. Кримського (1924) — 2 крб. 50 к.

№ 25 —акад. Д. Багалій. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода.

№ 26 — Науковий збірник Істор. Секції за р. 1924—3 крб. 40 к.; за р. 1925—(друк.)

№ 27 — К. Грушевська. З примітивної культури. — 2 крб. 50 к.

№ 28 — Шевченко та його доба. 1-й Збірник Комісії для видавання пам'яток нов. письмен.—1 крб. 75 к.

№ 29—Програми до збирання оповідань, казок, переказів і пісень (друк.).

№ 30—Див. № 13. І, Програми до збирання оповідань, казок, переказів і пісень (1925)—5 коп.

№ 31 — акад. С. Єфремов. Поет і плантатор. (Київ, 1925) — 20 к.

№ 32 — проф. В. Данилевич. Археологічна минувшина Київщини (з 5 таблицями малюнків та 9 мапами). Київ, 1925—1 крб. 25 коп.

№ 33 — проф. Є. Тимченко. Номінатив і датив в українській мові (1925) — 75 к.

№ 34 — акад. В. Перетц. Слово о Полку Ігоревім.—Вступ. Текст. Коментар. Київ (1926) — 4 крб. 25 коп.

№ 35 — Етнографічний Вісник, кн. 1 (1925)—90 коп.; кн. 2 (1926) (друкується).

№ 36 — Коротке звідомлення за археологічні досліди 1925 р., з каталогом звідомної вистави здобутих речей, трипільської культури та енеолітичних — (1926) — 2 крб. 25 коп.

№ 37 — М. Грушевський. Історія української літератури, т. IV.

№ 38 — Декабристи на Україні, Збірник Комісії для дослідів громадських течій на Україні за ред. акад. С. Єфремова та В. Міяковського (1926)—3 крб.

№ 39 — Проф. В. Кордт. Чужоземні подорожні по Східній Европі до 1700 р. (1926) — 2 карб. 25 коп.

....

Державні установи та товариства, котрі вдаються безпосередньо до Академії Наук (Київ, вул. Короленка [кол. Володимирська] 54, тел. 14-26), мають на академічних виданнях 35% знижки. Инший склад видань — «Книгоспілка», Київ, вул. Короленка № 46. (Видання під №№ 24—28 набувати можна тільки в книгарнях Д. В. У. та Книгоспілки).

....

ЦІНА 1 карб. 80 коп.